

RAMŪNAS LABANAUSKAS

JAUNŪJŲ KATALIKŲ SAJŪDŽIO SANTYKIS SU KOMUNIZMO DOKTRINA IR PRAKTIKA (1936–1940)

IVADAS. Šiame darbe analizuojama jaunųjų katalikų sąjūdžio (JKS) ir komunizmo sąveika. JKS – tai 4-ojo dešimtmečio antrosios pusės Lietuvoje veikęs visuomeninis politinis ir kultūrinis katalikų judėjimas, į kurį susibūrė intelektualiniam katalikų elitui priklausę visuomenės ir kultūros veikėjai (P. Dielininkaitis, I. Skrupskelis, J. Ambrazevičius, J. Grinius, A. Maceina, Z. Ivinskis ir kt.). Aptariamuju laikotarpiu jų rankose atsidūrė kone visos katalikų visuomeninis ir kultūrinis gyvenimas: jie vadovavo katalikų visuomeninėms organizacijoms, katalikų spaudai, dirbo katalikų švietimo institucijose. Jų idėjos užvaldė ateitininkų mases. JKS buvo giminiškas daugeliui radikalių to meto katalikų jaunimo (socialinių) judėjimų. Jų atsiradimą sąlygojo to meto Europai būdingos pasaulėžiūrinės diferencijacijos, pasireiškusios dviejų ideologinių politinių blokų – komunistinio ir fašistinio – susiformavimu ir stiprėjimu. Šie blokai perorientavo visą Europos visuomeninį, kultūrinį, intelektinį ir politinį gyvenimą. Katalikų visuomenė taip pat buvo labai veikiama komunizmo, fašizmo, nacionalsocializmo idėjų. Jų receptiją, t. y. poveikį socialiniam ir politiniam katalikų veikimui, paskatino atitinkami XX a. pirmosios pusės teologinės minties pokyčiai.

Aptariant komunizmą šiame darbe vadovaujamosi Vakaruose nuo 1917 m. socialdemokratų vartojama jo samprata: komunizmo sąvoka taikoma apibūdinti ideologijai, kuria vadovaudamasi bolševikų partija 1917 m. įvykdė perversmą ir sukūrė Rusijoje totalitarinį režimą, pačiai bolševikų partijai ir jos sukurtam režimui¹. Taip suvokiamas komunizmas remiasi marksizmu – viena iš socializmo doktrinų, susiformavusių

¹ Gintaras Mitrulevičius, „Apie socializmo ir komunizmo sąvokų sampratas bei jų tarpusavio santykį“, *Gairės*, 2001, Nr. 3, p. 30.

XIX a.² Taigi šiame darbe komunizmas suprantamas kaip marksizmo doktrina paremta ideologija, ją priėmę judėjimai (komunistų partija ir su ja susiję dariniai) ir šių judėjimų 1917 m. Rusijoje bei vėliau kitose šalyse sukurta santvarka (režimas). Tačiau pristatant komunizmo ideologiją, bus analizuojamas ir iki(ne)marksistinio, humanistinio (idealistinio), t. y. atvirojo komunizmo, kaip vienos iš bendro visai žmonijai laimės, harmonijos ir pilnatvės siekimo raiškos santykis su marksistiniu komunizmu, taip pat katalikybe.

Komunizmo pobūdį viešajame lygmenyje ženkliai pakeitė 1935 m. liepos 25–rugsėjo 20 d. Maskvoje vykęs Kominternio VII kongresas. Jame priimti nutarimai reiškė komunizmo veikimo Vakarų visuomenėje metodų ir formų reviziją: atsisakyta doktrininio uždaro, atvertas kelias komunistų bendradarbiavimui su kitomis ideologinėmis srovėmis, taip pat „buržuazinėmis“, siekiant fašizmo sunaikinimo. Komunistai³ bendradarbiavimą – „ištiestos rankos“ politiką – siūlė ir katalikų visuomeniniams politiniams judėjimams⁴, beje, ir Lietuvoje⁵. Vakaruose komunistų „ištiestą ranką“ dalis katalikų priėmė⁶. Atsižvelgiant į tai, galima kelti prielaidą, jog ir Lietuvoje iki pirmosios sovietų okupacijos komunistai ir katalikai (taigi ir JKS) galėjo bendradarbiauti.

² *Ibid.*, p. 31.

³ Komunistinės idėjos aptariamuoju laikotarpiu Lietuvoje buvo skleidžiamos keliais kanalais: per Lietuvos komunistų partijos (LKP) ir jos filialų (Lietuvos komunistinio jaunimo sąjungos – LKJS), Lietuvos Raudonosios pagalbos, pionierių organizacijos veiklą (darbe, be LKP, daugiau dėmesio skirta komjaunimui), taip pat per komunistines ar komunistų įtakos veikimas profsąjungas ir SSRS pasiuntinybę Lietuvoje, beje, pastarosios veikla plačiau neanalizuojama, nes ji pakankamai atskleista istorikų, visų pirma M. Tamošaičio („Sovietų pasiuntinybės įtaka lietuvių inteligentijai XX a. ketvirtajame dešimtmetyje ir okupacijos pradžioje“, *Kultūros barai*, 2004, Nr. 7, p. 74–79 ir kt.) darbuose.

⁴ Р. Рашкова, „В борьбе за единство коммунистов и трудящихся католиков“, *Вопросы научного атеизма*, выпуск 3, Москва, 1967, p. 267.

⁵ Kvietimas bendradarbiauti akivaizdus daugelyje LKP CK ir LKJS CK atsišaukimų, žr.: *Lietuvos komunistų partijos atsišaukimai*, t. 4: 1935–1940, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963, p. 215–218, 534–535, 505–506, 532–535 ir kt.

⁶ Р. Рашкова, *op. cit.*, p. 265.

Tokio bendradarbiavimo pagrindą galima išvelgti komunizmo ir katalikybės mokymuose (doktrinos): jie rėmėsi tuo pačiu humanistiniu pamatu, todėl buvo įmanoma įvairiapusė šiuo pagrindu susiformavusių socialinių sąjūdžių (analogiškų JKS) ideologinė ir politinė konvergencija (ypač atsižvelgiant į komunizmo ir katalikybės doktrininio ekskluzyvumo susilpnėjimą aptariamuoju laikotarpiu).

Bendradarbiavimą įgalino ir Lietuvos geopolitinis nesaugumas tuo laikotarpiu. Nemažos dalies lietuvių baimė dėl grėsmės Lietuvos valstybei ir tautai iš jos kaimynų (ypač Vokietijos) taip pat verčia kelti prielaidą dėl galimo kai kurių katalikų (taip pat ir jaunųjų katalikų) bendradarbiavimo su komunistais, siūlančiais prosovietinę orientaciją kaip išėitį iš geopolitinių ir kultūrinių grėsmių Lietuvos valstybei ir lietuvių tautai.

Tačiau JKS santykio su komunizmu jokių būdu nedera sutapatinti tik su bendradarbiavimu. Bendradarbiavimas tebuvo viena iš galimų santykio formų. Santykis gali būti grindžiamas draugišku ar palankiu, bet taip pat ir priešišku nusiteikimu. JKS atveju kaip tik lengviausiai išvelgiamas jo priešiškas santykis su komunizmu – antikomunistinė laikysena. Todėl ši tema irgi yra šio darbo objektas. Tačiau kadangi antikomunizmas yra savaime suprantama visos katalikų stovyklos santykio su komunizmu forma, nulemta tradicinio Bažnyčios mokymo ekskluzyvinio pobūdžio, jai nebus skiriama daug dėmesio. Atidžiau žvelgsime į potencialų jaunųjų katalikų ir komunistų bendradarbiavimą, nes esama ideologinių ir politinių tokio JKS santykio su komunizmu prielaidų. Savo ruožtu bendradarbiavimas jokių būdu nereiškia absoliučios, totalios identifikacijos su bendradarbiavimo partneriu. Atvirkščiai, tai ne tik neįmanoma, bet ir paneigtą patį bendradarbiavimą, nes tai reikštų vieno iš bendradarbiavimo partnerio susinaikinimą. Vadinasi, jaunųjų katalikų ir komunistų bendradarbiavimas jokių būdu nesuponuoja jaunųjų katalikų ideologinio susitapatinimo su komunistais ar komunistų – su jaunaisiais katalikais, nes tai reikštų jaunųjų katalikų virtimą komunistais, ir atvirkščiai. Tačiau sąvoka „bendradarbiavimas“ iš tiesų numato, kad galėtų būti bendra bazė tokiam palankiu nusistatymu grindžiamam santykiui. Tai štai šios bazės – pasaulėžiūrinės, ideologinės, politinės – atskleidimas kaip tik ir yra vienas iš svarbiausių šio darbo *tikslų*. Nustatyti

bendrą bazę aktualu ir todėl, kad būtina atskleisti, kodėl potencialiai yra įmanoma to paties sąjūdžio ir antikomunistinė laikysena, ir santykis, įvardytinas terminu „bendradarbiavimas“, vienu metu.

Kadangi tiek katalikybė, tiek komunizmas paremti ekskliuzyviniais mokymais (doktrinomis), buvo vengiama viešinti savo bendradarbiavimo su ideologiniais priešininkais faktus, ypač tada, kai jiems nebuvo galima pritaikyti atitinkamu mokymu pagrįstų ideologinių schemų, todėl bendradarbiavimas neretai gali būti nustatytas tik netiesiogiai, atsižvelgiant į viso katalikų veikimo vienu ar kitu laikotarpiu logiką. Būtent todėl darbe daug dėmesio skirta komunistų santykiui su katalikais ir bendram katalikiškam JKS veikimo kontekstui.

Darbe panaudotą literatūrą, atsižvelgiant į temos ambivalentiškumą, galima skirstyti į dvi grupes: komunistų požiūrį perteikiančius sovietinės istoriografijos darbus ir nesovietinius darbus, pasirodžiusius išsivijoje ir atkurtoje nepriklausomoje Lietuvoje. Ir sovietinėje, ir nesovietinėje literatūroje katalikų santykiai su komunistais dažniausiai nusakomi kaip antagonistiniai, jų problemiškas neįžvelgiamas (tai labiau būdinga nesovietinei literatūrai). Ypač JKS atveju laikomasi išankstinės nuostatos tik apie priešišką jaunųjų katalikų požiūrį į komunistus, todėl JKS santykis su komunizmu retai tampa tyrimo (ypač katalikybės požiūriu⁷) objektu. Išimtis – V. Pruskaus monografija⁸, kurioje pateikta nuodugni jaunųjų katalikų požiūrių į kapitalizmą analizė. Čia išryškėja ir jų nuostatos į komunizmą. Tačiau V. Pruskaus monografijoje trūksta išsamesnio istorinio konteksto. Šiuo požiūriu labai svarbus R. Laukaitytės straipsnis⁹: jis leidžia įtraukti į mokslinę apyvartą naujus katalikų ir komunistų bendradarbiavimą įrodančius

⁷ Būtent L. Donskio (Leonidas Donskis, „Antanas Maceina: doktrininis intelektualas XX amžiaus lietuvių kultūroje“, *Akiračiai*, 1997, Nr. 3, p. 4–7) ir P. Butkus (Petras Butkus, *Antano Maceinos filosofinių požiūrių raida*, Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2000) darbuose katalikybės vaidmuo JKS ideologijoje menkai išryškinamas.

⁸ Valdas Pruskus, *Socialinė katalikybė tarpukario Lietuvoje: jaunosios kartos lietuvių intelektualų katalikų įžvalgos*, Vilnius, 2001.

⁹ Regina Laukaitytė, „Mykolo Krupavičiaus memorandumai sovietų ir vokiečių valdžiai“, in: *LKMA metraštis*, t. 27, Vilnius, 2005, p. 511–526.

faktus. Istoriniam JKS sąveikos su komunizmu kontekstui suvokti reikšmingi ir kiti darbai¹⁰.

Siekiant nustatyti LKP vaidmenį ir įtaką prosovietinės stovyklos formavimuisi pasinaudota darbais, analizuojančiais 1938–1940 m. laikotarpį¹¹. LKP įtakos visuomenėje mastą padėjo atskleisti N. Maslauskienės darbai¹². M. Tamošaičio straipsnis¹³ padėjo geriau suprasti, kokiais metodais sovietai stengėsi indoktrinuoti Lietuvos visuomenę. K. Skrupskelio¹⁴ pasitelkti jaunųjų katalikų laikyseną valdžios atžvilgiu nusakantys faktai akivaizdžiai rodo, kad realus gyvenimas sunkiai įspraustinas į kovos su režimu ir kolaboravimo su juo schemą. Rašant darbą naudotasi katalikybės ir komunizmo doktrinas ir jų kaitą XX a. 4-ajame dešimtmetyje analizuojančiais, taip pat su katalikų socialiniais judėjimais supažindinančiais darbais.

Šiam darbui buvo ypač reikšminga sovietinė istoriografija¹⁵; ja pa-

¹⁰ Minėtini šie: Juozas Eretas, *Kazys Pakštas*: tautinio šauklio odisėja, Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2002; J. Gimbutas, J. Danys, *Stieponas Kolupaila*, Čikaga: Akademienės skautijos leidykla, 1974, p. 179; Ramūnas Labanauskas, „Jaunųjų katalikų sąjūdis. Politinės formavimosi aplinkybės 1935–1936 m.“, *Naujasis židinys/Aidai*, 2006, Nr. 6–7, p. 248–257.

¹¹ Reikšmingi šie darbai: Algirdas Jakubčionis, „Lietuvos okupavimas, aneksavimas ir sovietizavimas“, in: *Okupacija ir aneksija – Occupation and Annexation: pirmoji sovietinė okupacija (1940–1941)*, Vilnius: Margi raštai, 2006; *Lietuva, 1940–1990*: okupuotos Lietuvos istorija, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005; Liudas Truska, „Lietuvos Respublikos žlugimas 1940“, *Akiračiai*, 1993, Nr. 6 (250), p. 6, 7, 14, 15.

¹² Nijolė Maslauskienė, „Lietuvos komunistų tautinė ir socialinė sudėtis 1939 m. pabaigoje–1940 m. rugsėjo mėn.“, *Genocidas ir rezistencija*, 1999, Nr. 1 (5), p. 77–104; Nijolė Maslauskienė, „Nusikalstamos okupacinės politikos sistema. Okupacinių politinių ir visuomeninių struktūrų vaidmuo ir kolaboravimas su jomis 1940–1941 m.“, in: *Okupantai ir kolaborantai = Occupants and Collaborators: pirmoji sovietinė okupacija (1940–1941)*, Vilnius: Margi raštai, 2007, p. 11–208.

¹³ Mindaugas Tamošaitis, „Politika, prisidengusi kultūra“, *Kultūros barai*, 2007, Nr. 5, p. 67–72).

¹⁴ Kęstutis Skrupskelis, „Spauda 1940 metų vasarą“, *Naujasis židinys/Aidai*, 2006, Nr. 3, p. 102–115.

¹⁵ Reikšmingiausi šie darbai: Solomonas Atamukas, *LKP kova prieš fašizmą, už Tarybų valdžią Lietuvoje 1935–1940 metais*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958; Virgilijus Marcelis, *Lietuvos komunistų partijos veikla kuriant*

grįsta JKS bendradarbiavimo su komunizmu tyrimo empirinė bazė. Sovietinė istoriografija buvo konstruojama pagal katalikybės ir komunizmo ideologinio nesuderinamumo schemą, katalikybę laikant išnaudotojų klasių ideologiniu pagrindu, nors ir pabrėžiant, kad religija tik ideologinis anstatas, todėl ne religija, o išnaudotojiški santykiai laikytini didžiausiu blogiu. Katalikybės ir komunimo sąveika sovietinių istorikų ir filosofų buvo suvokiama kaip Komunistų partijos vadovaujamo darbo žmonių revoliucinio judėjimo bei komunistinės ideologijos sąlygotas teologinių vaizdinių reikšmės mažėjimo, marksistinių idėjų populiarėjimo, revoliucinių kovos dėl savo teisių metodų perėmimo, SSRS populiarumo augimo procesas. Buvo išvelgiamas katalikiškų („klerikalinių“) organizacijų nevienalytiškumas – matomos „viršūnės“ ir „apačios“, konstruojama schema apie kovą „klerikalinių“ organizacijų viduje tarp darbo žmonių ir išnaudotojiškų „viršūnių“.

Darbas paremtas įvairiais šaltiniais. Plačiai naudotasi publikuotais ir nepublikuotais LKP, LKJS dokumentais, saugomais LYA LKP dokumentų skyriuje (f. 77, 3743, 3377): LKP vadovų korespondencija, LKP CK ir rajonų komitetų ataskaitomis, atsišaukimais, pagrindiniais laikraščiais, atsiminimais¹⁶. Reikšmingi šiam darbui buvo nekomunistinės stovyklos veikėjų atsiminimai, dienoraščiai, laiškai, veikalai¹⁷. Gausiai

bendrą darbininkų ir antifašistinį liaudies frontą 1935–1939 m., Disertacija istorijos mokslų kandidato moksliniam laipsniui įgyti, Maskva–Vilnius, 1988, LYA, f. 3377, ap. 48, b. 1463; I. Lempertas, *LKP strategija ir bendro darbininkų bei antifašistinio liaudies fronto taktika kovos prieš fašizmą laikotarpiu (1926. XII–1940. VI.)*, Disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui įgyti, Vilnius, 1960, LYA, f. 3377, ap. 48, b. 700; *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža*, t. 2: 1920–1940, Vilnius: Mintis, 1978; Taisija Sebeženkovaitė, *LKP kova už darbininkų ir valstiečių sąjungą 1935–1940 m.*, Disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui įgyti, Vilnius, 1969, LYA, f. 3377, ap. 48, b. 972; Bronius Sudavičius, *LKP kova už darbininkų klasės vienybę 1934–1937 metais*, Disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui įgyti, Vilnius, 1961, LYA, f. 3377, ap. 48, b. 708.

¹⁶ Ypač svarbūs J. Vaišnoro (LYA, f. 3377, ap. 36, b. 257) ir H. Valečkos (LYA, f. 3377, ap. 47, b. 230) atsiminimai, nes atskleidžia ateitininkų bendradarbiavimo su komunistais aplinkybes.

¹⁷ Iš jų ypač minėtini: Zenonas Blynas, *Karo metų dienoraštis, 1941–1944 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007; J. Daulius, *Komunizmas Lietuvoje*, Kaunas, 1937; Zenonas Ivinskis, *Atskiri nuotykių ir įspūdžių iš mano gyvenimo*,

remtasi tarpukario spauda, ypač „XX amžiaus“ straipsniais. Daugelį JKS santykio su komunizmu aspektų padėjo atskleisti VSD dokumentai, saugomi LCVA (f. 378, 438): biuleteniai, ataskaitos, apžvalgos, bendradarbių pranešimai, raportai. LYA saugomos (f. 3377, K – 1) Lietuvos vadovų, pareigūnų, katalikų visuomenės veikėjų baudžiamosios bylos padėjo atskleisti geopolitinio faktoriaus svarbą JKS santykiui su komunizmu. Kun. M. Krupavičiaus memorandumas (1940 m.) sovietų valdžios institucijoms atskleidžia bendradarbiavimo su komunistais motyvus¹⁸.

Darbo *aktualumas*. JKS santykių su komunizmu analizė leistų tiksliau nustatyti katalikų ir komunistų tradicinių doktrinų (mokymų) funkcionavimo ribas ir poveikio mastą, tarpukario Lietuvos katalikų stovyklos visuomeninio politinio veikimo motyvus, prisidėtų prie kai kurių istoriografijos paradoksų, susijusių su kartais abejotina katalikų visuomenės laikysena sovietų okupacijos 1940 m. atžvilgiu, sprendimo.

Darbe keliamos šios prielaidos: 1) JKS bendradarbiavo su komunizmu 1936–1940 m. savo bendradarbiavimo neafišuodamas; 2) JKS bendradarbiavimas su komunizmu remiasi angažuotumo tautiškumui prioritetu; 3) JKS rengė visuomenę okupacijai (sovietų ar nacių) dar iki sovietų okupacijos 1940 m. birželio 15 d.

Darbo *tikslas*: išanalizuoti JKS santykį su komunizmu 1936–1940 m.

Darbo *uždaviniai*: 1) išanalizuoti katalikybės ir komunizmo doktrinų (mokymų) tarpusavio santykį; 2) aptarti katalikybės ir komunizmo doktrinų bei jų realizavimo pokyčių nuo XX a. 4-ojo dešimtmečio vidurio ypatumus; 3) atskleisti katalikybės ir komunizmo santykio Lietuvoje 4-ojo dešimtmečio antrojoje pusėje bendruosius bruožus; 4) nustatyti jaunųjų katalikų ir komunistų potencialaus bendradarbiavimo ideologines prielaidas; 5) išanalizuoti galimą JKS ir komunistų bendradarbiavimą

Dienoraštis, kopija; „Iš pokalbio su buvusiu Lietuvių tautininkų sąjungos sekretoriumi (1939–1940 m.) Domu Cesevičiumi“, in: *LKP istorijos klausimai*, t. 46, Vilnius, 1990, p. 99–105; Domas Jasaitis, „Mano „bendradarbiavimas“ su maskviniais okupantais 1940–1941 m.“, *Lietuvių gydytojų biuletenis*, 1970, Nr. 4 (40), p. 135–138; Antano Maceinos raštai.

¹⁸ Regina Laukaitytė, „1940–1942 m. dokumentai apie kunigo Mykolo Krupavičiaus memorandumus valdžios institucijoms“, in: *LKMA metraštis*, t. 27, Vilnius, 2005, p. 585–637.

1935–1938 m. liudijančius faktus; 6) atskleisti geopolitinio faktoriaus reikšmę prosovietinės orientacijos šalininkų stovyklos (sąveikoje su provokiška orientacija) formavimuisi kaip prielaidą ir potencialiam katalikų bendradarbiavimui su komunistais; 7) išanalizuoti JKS visuomenės rengimo okupacijai pobūdį.

Darbo *metodai*: lyginamasis ir faktų analizės.

Chronologinės ribos. Straipsnyje aptariamas JKS ir komunizmo santykis 1936–1940 metais. 1936 m. datos pasirinkimą nulėmė tai, kad tais metais JKS susiformavo. Tačiau kadangi jaunųjų katalikų pasaulėžiūrinė grupė veikė ir anksčiau, o komunizmui ypač svarbus Kominterno VII kongresas vyko 1935 m., supažindinant su konkrečiais jų bendradarbiavimo epizodais, bus apiriamas ir ankstesnis laikotarpis. 1940 m. ribos pasirinkimą lėmė 1940 m. birželio 15 d. įvykusi sovietų okupacija, nulėmusi JKS ir komunistų santykių pobūdžio pasikeitimą.

Darbo *struktūra*. Straipsnį sudaro įvadas, trys skyriai ir išvados. Pirmajame skyriuje pateikta katalikybės ir komunizmo doktrinų lyginamoji analizė, taip pat katalikybės ir komunizmo doktrinos ir taktikos pokyčiai nuo XX a. 4-ojo dešimtmečio vidurio, apžvelgiamos LKP pastangos sukurti liaudies frontą (LF), bendrieji katalikybės ir komunizmo sąveikos Lietuvoje 4-ajame dešimtmetyje bruožai. Antrasis skyrius skirtas JKS santykiui su komunizmu 1936–1938 m. atskleisti. Trečiajame skyriuje analizuojama valdžios ir visuomenės laikysena 1938–1940 m. – ypatingos grėsmės valstybei bei tautai laikotarpiu ir JKS pastangos parengti visuomenę okupacijai.

KOMUNIZMAS IR LIETUVOS KATALIKŲ VISUOMENĖ XX A. 4-OJO DEŠIMTMEČIO ANTROJOJE PUSĖJE

KATALIKYBĖS IR KOMUNIZMO SANTYKIS IR JO KAITA NUO 4-OJO DEŠIMTMEČIO VIDURIO. Tiek katalikybę, tiek komunizmą geriausiai nusako atitinkamas jų santykis su savo mokymu (doktrina). Katalikybės santykis su Bažnyčios mokymu, arba magisteriumu, suvokiama kaip dviejų katalikybių – tradicinės ir atvirosios – sąveika. Tradicinę katalikybę nusako „valingas pritarimas Bažnyčios mokymui“ (su jos ekskliuzyvine nuostata – katalikybę laikyti „vienintele išganymą teikiančia

religija“), „viešas tikėjimo dogmų išpažinimas ir besąlygiškas klusnumo magisteriumui deklaravimas“, atvirąją katalikybę – „selektyvus tradicinio Bažnyčios mokymo pripažinimas ir laikymasis“ bei „dalinis (selektyvus) klusnumas magisteriumui“¹⁹. Katalikas yra įpareigotas visomis aplinkybėmis išsaugoti ištikimybę tiksliais formuluotėmis išreikštam Bažnyčios mokymui, dogmoms, kurias privalu išpažinti tiksliai tokias, kokios jos suformuluotos, jei norima asmeninio išganymo. Tai tiksliausiai nusako tradicinės katalikybės esmę. Tuo tarpu atviroji katalikybė grindžiama galimybe savarankiškai spręsti, vertinti (taip pat ir Apreiškimą). Šiuo požiūriu atviroji katalikybė yra viena iš visuotinės patirties formų. Tačiau ir atviroji, ir tradicinė katalikybė tėra idealieji tipai, kurie niekada nebuvo realizuoti, nes neįmanoma akiai paklusti autoritetui ir dogmai, visiškai atsisakant savarankiško mąstymo, kaip neįmanoma identifikuotis su katalikybe, atsisakant bet kurio istoriškai katalikišku laikomo vaizdinio, idėjos ar principo.

Taip pat ir komunizmas gali būti atviras ir uždaras. Uždaras, dogmatizuotas yra marksistinis komunizmas, kuris remiasi ekskluzyviu, pretenduojančiu į absoliučią tiesą mokymu (doktrina) – marksistine filosofija²⁰, kurią „neklystamai“ formuluoja marksistinė partija²¹.

Marksistinė filosofija teigia, kad istorijos vyksmą lemia prieštaravimas tarp gamybinių jėgų ir vienu ar kitu gamybos būdu pagrįstų gamybinių santykių, o tai nulemia visuomeninių ekonominių formacijų kaitą bei nenutrūstamą klasių kovą, kuri baigsis tik proletariatui laimėjus pergalę prieš buržuaziją ir sukūrus beklasę visuomenę – komunizmą²².

¹⁹ Ramūnas Labanauskas, „Romuviečių pasaulėžiūrinės grupės genezė (1919–1923 m.)“, *Soter*, t. 29, Kaunas, 2009, p. 123.

²⁰ Komunizmas (socializmas) buvo „ištisa pasaulėžiūra“, „religija ir psichologinė būseną“ (Gintaras Mitrulevičius, „Socialdemokratijos tapsmas“, *Gairės*, 1998, Nr. 2, p. 34), juo labiau marksizmas, kuris reiškė pretenzijas į „žmonių istorinės raidos dėsnių atradimą“ (*ibid.*).

²¹ Marksistinė partija yra „vadovaujančioji ir vairuojančioji darbininkų klasės diktatūros jėga“, išreiškia „visos liaudies interesus“, įkūnija „jos kolektyvinę išmintį“, vienija „savo gretose geriausius liaudies žmones“, žr.: *Marksistinės filosofijos pagrindai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959, p. 496.

²² *Ibid.*, p. 621.

Tokia yra komunizmo ideologijos istorijos samprata, arba vadinamasis istorinis materializmas. Jis remiasi materialistine filosofija – vadinamuoju dialektiniu materializmu²³.

Marksistinis komunizmas paremtas materialistine būties samprata, griežtai priešpriešinama idealistinei²⁴. Ji grindžiama objekto ir subjekto, pasaulio ir žmogus sąmonės perskyra²⁵. Jos pagrindas – jutimo organų teikiama informacija, interpretuojama vadinamuoju sveiku protu. Objekto ir subjekto perskyra ir lemia materialistinę būties sampratą ir atitinkamą egzistencijos lygmenį, kai tam tikri žmogaus poreikiai – sąkysim, fiziologiniai – laikomi objektyviai realiau egzistuojančiais, svarbesniais už kitus. Toks pasaulio ir visuomeninių santykių suvokimas laikomas racionalių, objektyviai būtinu, o kiekvienas kitas – iracionaliu, idealistiniu. Tuo tarpu idealistinių doktrinų, o katalikybė yra viena iš jų, požiūriu tai tik vienas iš žmogaus egzistencijos modusų, anaiptol ne pats svarbiausias. Tradicinėje katalikybėje jis griežtai reglamentuotas, tuo tarpu atviroji katalikybė ir atvirasis komunizmas²⁶, besiremiantys tuo pačiu žmogaus patyrimu, atspindi begalinę gausybę būties (ir pažinimo) formų.

Vakarų pasaulyje, kuris susiformavęs krikščionybės pagrindu, neišvengiama atvirosios katalikybės ir atvirojo komunizmo konvergencija. Vakarų pasaulio mąstyme, neatsiejamame nuo krikščioniškų principų, idėjų, vaizdinių, tradicinė katalikybė sudaro reglamentuoto anapusinio idealumo flangą, o marksistinis komunizmas – materialistinės egzistencijos flangą. Tarp jų, kaip idealiųjų niekada nerealizuotų ir savo dogmine

²³ Dialektinis ir istorinis materializmas yra marksizmo „filosofinis pagrindas“, žr.: *ibid.*, p. 9.

²⁴ *Ibid.*, p. 16.

²⁵ *Ibid.*, p. 14.

²⁶ Būta įvairiausių jo (pirmiausiai krikščioniškojo socializmo) formų: ankstyvoji krikščionybė, eretikų judėjimai, utopinis socializmas ir t. t. (М. Шейнман, *Христианский социализм*, Москва: Наука, 1969, p. 7–239). Taip pat ir tolerantiškai religijos praktikavimą vertinusi (Otto Bauer, *Socialdemokratija, religija ir Bažnyčia*: Lincio programai paaiškinti, Kaunas, 1931, p. 283), ir gamtamokslinio materializmo netgi nelaikiusi marksistinio komunizmo filosofiniu pagrindu (*ibid.*, p. 312) Austrijos socialdemokratų partijos programa gali būti laikoma viena iš tokio komunizmo formų.

puse tarpusavyje nesuderinamų mąstymo tipų, esama daugybės tarpinių pažinimo ir egzistencijos sampratos formų, kurios gali būti priskirtinos tiek atvirajai katalikybei, tiek atvirajam komunizmui, priklausomai nuo pasirinkto atskaitos taško.

XX a. 4-ajame dešimtmetyje Bažnyčią ir visą katalikų visuomenę labai veikė ideologinė ir politinė konfrontacija tarp komunizmo ir fašizmo (nacionalsocializmo). Jos veikiama stiprėjo katalikybės šiaurinė (žemiškoji – socialinė) kryptis, silpnėjo transcendencinių principų ir katalikiškų vaizdinių vaidmuo katalikų sąmonėje²⁷. Atitinkamai mažėjo katalikų atsparumas komunizmo ir fašizmo doktrinoms.

Savo ruožtu nacionalsocializmo pergalė Vokietijoje padarė įtaką ir komunizmo kaitai: Kominterno VII kongrese buvo įteisinta naujoji – LF – taktika. Kova su fašizmu tapo svarbiausiu komunizmo tikslu. Jo siekiant nuspręsta vienytis su nekomunistinėmis (ir „buržuazinėmis“) jėgomis – sudarant antifašistinę LF²⁸. Kartu tai reiškė doktrininio ekskliuzyvumo atsisakymą viešojo veikimo (propagandos) lygmenyje, t. y. nuolaidą savo ligtoliniams ideologiniams priešinkams, nes įteisinus LF taktiką buvo pripažintas bendradarbiavimo su partijomis ir judėjimais, iki tol laikytais prieš stovyklos dalimi, bei tarpinės fazės – antifašistinės (LF) vyriausybės – neišvengiamumas siekiant socialistinės revoliucijos ir proletariato diktatūros įvedimo ir besąlygiško tik marksistinės partijos vadovavimo proletariatui būtinumo principo sąlyginis galiojimas.

Komunizmo ir nacionalsocializmo (fašizmo) įtakos veikiami kūrėsi radikalūs katalikų socialiniai įvairiausių formų sąjūdžiai. Jų santykis (savimonės ir praktinės laikysenos požiūriu) su komunistais ar fašistais

²⁷ Toks dogminio uždarumo silpnėjimas buvo vienas iš socialinio modernizmo požymių: „į Bažnyčią jau nebebuvo žiūrima kaip į instituciją išganymui pasiekti, bet kaip į civilizacijos ir kultūrinės pažangos šiame pasaulyje faktorių. Per tai Bažnyčia pateko į savimonės krizę“. Žr.: Fr. Horner, „Die neuscholastische Naturrechtslehre zwischen Antimodernismus und moderner Sozialwissenschaft“, in: *Der Modernismus: Beiträge zu seiner Erforschung*, herausgegeben von Erika Weinzierl, Graz–Wien–Koeln: Verlag Styria, 1974, p. 284.

²⁸ К. Шириня, *Стратегия и тактика Коминтерна в борьбе против фашизма и войны (1934–1939 гг.)*, Москва: Издательство политической литературы, 1979, p. 87–90.

priklausė nuo jų pasaulėžiūros socialinių ir tautinių vaizdinių tarpusavio santykio. Jei vyravo tautiniai – jie krypdavo net į fašizmą, jei socialiniai – galėdavo suartėti su komunistais, nes katalikų vaizdiniai (ar tradicinės katalikų doktrinos principai) buvo nesunkiai perinterpretuojami. Visi šie sąjūdžiai vadovavosi trečiojo kelio ideologija²⁹, turėjusia įveikti kapitalizmo ir socializmo, komunizmo ir fašizmo ribotumus. Visiems jiems būdingas socialinis angažuotumas, neretai grindžiamas katalikiškaisiais vaizdiniais ir principais, buvo svarbiausias jų ideologijos bruožas, o tautiškumo vieta joje priklausė nuo konkrečios šalies vidinės situacijos ir išorinių aplinkybių: Prancūzijos ar Ispanijos socialinių judėjimų ideologijoje dominavo socialinis kryptingumas, kuris juos artino su komunizmo šalininkais, o Vidurio Europoje, kur komunizmo rusiškasis pobūdis buvo aiškiai matomas ir ne kartą išgyventas, tautiškumas atliko gerokai didesnę vaidmenį, todėl čia socialinis reformizmas buvo pajungiamas tautiškumui³⁰. O kadangi šie sąjūdžiai veikė katalikiškose (kriščiioniškose) šalyse, į visų jų ideologijas spraudėsi ir kriščiioniški vaizdiniai ar idėjos – skyrėsi tik jų interpretacija, angažuotumo joms laipsnis, jų ideologinė funkcija. Todėl ryškios ribos tarp katalikiškų ir nekatalikiškų sąjūdžių nebuvo. Jie skyrėsi tik santykio su Katalikų Bažnyčios hierarchija pobūdžiu. Vieni iš jų veikė Katalikų akcijos ribose – tai Belgijos³¹ bei Prancūzijos žosistai³², kiti palaikė silpnesnius ryšius su hierarchija ir Katalikų akcija arba net

²⁹ Čekoslovakijoje veikė jaunųjų katalikų politinė grupė, kuri reiškėsi per „Trečiosios generacijos“ laikraštį. Žr.: Stasys Yla, „Pasikalbėjimas su čekoslovakų visuomenininku dr. Ruckl“, *XX amžius*, 1938 03 08, Nr. 53, p. 5.

³⁰ Vengrijoje nuo 1936 m. veikė radikalus antikomunistinis Mėlynojo kryžiaus (Kek kereszt) judėjimas, susibūręs apie laikraštį „Budai Erlap“ (red. Endre Szigeti). Judėjimas laikė save dvasiniu elitiniu sąjūdžiu, turinčiu uždavinį „gražinti vengrams tai, kas priklauso vengrams“. Žr.: „Pasikalbėjimas su jaunųjų vengrų vadu, red. End. Szigeti“, *XX amžius*, 1937 05 26, Nr. 116, p. 5.

³¹ Francois de Brauw, „Žesistų kilmė, istorija ir organizacija“, *Ateitis*, 1935, Nr. 12, p. 561.

³² Žosistų sąjūdis (įkurtas belgų kunigo J. Cardijns (*Josef Cardijn: Herkunft, Leben und Werk* http://www.caj-essen.de/josef-cardijn_Žr. 2009 11 04)) buvo vienas iš modernių katalikų judėjimų, kuriuos inicijavo naujoji Prancūzijos dvasininkija, pakeitusi senąją, kuri vadovavosi tradicionalizmo doktrina (*Handbuch der Kirchengeschichte*, B. 7: *Die Weltkirche im 20. Jahrhundert*, Freiburg–Basel–Wien: Herder, 1999, p. 599).

visai juos nutraukė (reksistų judėjimas³³), reikšdami nepasitenkinimą per mažu jų radikalumu. Visų šių sąjūdžių – tiek išsaugojusių ryšius su hierarchija, tiek juos praradusių (ar neįgijusių) ideologijoje reikšmingą vietą užima socialinės katalikybės doktrina, grindžiama Leono XIII „Rerum novarum“ ir Pijaus XI „Quadragesimo anno“ enciklikomis.

Vienas iš įtakingiausių buvo personalistų sąjūdis, veikęs Prancūzijoje, bet turėjęs daug šalininkų ir kitose šalyse³⁴. Jo pradininkai buvo filosofai E. Mounier ir J. Lacroix, nuo 1932 m. leidę žurnalą „Esprit“. Jie skelbė šūkį pertvarkyti kapitalistinę civilizaciją „personalistinės revoliucijos“ keliu. Personalistų sąjūdis buvo nevienalytis: dešiniojo sparno atstovai būrėsi apie žurnalą „L'Ordre Nouveau“, o kairiojo – apie „Esprit“.³⁵ Kapitalizmo kritika juos artino su kairiaisiais³⁶. Tarpukaryje kairieji personalistai rėmė Liaudies frontą³⁷, o karo metais daugelis jų stojo į Paspriešinimo gretas³⁸.

³³ Radikalioms socialinės katalikybės idėjoms atstovaujantis sąjūdis, susibūręs apie L. Degrelle 1930 m. įsteigtą laikraštį „Christus Rex“. Judėjimas laikėsi griežtai antikomunistinio kurso, siekė moralinio visuomenės atsinaujinimo ir korporacinės santvarkos. 1935 m. L. Degrelle galutinai atsiribojo nuo Katalikų akcijos ir sukūrė savo politinę partiją – Patriotinį frontą. Plg.: Roland Detsch, *Rexbewegung (auch Rexismus oder Mouvement rexiste)* // <http://www.cpw-online.de/lemmata/rexbewegung.htm>. Žr. 2009 11 07.

³⁴ Ispanijoje jų šalininkai susibūrė apie laikraštį „Cruz, y Raya“. Pilietinio karo metais jie kovojo respublikonų pusėje. Plg.: *Preisrede von Jorge Semprún*, <http://www.renner-institut.at/download/texte/semprun.pdf>. Žr. 2009 11 04.

³⁵ Thomas Keller, *Deutsch-französische Dritte-Weg-Diskurse*, <http://www.sehepunkte.historicum.net/2004/11/pdf/5693.pdf>. Žr. 2009 11 04.

³⁶ Bronius Kuzmickas, *Katalikiškoji filosofija*, Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2003, p. 34.

³⁷ *Verteidigung der Person*, <http://olf4.de/R/Roszak/Person/04.htm>. Žr. 2009 11 04. Ne vien personalistai, bet apskritai nemaža dalis Prancūzijos katalikų buvo linkę bendradarbiauti su komunistais per LF. Katalikai atsiliėpė į oficialų Komunistų partijos kvietimą (1936 m. balandžio 17 d.) prisijungti prie LF (P. Рашкова, *op.cit.*, p. 257). Viena tokio bendradarbiavimo raiškų buvo bendri komunistų ir katalikų pagalbos bedarbiams komitetai (*ibid.*, p. 265). Į Prancūzijos katalikų visuomenės, palankiai vertinančios bendradarbiavimą su komunistais, nuotaikas turėjo atsižvelgti ir popiežius – 1937 m. kalėdiniame kreipimesi į Prancūzijos vyskopus jis sušvelnino draudimą bendradarbiauti su komunistais (*ibid.*, p. 268).

³⁸ Thomas Keller, *Deutsch-französische Dritte-Weg-Diskurse*. <http://www.sehepunkte.historicum.net/2004/11/pdf/5693.pdf>.

Personalistų judėjimo pagrindu Vakarų Europoje po Antrojo pasaulinio karo trumpai buvo suklestėjusi vadinamoji kairioji katalikybė³⁹. Ją apibūdina bendradarbiavimas su komunistais⁴⁰ ar bent simpatijos komunizmui. Kairieji katalikai priima esminius marksizmo doktrinos postulatus⁴¹, marksistinę frazeologiją ir istorijos raidos schemą⁴². Taip pat ir tarpukaryje Europoje būta nemaža katalikų judėjimų, bendradarbiavusių su komunistais. Prie jų priskirtinas ir paties personalizmo kairysis sparnas. Kairiosios katalikybės ideologija grindžiamų judėjimų būta Veimaro respublikoje. 1928 m. buvo įkurta Vokietijos katalikų socialistų sąjunga⁴³. Veikė Krikščionių socialinė partija, remiama Centro partijos, tačiau vis labiau perimanti komunistinį mąstymą. Jos įkūrėjas Vitus Heller garsėjo kaip katalikas komunistas, sujungęs savo pažiūrose Lenino ir Pranciškaus Asyžiečio doktrinas⁴⁴. Būta įtakingų kairiųjų katalikų intelektualų, tokių kaip Walteris Dirks. Kairiosios katalikybės nuostatų laikėsi jaunimo judėjimas „Quicborn“. Visos šios grupės disponavo Centro partijos kairiojo sparno politine parama⁴⁵.

LIETUVOS KOMUNISTŲ VEIKIMAS KATALIKŲ VISUOMENĖJE. LKP būta nemažos opozicijos naujai Kominterno VII kongreso sankcionuotai taktikai. Dalis komunistų ją laikė komunistų mokymo išdavyste. Partijos

³⁹ Josef Mautner, „Dekonstruktion des Christentums. Linkskatholizismus und Gegenwart“, in: *Katholizismus in Geschichte und Gegenwart*, Faber Richard (Hg.), Wuerzburg: Koenighausen and Neumann, 2005, p. 227.

⁴⁰ V. Lendjelas, *Šiuolaikinė krikščionybė ir komunizmas*, Vilnius: Mintis, 1969, p. 10.

⁴¹ Л. Великович, *Левые течения в религиозных организациях капиталистических стран*, Москва: Знание, 1974, p. 14.

⁴² W. Daim, *Linkskatholizismus: eine katholische Initiative in Moskau*, Wien–Frankfurt–Zuerich: Europa Verlag, 1965, p. 72.

⁴³ *Heinrich Mertens* // http://de.wikipedia.org/wiki/Heinrich_Mertens. Žr. 2009 10 30.

⁴⁴ R. Morse, *Christlich-Soziale Reichspartei (CSRP), 1920–1933*, http://www.historisches-lexikon-bayerns.de/artikel/artikel_44460. Žr. 2009 10 30.

⁴⁵ B.H. Göhrig, *Für eine Politik aus christlicher Verantwortung - warum die IKvu sich ernst nehmen muss*, <http://www.ikvu.de/html/archiv/ikvu/texte/goehrig-politikverantwortung.html>. Žr. 2009 10 30.

vadovybei iškilo sunkus uždavinys: kaip įrodyti eiliniams komunistams, kad nuo šiol jie turi veikti drauge su nekomunistais ir kartu tikėti partijos doktrinos besąlygišku teisingumu. Dėl to, siekiant pademonstruoti vadovybės susirūpinimą mokymo grynumu, raginta kovoti ne tik su „sektantizmu“ (taip buvo įvardyta senoji taktika), bet ir su vadinamuoju dešiniuoju nukrypimu – reformizmu⁴⁶ bei kita „erezija“ – trockizmu⁴⁷. Prisidengiant kova su sektantizmu ir trockizmu, 1935–1936 m. buvo pakeista partijos Kauno rajono vadovybė: 1935 m. liepos 13 d. CK nutarimu pertvarkytas Kauno rajono komitetas (1936 m. birželio mėn. miesto sekretoriumi buvo paskirtas A. Petrauskas)⁴⁸. Iš esmės atnaujinta partijos vadovybė: 1935 m. liepos 19 d. buvo patvirtintas naujas Politinis biuras (į jį įėjo Z. Angarietis, J. Garelis, A. Sniečkus)⁴⁹.

Pertvarkyta partijos vadovybė jau galėjo imtis naujos taktikos įgyvendinimo. LKP CK pirmiausia kreipėsi į socialdemokratų su siūlymu sudaryti bendrą frontą⁵⁰. Valstiečiams liaudininkams, kaip ideologiniu požiūriu artimiausiems iš „buržuazinės“ stovyklos (dėl savo demokratizmo ir antiklerikalizmo), siūlymas jungtis į LF buvo pateiktas jau 1935 m. birželio mėn.⁵¹ Socialdemokratų ir liaudininkų lyderiams bendradarbiavimo su komunistais idėją viešai atmetus, komunistai dėjo pastangų sudaryti bendrą ar liaudies frontą su šių partijų (ypač socialdemokratų) vietinėmis organizacijomis⁵², buvo sudarinėjami ir bendro fronto komitetai atskirose įmonėse⁵³. Tokia taktika komunistai šį tą laimėjo: 1937 m. sausio mėn. LF platformą patvirtino kairieji liaudininkai,

⁴⁶ I. Lempertas, „Kai kurie LKP strategijos ir taktikos klausimai kovos prieš fašistinę diktatūrą laikotarpiu“, in: *LKP istorijos klausimai*, t.1, Vilnius, 1959, p. 154.

⁴⁷ Bronius Sudavičius, *LKP kova už darbininkų klasės vienybę (1934–1937 metai)*, Vilnius: Valstybinė Politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961, p. 28.

⁴⁸ Bronius Sudavičius, *LKP kova už darbininkų klasės vienybę 1934–1937 metais*, Disertacija..., l. 84.

⁴⁹ *Ibid.*, l. 84.

⁵⁰ *Ibid.*, l. 89.

⁵¹ V. Marcellis, *op. cit.*, l. 47.

⁵² *Ibid.*, l. 61.

⁵³ *Ibid.*, l. 63.

Lietuvos jaunimo sąjunga, kai kurios kitos smulkios kairiosios visuomeninės politinės grupės ir vadinamieji inteligentai antifaišistai⁵⁴. Nei LSDP, nei liaudininkų vadovybės prie LF neprisijungė, tačiau neoficialiai rėmė LF atskiras akcijas (netgi dalyvavo jose), palaikė ryšius su LKP vadovybe Maskvoje⁵⁵, taigi bendradarbiavo. LKP savo ruožtu iki 1939 m. spalio mėn., t. y. RA dalinių įvedimo į Lietuvą, nuosekliai stengėsi į LF įtraukti ir kitas politines ideologines sroves. Ypač toks siekis išryškėjo 1938 sausio mėn. LKP CK plename, iškėlusiam „kovos už nacionalinę Lietuvos nepriklausomybę“ šūkį, siekiant išplėsti LF politinę bazę⁵⁶.

Svarbų vaidmenį atliko pagalbinės LKP organizacijos: LKJS ir Lietuvos raudonoji pagalba. Jas siekta paversti masinėmis. Raudonajai pagalbai rekomenduota atsisakyti partijos organizacinės struktūros ir veiklos kopijavimo (siekiant padaryti patrauklesnę nekomunistams)⁵⁷. Būta planų komjaunimo pagrindu suformuoti bendrą (todėl iš esmės naują) antifaišistinę masinę jaunimo organizaciją⁵⁸. Tiesa, dėl jos kūrimo

⁵⁴ 1936 m. liepos mėn. LKP CK iniciatyva buvo susitarta su kairiaisiais liaudininkais dėl LF sudarymo. Lietuvos jaunimo sąjungos nariai J. Paleckis, A. Tornau, V. Knyva pareiškė, kad Jaunimo sąjunga sutinka dalyvauti su LKP Liaudies fronte. Sutikimą veikti Liaudies fronte davė ir studentų liaudininkų „Varpo“ korporacijos pirmininkas J. Vaišnoras (*Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža*, t. 2: 1920–1940, Vilnius: Mintis, 1978, p. 385). Veikė antifaišistiniai Lietuvos LF ir jaunimo organizacijų komitetai (*ibid.*, p. 386).

⁵⁵ Yra žinoma, kad liaudininkų lyderiai per žymų socialdemokratų veteraną A. Domaševičių zondavo LKP vadovų požiūrį į Lietuvos opoziciją: su M. Sleževičiaus ir K. Griniaus pritarimu Domaševičius 1934 m. Maskvoje susitiko su Z. Angariečiu, domėjosi komunistų požiūriu į savivaldybių rinkimus ir, atrodo, tikėjosi pastarųjų paramos juose. Žr.: Z. Angariečio parodymų apie savo kontrrevoliucinę veiklą kovoje su Kominternu tęsinys, 1938 07 13, LYA, f. 77, ap., 28, b. 253, l. 238.

⁵⁶ V. Marcellis, *op. cit.*, l. 144. Toks LKP vadovybės „geranoriškumas“ nekomunistinių politinių jėgų atžvilgiu, demonstruojant pasiryžimą „palaikyti kiekvieną demokratinį judėjimą, nukreiptą prieš fašizmą, nepriklausomai nuo to, ar dalyvaus komunistai jo organizacijoje ar ne“, slėpė siekį pajungti jas savo įtakai (komunistai buvo raginami veikti plačiuosiuose katalikų sluoksniuose ir „fašistų sukurtose ar jų kontroliuojamose masinėse organizacijose“ (*ibid.*)).

⁵⁷ Bronius Sudavičius, „LKP priemonės Raudonosios Pagalbos veiklai suaktyvinti (1934–1937 m.)“, in: *LKP istorijos klausimai*, t. 4, Vilnius, 1964, p. 28.

⁵⁸ Solomonas Atamukas, *LKP kova prieš fašizmą, už Tarybų valdžią Lietuvoje 1935–1940 metais...*, p. 102.

neapsispręsta: būta sumanymų ją kurti taip pat liaudininkų Jaunimo sąjungos⁵⁹ ar katalikiškos Darbo jaunimo sąjungos pagrindu⁶⁰.

Nepaisant naujos taktikos taikymo, LKP su savo filijomis liko negausi⁶¹. Didžiausią įtaką komunistai turėjo žydų visuomenėje⁶². Partijos įtaką katalikų visuomenėje galėjo išplėsti bendradarbiavimas su organizuota katalikų visuomene. Tačiau jis nebuvo paprastas: tiek katalikai, tiek komunistai disponavo eksliuzyviniu mokymu, todėl baimintasi, kad kontaktai su priešinininko ideologija gali susilpninti katalikiškuosius ar komunistinius įsitikinimus⁶³. Siekiant išsaugoti partijos narių tikėjimo integralumą, bendradarbiavimas su katalikais buvo išspraudžiamas į griežtas ideologines kliūtes, nuo eilinių partijos narių buvo slepiami kontaktai su katalikų visuomenės vadais: net visiškai slaptame LKP vadovybės susirašinėjime katalikų veikėjų pavardės buvo šifruojamos⁶⁴.

Komunistų darbas katalikų visuomenėje suintensyvėjo 1934 m.,

⁵⁹ „Komunistinio jaunimo internacionalo Vykdomojo komiteto 1937 m. rugpjūčio mėn. laiškas Lietuvos KJS Centro komitetui“, in: *Lietuvos komjaunimo dokumentai: 1919–1940 m. spalio*, Vilnius: Mintis, 1989, p. 230.

⁶⁰ Z. Angarietis siūlė ją vadinti Lietuvos darbo jaunimo sąjunga. Žr.: V. Marcellis, *op. cit.*, l. 131.

⁶¹ „1940 m. birželio mėn. laisvėje veikė 1248 komunistai pagrindininkai“, o su partijos vadovais – 1261 (Nijolė Maslauskienė, „Lietuvos komunistų tautinė ir socialinė sudėtis 1939 m. pabaigoje–1940 m. rugsėjo mėn.“, p. 89); 1940 m. birželio 28 d. „iš pagrindžio išėjo apie 1000 komjaunuolių“ (Nijolė Maslauskienė, „Nusikalstamos okupacinės politikos sistema...“, p. 160).

⁶² Maslauskienė teigia, kad žydai 1938–1940 m. sudarė apie pusę visų „komunistinio judėjimo Lietuvoje dalyvių“ (Nijolė Maslauskienė, „Lietuvos komunistų tautinė ir socialinė sudėtis 1939 m. pabaigoje–1940 m. rugsėjo mėn.“, p. 82), o LKP socialinę bazę sudarė smulkiaburžuaziniai, „daugiausia žydų tautybės asmenys“ (*ibid.*, p. 83).

⁶³ Apie bendradarbiavimą buržuazinėje spaudoje LKP veikėjas A. Lifšicas rašė: „„Griekas“ čia būtų dalivavimas priešų spaudoj, bet reikalas, dėl kurio dalivautumėm, gali atroditi kur kas svarbesnis negu „griekas““ [kalba netaisyta. – R.L.], žr.: Anatolio (A.Lifšico) laiškas LKP vadovybei, 1935 07 31, LYA, f. 77, ap. 18, b. 15, l. 51.

⁶⁴ K. Grosmanas, rašydamas apie bendradarbiavimą literatūros ir meno srityje, pažymi, kad norima „net kai ką iš kademų Ipr. ir Zpo“ patraukti į bendradarbiavimą su komunistais (Klimo (K. Grosmano-Didžiulio) laiškas LKP vadovybei, 1935 09 30, LYA, f. 77, ap. 18, b. 15, l. 19). Kontaktavimas su komunistais slėptas, aišku, ir siekiant apsaugoti katalikų veikėjus nuo sukompromitavimo visuomenės akyse.

priėmus LKP CK nutarimà dël darbo katalikų organizacijose (Darbo jaunimo sąjungoje, LKDS, „Pavasario“ ir Ateitininkų federacijose, Šv. Zitos draugijoje ir kt.)⁶⁵. 1934–1936 m. buvo intensyviai ieškoma bendradarbiavimo su katalikais formos. LKP pavyzdžiu LKDP buvo traktuojama kaip svarbiausia katalikų visuomenės struktūra, kuriai pajungtos profesinės⁶⁶ ir jaunimo organizacijos. Teigta, kad su pastarosiomis bendradarbiauti ideologiškai įmanoma, o pati LKDP laikyta „fašistine“⁶⁷. Todėl net ir dėl grėsmės LKDP būti uždarytai su raginimais protestuoti kreiptasi ne į pačią partiją, bet į pavasarininkus, ateitininkus, zitiètes ir kitų organizacijų narius⁶⁸. Kartu žemesniosioms LKP struktūroms buvo aiškinama, kad ne visi „kademai“ yra vienodo nusistatymo, – yra tokių, kurie „linksta prie šiokių tokių demokratinių laisvių“⁶⁹. Be to, faktai rodo, kad suinteresuotumas darbu LKDP vis augo: 1937 m. sausio mėn. LKP CK rezoliucijoje LF klausimu pasisakyta už tai, kad reikia skatinti „demokratinio sparno susidarymą krikščionių demokratų partijoje, siekti, kad šios partijos vietinės organizacijos įeitų į demokratinių jėgų frontą“⁷⁰.

Tuo tarpu su katalikiškėmis jaunimo organizacijomis („Pavasario“ ir Ateitininkų federacijomis bei Darbo jaunimo sąjunga) dirbo komjaunimas, siekdamas patraukti jas į antifašistinį jaunimo frontą⁷¹. Galimas

⁶⁵ Bronius Sudavičius, *LKP kova už darbininkų klasės vienybę 1934–1937 metais*, Disertacija..., l. 139–140.

⁶⁶ Tokios buvo LKDS ir Darbo jaunimo sąjunga. Nusistatymas jų atžvilgiu kito – nuo leidimo turėti savo atstovų profgrupių ir komisijų komitetuose (Irklas (Jankelis Vinickis), Pastabos, 1936 02 23, LYA, f. 77, ap. 18, b. 15, l. 25) iki bendro fronto siūlymo joms kaip organizacijoms, atsisakant jose ardomojo darbo (I. Lempertas, *LKP strategija...*, Disertacija..., l. 271).

⁶⁷ Pijaus (A. Sniečkaus) laiškas Kominterno Vykdomajam komitetui apie bendrą frontą ir liaudies frontą, 1936 10 15, LYA, f. 77, ap. 19, b. 3, l. 50.

⁶⁸ Apie fašistų planus likviduoti politines partijas, 1935 09 10, LYA, f. 77, ap. 18, b. 11, l. 133.

⁶⁹ LKP vadovų laiškų ištraukos, 1935 12 09, LYA, f. 77, ap. 18, b. 11, l. 217.

⁷⁰ S. Atamukas, *op. cit.*, l. 161.

⁷¹ Būta ne vieno LKJS atsišaukimo, kviečiant jungtis į bendrą jaunimo frontą. 1935 m. rugpjūčio mėn. LKJS CK bene pirmą kartą pasiūlė „ateitininkams ir pavasarininkams prisidėti prie plataus jaunimo fronto, kad kovot už jaunosios kartos teises“:

dalykas, jog į 1936 m. vasarą sukurta antifašistinio jaunimo fronto komiteta įėjo Lietuvos darbo jaunimo sąjungos atstovas⁷². Šioje sąjungoje kompartija ir komjaunimas pasiekė didžiausių rezultatų: joje komjaunuolių infiltracija buvo ypač didelė – komjaunuoliai buvo siunčiami į sąjungos skyrius (draugoves) (ypač Kauno, Marijampolės, Rokiškio), būdavo išrenkami į draugovių valdybas. Antai komunistas F. Bieliauskas – į Žaliakalnio skyriaus (draugovės) valdybą⁷³. Tvirtas pozicijas komunistai turėjo taip pat Tvirtovės⁷⁴, Vilijampolės⁷⁵ ir daugelyje kitų skyrių (draugovių) visoje Lietuvoje⁷⁶. Komjaunuolių propagandos paveikti 40 darbiečių iš organizacijos išstojo ir įkūrė Lietuvos darbininkų švietimo draugiją⁷⁷. Tarp sąjungos narių buvo populiarūs darbininkų bendro fronto idėja⁷⁸. Sąjungos vadovybė ir iliniai nariai aktyviai dalyvavo demonstracijoje savo nario A. Kranausko laidotuvių proga 1936 m. birželio 17 d. ir po to tris dienas (birželio 18–20 d.) vykusiame visuotiniame Kauno darbininkų streike kartu su komunistais⁷⁹, socialdemokratais, LKDS nariais⁸⁰.

rinkimų teisę nuo 18 metų, nemokamą mokslą, bedarbių pašalpas ir kt. Žr.: *Lietuvos komunistų partijos atsišaukimai...*, p. 506.

⁷² A. Tikuišis, „LKJS taktika, panaudojant legalias galimybes jaunimui telkti į kovą prieš fašistinę diktatūrą 1927–1937 m.“, in: *LKP istorijos klausimai*, t. 12, Vilnius, 1972, p. 48.

⁷³ Bronius Sudavičius, *LKP kova už darbininkų klasės vienybę 1934–1937 metais*, Disertacija., l. 141.

⁷⁴ H. Medišausko gyvenimo aprašymas, 1966 06 28, LYA, f. 3377, ap. 46, b. 556, l. 5.

⁷⁵ Bronius Sudavičius, *LKP kova už darbininkų klasės vienybę 1934–1937 metais*, Disertacija., l. 107.

⁷⁶ S. Černiauskas, *Profesajunginio judėjimo vystymasis Lietuvoje 1927–1940 metais*, Vilnius: Mintis, 1966, p. 40.

⁷⁷ *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža...*, p. 303.

⁷⁸ S. Atamukas, *op. cit.*, p. 134.

⁷⁹ LKJS atsišaukimas į Lietuvos darbo jaunimo sąjungos narius (1937 m. sausio mėn.): „Mes kartu kovojom birželio 17 per generalinį streiką“. Žr.: *Lietuvos komunistų partijos atsišaukimai*, t. 4: 1935–1940, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963, p. 532; „Draugai darbiečiai ir skyrių valdybų nariai, tiesiam komjaunuolišką ranką bendrai kovai“ (*ibid.*).

⁸⁰ V. Marcellis, *op. cit.*, l. 78, 81. Socialdemokratų aktyvų dalyvavimą streike

1936 m. pabaigoje, motyvuojant stipria komunistų įtaka, Darbo jaunimo sąjunga buvo uždaryta⁸¹.

Apibendrinant galima teigti, jog komunistai kreipė nuolatinį dėmesį į katalikų organizacijas, pasireiškusi siekiu patraukti jų narius, skyrius ar pačias organizacijas į bendrą ar liaudies frontą. Nors tai daugiausia buvo komunistų iniciatyva, rodanti jų suinteresuotumą darbu katalikų organizacijose, tačiau supratimas, kurio jie sulaukdavo (neretai jie būdavo išrenkami į valdybas), liudija, kad jose buvo palanki komunistų veikimui intelektualinė, psichologinė atmosfera ir vyko esminiai pokyčiai tų organizacijų narių sąmonėje.

JAUNŪJŲ KATALIKŲ SANTYKIS SU KOMUNISTAIS 1935–1938 M.

IDEOLOGINĖS JAUNŪJŲ KATALIKŲ BENDRADARBIAVIMO SU KOMUNISTAIS PRIELAIDOS. Jaunųjų katalikų ir komunistų tarpusavio santykius apibūdinti nelengva, nes abi pusės buvo linkusios jų neafišuoti, bent jau neparodyti platiems visuomenės sluoksniams jų tikrojo masto. Apie jų santykius galima spręsti tik iš netiesioginių faktų, amžininkų liudijimų. Vienas iš tokių – buvęs užsienio reikalų ministras J. Urbšys, artimai draugavęs su ne vienu JKS lyderiu ir galėjęs patirti jų nusistatymą komunistų atžvilgiu. Jis teigė, jog „apie 1936–1937 m. m. jaunakatalikiai su Dielininkaičiu priešakyje sudarė tam tikros rūšies susitarimą su jaunaisiais liaudininkais <...>. Šis susitarimas <...> apėmė ir jaunimą, stovintį kairesnėse nei liaudininkai pozicijose ir iš dalies linkusį į socialdemokratus, o iš dalies netgi <...> ir į komunistus. Formavosi tada kažkas panašaus į „liaudies frontą“⁸². Lietuvos SSR NKVD komi-

konstatavo G. Janauskas (Žr.: G. Janauskas, *Visuomenė ir valdžia 1936–1940 m.*: opozicija A.Smetonos režimui, Istorijos magistro darbas, Kaunas, VDU, 2002, l. 28). Įdomu, jog komunistai turėjo talkininkų ir iš bendradarbiavusių su „Rytu“: tokiems buvo leidžiama nenutraukti ryšių su šiuo laikraščiu (Žr.: LKP vadovų susirašinėjimas, 1935 08 31, LYA, f. 77, ap. 19, b. 10, l. 28).

⁸¹ Kodėl uždaryta Darbo jaunimo sąjunga, 1937, LCVA, f. 378, ap. 5, b. 4401, l. 44.

⁸² Kaltinamojo Juozo Urbšio parodymai, surašyti paties ranka, 1942 02 11, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 118, l. 159.

saras A. Guzevičius neabejojo, kad jaunesni katalikai bendradarbiavo su komunistais: anot jo, katalikams ėmus vadovauti P. Dielininkaičiui ir I. Skrupskeliui buvo „nesibjaurima“ „dalyvavimu masinėse kampanijose, iš anksto organizuotomis komunistų“⁸³. Buvęs Darbo federacijos lyderis K. Ambrozaitis, nemažai bendravęs su A. Maceina, taip pat buvo įsitikinęs galimybe panaudoti jį sovietų propagandos tikslais⁸⁴.

To meto komunistų požiūris į jaunuosius katalikus buvo nevienodas. Viena vertus, buvo teigiama, kad „jaunųjų daktarų“ grupė „orientavosi į atvirą bloką su tautininkų šulais“⁸⁵, ieškojo „bendradarbiavimo kelių su tautininkais“⁸⁶, kita vertus, buvo pastebima, kad „tas suartėjimas neprivėdė prie konkrečių rezultatų“⁸⁷. Taip pat buvo konstatuojama, kad didėja katalikų sluoksnių nepasitenkinimas režimu ir Bažnyčios vadovybe: tai buvo grindžiama 1936 m. KVC konferencijoje nuskambėjusia kritika Bažnyčios adresu⁸⁸. JAV lietuvių darbininkų veikėjas (glaudžiai bendradarbiavęs su komunistais) L. Prūseika, komentuodamas 1936 m. KVC konferencijos dalyvių pasisakymus, katalikų visuomenėje išskiria tris sroves: antikomunistinio fronto, jaunųjų katalikų ir eilinių katalikų⁸⁹. Taigi komunistai nesugebėjo susidaryti vieno JKS vaizdo⁹⁰: pirmųjų

⁸³ Dr. Guzevičiaus paskaita „Katalikų dvasininkija ir politinė katalikų veikla Lietuvoje“ Aukštojoje SSSR NKVD mokykloje, 1942, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 150, l. 12).

⁸⁴ Kazimiero Ambrozaičio (autorystė įrodoma netiesioginiais duomenimis) pasiūlymai Lietuvos katalikų pasipriešinimo Vokietijos okupacijai organizavimui, 1942, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 150, l. 35.

⁸⁵ Bronius Sudavičius, *LKP kova už darbininkų klasės vienybę 1934–1937 metais*, Disertacija., l. 192.

⁸⁶ Pijus (A. Sniečkus), Dėl manifesto ir kitų klausimų, 1936 08 04, LYA, f. 77, ap. 19, b. 11, l. 12.

⁸⁷ LKP CK narių Beržo, Mažailio ir Angariečio ataskaitinė pažyma, 1937 07 04, LYA, f. 77, ap. 26, b. 2. l. 39.

⁸⁸ LKP CK ataskaita, 1937 06 22, LYA, f. 77, ap. 26, b. 2. l. 22.

⁸⁹ *Lietuvos ateizmo istorijos chrestomatija*, Vilnius: Mintis, 1988, p. 590.

⁹⁰ Sovietinėje istoriografijoje vyrauja tendencija JKS socialinį angažuotumą įvardyti demagogija (Bronius Sudavičius, *LKP kova už darbininkų klasės vienybę 1934–1937 metais*, Disertacija., l. 143), tačiau kai kurie sovietiniai istorikai pripažino LKDP susiformavus kairįjį sparną (sąvoka „krikščionys demokratai“ taikytina ir jaunesiems katalikams, nes tarpukaryje JKS liko susijęs su LKD) (S. Atamukas, *op. cit.*, l. 255).

vertinimų apie JKS suartėjimą su tautininkais ir apie jų antikomunistiškumą teko atsisakyti, patyrus apie 1936 m. KVC konferencijos kritiškumą konservatyviosios Bažnyčios dalies atžvilgiu.

Jaunųjų katalikų santykiui su komunizmu būtina ideologijos analizė. Svarbiausi jų ideologijos akcentai išdėstyti jų deklaracijoje „Į organiškiosios valstybės kūrybą“. Pirmojoje jos dalyje pristatomi du Lietuvos politinio gyvenimo tarpsniai („liberalistinės“ demokratijos ir autoritetinio režimo), antrojoje dalyje – valstybės santykis su gyvenimo pradais (individu, tauta ir kultūra, organiškiosios valstybės pagrindais), trečiojoje dalyje akcentuojama, jog Lietuvos valstybės santvarka turi būti kuriama tik „lietuviškais pagrindais“. Socialinę ekonominę, ideologinę kultūrinę ir teisinę politinę sferas siūloma reformuoti įvedant korporatyvinę santvarką, kultūrinę aautonomiją ir sudarant institucijas, reikalingas teisei valstybei⁹¹. Jaunieji katalikai savo deklaracija manėsi pateikę harmoningą, tris žmogaus veikimo pakopas – individas–tauta–valstybė – suderinančią koncepciją: valstybė yra ta objektyvi forma, kuria pasireiškia tauta, o individas visaverčiu asmeniu tampa tik solidariai veikdamas tautos labui. Tauta (tautiškumas) iškyla kaip svarbiausia asmens reiškimosi forma, kaip jo veiklos tikslas, įgalinantis tolerantiškai santykiauti atskiroms pasaulėžiūrinėms grupėms (kultūrinės autonomijos sprendimas). Toks yra jaunųjų katalikų Lietuvos valstybės santvarkos projektas.

Asmens teisė apsispręsti, jo pasaulėžiūrinė laisvė jauniems katalikams yra neliečiama. Tačiau asmuo save išreiškia tik tarnaudamas visuomenei arba bendruomenei. Todėl, deklaruodami asmens laisvės prioritetą, faktiškai jaunieji katalikai vardan tautos interesų buvo pasiryžę siekti nemažo individo (asmens) teisių apribojimo. Štai primygtinai tvirtinama, kad privati nuosavybė yra neliečiama, tačiau radikaliausio jaunųjų katalikų ideologo A. Maceinos veikale „Socialinis teisingumas“, kuris aiškiausiai perteikė jaunųjų katalikų socialines pažiūras⁹², patei-

⁹¹ „Į organiškiosios valstybės kūrybą“, *Naujoji romuva*, 1936 02 23, Nr. 8 (268), p. 169–175.

⁹² A. Maceina, garsėjęs nonkonformistine laikysena, savo raštuose formulavo tendencijas, nuostatas, kurios slypėjo kitų jaunųjų katalikų tekstuose, bet ne visada būdavo akivaizdžiai išsakomos, o A. Maceina jas išsakydavo bekompromisiškai, atviru tekstu. Todėl ir šiame darbe remiamasi būtent A. Maceinos tektais JKS ideologijai apibūdinti

kiamą tokia naujos socialinės santvarkos vizija, kur iš privačios nuosavybės faktiškai telieka tik titulas – deklaruojamas privačios nuosavybės suvisuomeninimas⁹³, teigiama, jog pragyvenimui nereikalingas turtas (perteklius) jį turinčiam asmeniui faktiškai nepriklauso ir valstybės gali būti nusavinamas⁹⁴. Jo propaguojamoje idealioje santvarkoje turėtų būti įvesta nuosavybės naudojimo ir asmeninio gyvenimo kontrolė: pasiskaitoma už pajamų ir išlaidų kontrolės įstatymą⁹⁵, reglamentaciją buities srityje⁹⁶. Tokios jaunųjų katalikų socialinės doktrinos socialistinės ir net komunistinės tendencijos buvo pastebėtos daugelio tyrinėtojų⁹⁷.

⁹³ „Privatinė nuosavybė turi būti suvisuomeninta josios nepanaikinant“, žr.: Antanas Maceina, „Socialinis teisingumas“, in: Antanas Maceina, *Raštai*, t. 2: *Socialinė filosofija*, Vilnius: Mintis, 1992, p. 190.

⁹⁴ A. Maceinos projektuotoje socialinėje santvarkoje būtų įvestas „priverstinis ne-naudojamų gėrybių padėjimas į tam tikras įstaigas, arba į savotiškus bankus“ (Antanas Maceina, „Socialinis teisingumas“, p. 190). Maceinos manymu, „Kiekvienas turi teisės pasinaudoti svetimu daiktu be atlyginimo už jį, jeigu jo savininkui nereikia“ (*ibid.*, p.191). Pertekliaus nusavinimui (plačiau žiūrint – turto paskirstymui ir nuosavybės vartojimo kontrolei) būtų sukurta valstybinė institucija, kuri perteklių paimtų ir jį administruotų (*ibid.*, p. 216). Tokių priemonių įgyvendinimas suteiktų jo protektuojamai santvarkai ryškių komunistinių bruožų. Iš esmės analogiškas Maceinai pažiūras išsakė ir J. Grinius („Keletas gairių socialinei santvarkai“, *XX amžius*, 1937 05 11, Nr. 104, p. 3): „Tik nuosavybė, įgyta darbu, yra natūralus turtas ir natūrali nuosavybė ir tik ji gali būti garantuota“ (*ibid.*). „Naujoji socialinė santvarka, atremta į darbą ir visuomenės solidarumą“ turi įvesti „naują paveldėjimo principą – bendro darbo giminybę“ (*ibid.*). Tokios idėjos tik apie darbą pagrįsta nuosavybė ir toks radikalus jų formulavimas neišvengiamai suponuoja mintis apie „nenatūralios“ nuosavybės paėmimą ar nusavinimą, o kokia forma tai bus atlikta – įtikinėjimo (moralinio spaudimo) ar valstybinės prievartos, t. y. koks bus savanoriškumo ir prievartos santykis, jau nėra esminis klausimas. Vadinasi, ir JKS socialinė doktrina nuo komunistų doktrinos šiuo klausimu skiriasi tik laipsniu, o ne esme.

⁹⁵ *Ibid.*, p. 189.

⁹⁶ Valdas Pruskus, *Socialinė katalikybė tarpukario Lietuvoje...*, p. 255.

⁹⁷ Anot L. Donskio, konstrukcijų, frazeologijos ir net leksikono lygmenyje „Maceina eksponuoja apnuogintą marksistinę interpretacinę žodyną“ (L. Donskis, *op. cit.*, p. 5). P. Butkus manymu, Maceina ir jo kartos jaunieji katalikų intelektualai „romuviečiai“ linko į socialinį radikalizmą“ (P. Butkus, *op. cit.*, p. 73). V. Pruskus teigia, kad jaunieji „juto dvasinę giminybę su Vakarų Europos intelektualais katalikais, kurie gana atvirai reiškė savo palankumą kai kurioms socializmo idėjoms“ (V. Pruskus, *op. cit.*, p. 167).

Jos ypač būdingos Maceinai: neatsitiktinai jau tarpukaryje Maceina dėl tokio aistringo angažavimosi socializmui ar net komunizmui laikytas „krikščioniško komunizmo skelbėju“⁹⁸.

Maceina akcentuoja krikščionybės bendruomeninį pobūdį⁹⁹. Individas asmeniu tampa tik tarnaudamas bendruomenei. Krikščionybė, anot Maceinos, yra tokia pasaulėžiūra, „kurioje individualumas ir kolektyviškumas, asmuo ir visuomenė tinkamai respektuojami ir suvedami į tobulą sintezę“¹⁰⁰. Visuomenės santvarkos pagrindas turi būti „krikščioniškasis solidarumas“¹⁰¹ arba net, pasak jo, „krikščioniškasis socializmas“¹⁰². Net ir bolševizmas yra „tikra prasme kūryba ir <...> yra daug reikšmingesnė ir vertingesnė negu miesčioniškoji kultūra“¹⁰³. Viena iš tokių bendruomenių (kolektyvų), kuriai tarnaudamas individas įprasmina save, yra valstybė. Valstybinis patriotizmas Maceinai tampa svarbesniu ir labiau palaikytinu, negu kita pasaulėžiūrinė ideologija, kuriai faktiškai prilyginama ir reali (Bažnyčios atstovaujamoji) katalikybė, todėl jis ir pasisako prieš „pasaulėžiūrinę valstybę“¹⁰⁴. Valstybę Maceina mato tik tautinę, todėl faktiškai ta bendruomenė, kuriai pasiaukodamas individas virsta asmeniu (tampa laisvu), yra tauta. Būtent tauta yra ta bendruomenė, kurioje asmuo gali geriausiai išskleisti save ir atlikti savo katalikiškas pareigas. Maceina net teigia, kad nutautinti individą reiškia „atitverti jį neperžengiama tvora nuo pilnutinio išsiskleidimo“¹⁰⁵. Pasak

⁹⁸ Ekonomistas J. Bučas savo straipsnyje „Socialinis teisingumas (pagal dr. A. Maceiną)“, cit. pagal: V. Pruskus, *op. cit.*, p. 243.

⁹⁹ Antanas Maceina, „Kristaus gimimas tautai“, in: Antanas Maceina, *Raštai*, t. 10: *Religijos filosofija*, Vilnius: Margi raštai, 2005, p. 485.

¹⁰⁰ Antanas Maceina, „Krikščioniškosios visuomenės klausimas“, in: Antanas Maceina, *Raštai*, t. 10: *Religijos filosofija*, p. 314.

¹⁰¹ *Ibid.*, p. 320.

¹⁰² *Ibid.*, p. 321.

¹⁰³ Antanas Maceina, „Prometėjizmo problema“, in: Antanas Maceina, *Raštai*, t. 2: *Socialinė filosofija*, p. 462.

¹⁰⁴ Antanas Maceina, „Valstybė ir pasaulėžiūra“, *XX amžius*, 1939 07 20, Nr. 162, p. 3.

¹⁰⁵ Antanas Maceina, „Atitautinimas ir jo būdai“, in: Antanas Maceina, *Raštai*, t. 8: *Pedagogikos filosofija*, Vilnius: Mintis, 2002, p. 571.

Maceinos, kiekviena tauta atlieka tokį svarbų vaidmenį Dievo Apvaizdos planuose, kad pakrikštyta ji tampa ne tik *sacra*, bet ir *sancta*¹⁰⁶. Net ir pati religija įgyja tautinių formų ir kyla iš tautos¹⁰⁷. Tautinė simbolika „tampa antgamtinių malonių ir antgamtinių dovanų tarpininke“¹⁰⁸.

Taigi Maceinos pasaulėžiūroje katalikybė ir tautiškumas pagal svarbą sukeičiami vietomis. Tautiškumas tampa katalikybės raiškos forma, svarbiausia asmens reikšimosi forma, jo veiklos tikslu. Asmuo save išreiškia (gyvena visavertį gyvenimą) tik tarnaudamas visuomenei arba bendruomenei. Maceinos sąmonėje ta bendruomenė – tai lietuvių tauta. Tautiškumas, patriotizmas gyvas tik tada, kai jis veiklus, kai jis pasireiškia veiksmu. Pasiaukoti tautai tobulai gali tik moraliai nepriekaištingas žmogus. Moralės garantas yra Bažnyčia. Todėl tikras patriotizmas neatsiejamas nuo tikėjimo, nuo katalikybės. Tautiškumo plėtojimas lygu katalikiškumui (moralaus tautiškumo pagrindu). Taip katalikybė santykiyje su tautiškumu atlieka instrumentinį vaidmenį kaip stimulus moraliai disciplinuotam elgesiui, būtinas stipriai, organizuotai tautai sukurti, ir, antra, lietuvių tautos kultūrinis paveldas, jos faktiškoji forma. Katalikiškumas Maceinai yra taip pat ir kriterijus, leidžiantis įvertinti kiekvieno žmogaus dorovinės būsenos ir visuomeninių santykių kokybę apskritai, jos aukščiausio laipsnio rodiklis. Tačiau ta erdvė, terpė, kurioje veikia žmogus ir kurioje išryškėja jo dorovinė vertė – tai tauta. Todėl tautiškumas, tautinis solidarumas Maceinos pasaulėžiūroje iškyla kaip svarbiausias jos elementas, turinys, kategorinis imperatyvas, kuris faktiškai ir nulemia asmens dorovinę vertę¹⁰⁹. Tautiškumas jungia (turi

¹⁰⁶ Antanas Maceina, „Ugdymas kaip kūryba“, in: Antanas Maceina, *Raštai*, t. 8, p. 497.

¹⁰⁷ *Ibid.*, p. 506.

¹⁰⁸ *Ibid.*, p. 492.

¹⁰⁹ Toks tautiškumo suabsoliutinimas nėra būdingas tik Maceinai. Jis išplaukia iš pačios jaunųjų katalikų tautiškumo doktrinos. Štai 1936 m. deklaracijoje „Į organiškiosios valstybės kūrybą“ rašoma: „Didžioji šitos krypties [pozityvios minties ir kūrybos] idėja, kuri turi būti jaučiama ir gyvenama visų mūsų tautos narių, yra Valstybė, o aukščiausias josios turinys yra Lietuviškoji Kultūra“ (*Naujoji romuva*, 1936 02 23, Nr. 8 (268), p. 170). „Valstybė yra jėga, kuri jungia ir organizuoja tautą. Tuo tarpu tauta yra organiška. Tauta yra bendruomenė. <...>. Šita tautos organizacija

jungti) visus tautos narius nepriklausomai nuo jų išpažįstamos konfesijos ar kitokios pasaulėžiūros. Maccinos propaguotas tautinis solidarumas, perkeltas iš ideologinės sferos į realių socialinių santykių sferą, įgyja socialinio solidarumo raišką.

Taigi, JKS pasaulėžiūrai būdingas socialinis ir tautinis angažuotumas paliko atviras duris bendradarbiavimui su komunistais. Jis lengvai įžvelgiamas ir jaunųjų katalikų redaguotoje spaudoje. Nors jų straipsniuose, paskaitose, kituose viešuose ir neviešuose pasisakymuose lengvai galima įžvelgti jų antikomunistinį nusiteikimą, tačiau jie visada pabrėžia, kad svarbiausias ginklas kovoje su komunizmu – tautinis ir socialinis solidarumas, reformos, kultūrinė pažanga¹¹⁰. Jaunųjų katalikų spaudoje nesunkiai įžvelgiama tendencija pritari praktiniams komunistų ar liaudies frontų veiksams, neišreiškiant pritarimo pačiam komunistiniam mokymui. Tuo parodoma, kad bendradarbiavimas su komunistais galimas, nes, pagal jaunųjų katalikų kultūrinės autonomijos ar vėliau nepasaulėžiūrinės politikos sampratą, esmė slypi ne pasaulėžiūrinuose arba ideologiniuose politiniuose teiginiuose, bet praktinėje veikloje. Šiuo požiūriu itin svarbiu laikytinas jaunųjų katalikų lyderio P. Dielininkaičio straipsnis „XX amžiuje“ „Kovos trimitai iš kairės: liaudies frontams besikuriant ir veikiant“¹¹¹. Čia Dielininkaitis pabrėžė milžinišką socia-

<...> tautinė valstybė. Sava valstybė nėra tautai primesta iš viršaus, bet kilusi iš josios vidaus“ (*ibid.*). „<...> mūsų valstybės forma, jos lytys turi būti lietuviškos. Mūsų valstybės konstitucija turi būti mūsų visos tautos pagrindinių tendencijų išraiška“ (*ibid.*, p. 173). Analogiškų pažiūrų laikėsi jaunųjų katalikų mokytojas ir jų vienas iš lyderių K. Pakštas. Savo testamentiniame pareiškime – straipsnyje „Lietuviškojo dinamizmo gairės“ – paskelbtame „XX amžiuje“ (1939 02 20, Nr. 41, p.3), prieš išvykdamas į JAV – jis rašė: „<...> lietuviškojo dinamizmo pirmuoju principu ir šūkiu turėtume skelbti: 1.Meilė visų lietuvių visiems lietuviams“. Žmonai Pakštas rašė: „Man prikiši religinių ir moralinių idealų stoką. Bet jau seniai žinai, kad aš esu didesnis nacionalistas negu katalikas. Bet aš vis dėlto bandau save prie katalikiškosios doktrinos palenkinti“, žr.: Juozas Eretas, *Kazys Pakštas: tautinio šauklio odisėja (1893 – 1960)*, Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2002, p. 184.

¹¹⁰ Anot J. Ambrazevičiaus, socialinis teisingumas ir artimo meilė geriausiai „pašalintų komunizmo pavojų ir žmones laimėtų tautai ir bažnyčiai“, žr.: „Nuo autokritikos į blaivią kūrybą“, *XX amžius*, 1937 01 02, Nr. 1, p. 3.

¹¹¹ Pranas Dielininkaitis, „Kovos trimitai iš kairės: liaudies frontams besikuriant ir veikiant“, *XX amžius*, 1936 08 01, p. 3.

lizmo reikšmę XX a. pirmosios pusės istorijai ir akcentavo, kad 4-ajame dešimtmetyje komunizmas pasikeitė, todėl katalikams dera permąstyti savo santykį su LF'ais¹¹². Panevėžio vyskupijos, kurios vadovas vysk. K. Paltarokas visiškai solidarizavosi su jaunaisiais katalikais, laikraštyje „Panevėžio garsas“ paskelbtame straipsnyje „Dėl katalikų santykių su laisvamaniais“¹¹³ taip pat faktiškai buvo išreikštas katalikų pasiryžimas bendradarbiauti su komunistais, prisitaikyti prie „komunistiškos visuomenės santvarkos, jei ši santvarka nebūtų taip glaudžiai susijusi su ateizmu“. Tačiau iš anksto užtikrinta, kad su laisvamaniais katalikai gali sutarti. Vadinas, leista suprasti, kad ir ateistinis komunistinės santvarkos pobūdis nebūtų kliūtis bendradarbiavimui¹¹⁴.

„XX amžiuje“ būta ne vieno straipsnio, kuriame teigta, kad Prancūzijos komunistai kitokie nei Ispanijos, kad jie atsisakę antiklerikalizmo, vykdo reformas, kurioms visiškai pritaria ir pažangioji katalikų visuomenė. Buvo aiškinama, kad dėl Ispanijos pilietinio karo kalta ir Bažnyčia, nes neatliko savo pareigos – nevykdė pažangių reformų – visų pirma žemės¹¹⁵. Kritikos smaigalys dažniausiai buvo nukreipiamas į pačius katalikus, kurių konservatyvumas sprendžiant socialinius klausimus laikytas komunistų laimėjimų svarbiausia priežastimi. Išspausdintas interviu su vienu iš buvusių Prancūzijos komunistų vadų, o dabar su jais kovojančiu Jaques Doriot¹¹⁶. Kun. A. Lipniūno straipsnyje išgirtas

¹¹² *Ibid.*

¹¹³ J. G., „Dėl katalikų santykių su laisvamaniais“, *Panevėžio garsas*, 1939 01 21, Nr. 4, p. 1.

¹¹⁴ Būtent taip šį „Panevėžio garso“ straipsnį ir suprato LKP CK, 1939 m. vasario 4 d. išleistame atsisaukime į liaudininkus ir krikščionis demokratų pritaręs straipsnio „minčiai, kad katalikams ir komunistams reikia bendradarbiauti“ (S. Atamukas, *op. cit.*, p. 214).

¹¹⁵ R. Schmittlein, „Katalikai ir liaudies frontas Prancūzijoje“, *XX amžius*, 1936, Nr. 93–97; Pranas Dielininkaitis, „Prancūzija streiko metu“, *XX amžius*, 1937 07 26, p. 3; *idem*, „G. Riou aktualiais klausimais“, *XX amžius*, 1937 05 22, p. 4; *idem*, „Prancūzija konsoliduojasi“, *XX amžius*, 1938 04 13, p. 3; *idem*, „Trečiojo internacionalo ofenzyva“, *XX amžius*, 1936 09 10, p. 3.

¹¹⁶ Cituojamas J. Doriot: „Dešinieji <...> pritaria, giria mano kovą prieš komunistų vadus. Bet ar sektų jie manimi socialinėj srity? <...>. Jei aš kyla prieš komunistų vadus, kurie stumia mūsų tautą tiesiog į vergiją ir karą, tai dėl darbininkų ir dėl visos

„raudonasis“ Paryžiaus arkivyskupas Jean Verdier, 1936 m. parėmęs LF vyriausybės socialinę politiką, siekęs sutaikinti abi puses, kovojančias Ispanijos pilietiniame kare, skatinęs katalikų ir komunistų suartėjimą¹¹⁷. Supažindinant su Prancūzijos ir kitų tautų politinėmis realijomis, buvo demonstruojamas tautos vieningumo, konsolidacijos siekis¹¹⁸. Buvo leidžiama pasisakyti radikalų antivokiškumą ir kartu prosovietišką demonstruojančiam, savo laisvamanybę nauju kosmologiniu pasaulėvaizdžiu grindžiančiam P. Slavėnui, kurį su jaunaisiais katalikais suartino įsitikinimas, kad tautiškumo puoselėjimui būtina nauja ideologija, peržengianti senąsias ir leidžianti tarpusavyje bendradarbiauti įvairioms ideologinėms srovėms¹¹⁹. „XX amžiuje“ buvo labai palankiai pristatomos visos pastangos vienyti skirtingų įsitikinimų lietuvių pasaulėžiūrines grupes¹²⁰. Leista pasisakyti prokomunistine orientacija pasižyminčiam J. Paleckiui¹²¹.

Radikaliam kaip sistema kapitalizmas kritikuotas T. Ventos straipsniuose (jie buvo spausdinami ir „Naujojoje romuvoje“, ir „XX amžiuje“), demonstruojant simpatijas komunizmui. T. Venta padarė išvadą, kad „komunizmas savaime nėra nei geras, nei blogas, jei komunistais gali būti ne tik tai marksistai, bet ir vienuoliai. <...>. Antikomunistinėje propagandoje pamirštama du dalykai: 1) kad esamoji kapitalizmo forma visa savo struktūra <...> yra iš pagrindų bloga ir smerktina“¹²². T. Venta faktiškai

tautos reikalų“, žr.: V. Babriškis, „Antikomunistinis sąjūdis Prancūzijos kairėje“, *XX amžius*, 1936 07 09, Nr. 14, p. 3.

¹¹⁷ Kunigas Lipnickas, „Kardinolas Jean Verdier“, *XX amžius*, 1940 04 16, p. 5.

¹¹⁸ Prancūzijos pasidalijimas į Ugnies kryžiaus (Croix de Feu) ir LF šalininkus apibūdinamas kaip pavojingas prancūzų tautai, žr.: „De La Roque, kaguliarai ir sąmokslas“, *XX amžius*, 1937 11 24, Nr. 208, p. 5.

¹¹⁹ Anot P. Slavėno, „kultūrinio tautos suaktyvinimo darbas yra vertas savo ideologijos, dalimi neįprastos ligšiolinėse programose. Įvairių ideologinių srovių bendradarbiavimas čia visiškai įmanomas, jei bus pakankamai užakcentuotas esminis, visus vienijantis motyvas: veidu į kaimą, veidu į realią tautą, veidu į žmones, veidu į žmogų“, žr.: Paulius Slavėnas, „Apie kultūrinį sąjūdį“, *XX amžius*, 1938 04 25, Nr. 91, p. 3.

¹²⁰ „Akademiniis jaunimas realiai vykdo vienybę“, *XX amžius*, 1939 03 30, Nr. 73, p. 4.

¹²¹ Justas Paleckis, „Gegužės 15-oji Tautos vienybės diena“, *XX amžius*, 1939 05 15.

¹²² T. Venta, „Propaganda ar revoliucija?“, *Naujoji romuva*, 1937, Nr. 2, p. 31; taip pat žr. T. Venta, „Gyvenimo ragai“, *XX amžius*, 1937 02 09, p. 3. Analogiškas

stoją į Ispanijos respublikonų pusę, pavyzdžiu katalikams išskeldamas katalikų intelektualus, pilietiniame kare parėmusius kairiųjų vyriausybę (buvo net spausdinamos jų laiškų ištraukos)¹²³.

Integrali JKS veiklos dalis buvo antikomunizmas (antikomunistiniai veiksmai). Tačiau jaunieji katalikai akcentavo socialinį radikalumą, reformų būtinumą, o ne vienokių ar kitokių ideologinių teiginių pripažinimą. Todėl ir antikomunistinis socialinis radikalizmas rodė tą patį jų ideologijos pagrindą, kuris jiems leido bendradarbiauti ir su komunistais. Tas pats socialios, veiklios, dėmesingos savo tautai katalikybės poreikis paskatino ir palankumą antikomunizmu pasižyminčiam reksizmui. „XX amžiuje“ paskelbta nemaža reksizmui skirtų straipsnių¹²⁴. Simpatijos reksistams buvo gerai žinomos daugeliui: anot kun. S. Ylos, „dėl naujos nepartinės krypties kai kas ėmė vadinti amžininkus „reksistais“ arba „naujaturkais““¹²⁵. Kun. Yla 1936 m. birželio mėn. apie reksistus rašė: „Su rexismu, man rodos, reikia skaitytis kaip su nauju ir labai rimtu šio laiko padiktuotu, bet iš senų krikščioniškos doktrinos idėjų išaugusiu veiksmu, išeinančiu gydyti socialinių Belgų tautos negalavimų“¹²⁶.

visuomeninio solidarumo idėjas skelbė ir tuo metu su jaunaisiais katalikais dar bendradarbiavęs J. Keliuotis. Visuomeninėms socialinėms „Najosios romuvos“ idėjoms nusakyti labai svarbus 1937 m. „Naujojoje romuvoje“ publikuotas J. Keliuočio straipsnių ciklas „Naujasis humanizmas“: „Naujasis humanizmas“ (Nr. 15, p. 321–323), „Į naują materijalinį gyvenimą“ (Nr. 15, p. 323–327); „Žmogaus asmenybė“ (Nr. 20, p. 441–446); „Į naująją visuomenę“ (Nr. 37–38, p. 657–661). Šiuose straipsniuose pasisakoma už naują organinės valstybės principais, socialiniu solidarumu grindžiamą santvarką – naująjį humanizmą.

¹²³ T. Venta, „Propaganda ar revoliucija?“, *Naujoji romuva*, 1937, Nr. 2, p. 31–36.

¹²⁴ Stasys Yla, „Mano pasimatymas su reksistų vadu Leonu Degrelle“, *XX amžius*, 1936 06 30, Nr. 6, p. 4; „Spaudos apžvalga. Reksistų rolė dabartinėje Belgijoje“, *XX amžius*, 1936 07 06, Nr. 11, p. 4; „Rex. Rex atsiradimas. Degrell'o asmuo. Rex, kaip reakcija prieš sustingimą. Rex politikoje“, *XX amžius*, 1936 08 24, Nr. 52; J. Daulius [Stasys Yla], „Antikomunistiniai frontai. Jų jėga ir silpnybė“, *XX amžius*, 1936 10 21, Nr. 101, p. 3; Pranas Dielininkaitis, „Po Van Zeelando ir Degrellio dvikovės“, *XX amžius*, 1937 04 20, Nr. 82, p. 3; Pranas Dielininkaitis, „Po Van Zeelando ir Degrellio dvikovės“, *XX amžius*, 1937 04 13, Nr. 81, p. 3, ir kt.

¹²⁵ Stasys Yla, „„XX amžius“ – laikraštinė naujovė“, *Aidai*, 1982, Nr. 4, p. 269.

¹²⁶ Stasys Yla, „Mano pasimatymas su reksistų vadu Leonu Degrelle“, *XX amžius*, 1936 06 30, Nr. 6, p. 4.

Kartais antikomunistinis entuziazmas, patosas galėjo paskatinti antikomunistinio fronto kūrimo ir pasipriešinimo komunizmui deklaravimą, tačiau ir tokiu atveju pažymima, kad svarbiausia priemonė kovoje su juo – teisinga socialinė santvarka¹²⁷. Anot kun. Ylos, antikomunistiniame fronte turi „tilpti visi, kuriems brangi sava tauta, kultūra ir religija“¹²⁸. Detaliai santykis su komunizmu nusakomas kun. Ylos knygoje „Komunizmas Lietuvoje“¹²⁹. Tačiau reikia pabrėžti, kad knyga parašyta bendradarbiaujant su VSD¹³⁰, todėl ji nebūtinai tiksliai parodo paties kun. Ylos pažiūras – jis turėjo atsižvelgti ir į savo užsakovą. Knygoje visapusiškai apžvelgiamas komunizmo fenomenas, jo raiškos Lietuvoje istorija, pristatomos kovos su juo priemonės. Pabrėžiama, kad kova negali būti „monopolizuota vienos kurios grupės ar ideologijos rankose“¹³¹. Neužmirštama akcentuoti pozityvios kovos – „valstiečių ir darbininkų būklės gerinimo“ svarbos¹³², taip pat pabrėžiama būtinybė stiprinti „tautinį susipratimą“¹³³. Siūlyta taikyti komunistų jau anksčiau katalikų atžvilgiu naudotą infiltracijos taktiką – siųsti į komunistų gretas „užsigrūdinusius ideologiškai katalikus“, kad šie pakreiptų komunistų orientaciją ir „padėtų jiems grįžti į savo tautą“¹³⁴.

Savo pasisakymuose, paskaitose jaunieji katalikai neretai rėmėsi nacionalsocialistinės Vokietijos, fašistinės Italijos politinio ir socialinio gyvenimo faktais, pristatydami juos kaip teigiamus pavyzdžius. Fašizmas,

¹²⁷ „Materializmui turi būti priešpastatyta krikščioniškoji pasaulėžiūra ir teisinga socialinė santvarka“, žr.: J. Daulius, „Antikomunistiniai frontai. Jų jėga ir silpnybė“, *XX amžius*, 1936 10 21, p. 101.

¹²⁸ J. Daulius, „Komunizmo ekspansija ir jo pasiekimai: antikomunistinis frontas – svarbiausiais šių dienų tikslas“, *XX amžius*, 1936 08 27, Nr. 55, p. 3.

¹²⁹ J. Daulius, *Komunizmas Lietuvoje*, Kaunas, 1937.

¹³⁰ V. Pruskus, *op. cit.*, p. 73. Tokio bendradarbiavimo būta ir daugiau: VSD „sudarė apylinkių, kuriose reikėsi komunistinė veikla, sąrašus ir juos įteikė laikraščio „XX amžius“ red. Ig. Skrupskeliui. Jis jais turėjo aprūpinti vietos kunigus“, žr. V. Kancevičius, *1940 metų birželis Lietuvoje*, Vilnius: Mintis, 1973, p. 23.

¹³¹ J. Daulius, *op. cit.*, p. 221.

¹³² *Ibid.*, p. 232.

¹³³ *Ibid.*, p. 233.

¹³⁴ *Ibid.*, p. 247.

anot P. Dielininkaičio, „pradžioje buvęs barbariškas, bet toliau jis padaręs milžinišką progresą, tad neigti Hitlerio ir Mussolinio darbus, girdi, būtų nesąmonė“¹³⁵. Hitleris ir Musolinis, anot P. Dielininkaičio, tik todėl galingi, kad „nori valdyti“¹³⁶. Valstybei, anot P. Dielininkaičio, reikia pasiryžusių veikti, tokių, su kokiais „Musolinis užėmė Romą“¹³⁷.

1937 m. kaip reakcija į sustiprėjusį komunistų veikimą, į LF formavimąsi kilo ištisa antikomunistinė akcija. Ją parėmė įvairios ideologinės grupės, tačiau bene entuziastiškiausiai – katalikų visuomenė¹³⁸. Ją tam įpareigojo ir paklusnumas popiežiui, kuris 1937 m. kovo 19 d. paskelbė encikliką „Divini Redemptoris“, pasmerkusią komunizmą ir uždraudusią katalikams bendradarbiauti su komunistais. Tad nenuostabu, kad antikomunistinėje akcijoje aktyviai dalyvavo ir jaunieji katalikai. Dar labiau tai suprantama todėl, kad jie vadovavo daugeliui katalikų visuomeninių organizacijų ir jas vienijančiam KVC: jie turėjo paklusti Bažnyčios magisteriumo nuostatoms ir veikimo komunizmo atžvilgiu metodams. Tačiau jie dėjo pastangų suteikti antikomunistinei akcijai didesnę socialinę orientaciją, būtent, pasinaudojant akcija atkreipti visuomenės dėmesį į būtinas atlikti reformas, darbo žmonių poreikius. Štai vienoje savo paskaitoje Dielininkaitis akcentavo, jog „komunizmo pavojus savaime išnyks“, „kai sudarysim darbininkams geresnes gyvenimo sąlygas“¹³⁹.

¹³⁵ VSD biuletenis Nr. 306, 1936 12 22, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 88, l. 533.

¹³⁶ Prano Dielininkaičio paskaitos 1934 m. tekstas, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 47.

¹³⁷ Sandarbininko „Jurginis“ pranešimas, 1934 09 17, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 54.

¹³⁸ 1937 m. KVC iniciatyva buvo sudarytas komitetas „Pro Deo“, paraginęs katalikus melstis už Rusijos katalikus, persekiojamus bedievių. Kunigai sakė „pamokslus, nukreiptus prieš komunizmą“. Buvo numatytos procesijos iš Kauno bažnyčių į Baziliką (VSP Kauno apygardos 1937 m. lapkričio mėn. apžvalga, LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3128, l. 439). Sprendžiant iš VSP apžvalgos, KVC „sukėlė katalikų visuomenėje gyvą sąjūdį prieš komunizmą“ (Politinė apžvalga, LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3128, l. 446). Atkreiptinas dėmesys į skirtumą tarp KVC oficialiai katalikams rekomenduotų veikimo būdų (maldos, procesijos) ir jaunųjų katalikų – socialinių reformų skatinimo. Tai suponuoja ir skirtingas katalikybės orientacijas: transcendentinę ir šiapusinę (socialinę), kuri galų gale apibūdina ir komunizmą.

¹³⁹ Raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, 1937 01 30, LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3128, l. 28.

KVC socialinių klausimų studijų dienų metu Pakštas, dalydamasis įspūdziais apie gyvenimą Sovietų Rusijoje, pabrėžė, kad jam patikusi tautų tolerancija, „dideli pasiekimai technikoje“, „gera organizacija“ ir didelis darbo našumas, todėl geriausia su komunizmu kovoti, anot jo, pakeliant krašto ekonominę gerovę¹⁴⁰.

JAUNŪJŲ KATALIKŲ IR KOMUNISTŲ SANTYKIAI 1935–1938 M. Šių dviejų pasaulėžiūrinių srovių istorijoje aptariamasis laikotarpis reikšmingas daugeliu aspektų. JKS galutinai susiformavo 1936 m. O LKP pradėjo vadovautis naująja taktika, t. y. atsivėrė „buržuaziam“ pasauliui, 1935 m. Tai suteikė jai didelių pranašumų: LKP disponavo radikaliu mokymu, žadančiu „išganymą“ čia, žemėje, jau anksčiau turėjo bekompromisiškai už darbo žmogų kovojančios jėgos reputaciją, siūlė orientaciją į Sovietų Sąjungą kaip išėitį iš Vokietijos keliamos grėsmės. Todėl nors būdama svetima lietuvių tautai savo tautine sudėtimi, tuometinėje politinėje ir geopolitinėje situacijoje LKP disponavo nemažomis galimybėmis išplėsti savo įtaką lietuvių visuomenei.

Vienas iš katalikų bendradarbiavimą su komunistais liudijančių epizodų buvo Suvalkijos ūkininkų streikas 1935–1936 m. Rengiant jį aktyviai dalyvavo visos tautininkų režimui opozicinės jėgos. Neabejotina, kad ūkininkų nepasitenkinimą savo ekonomine padėtimi paversti priemone Smetonos valdžiai nuversti buvo labai suinteresuoti voldemarininkai¹⁴¹. Labai svarbus buvo liaudininkų¹⁴² ir krikščionių demokratų¹⁴³ vaidmuo organizuojant streiką. Prisidėjo ir socialdemokratai¹⁴⁴. Užmezgant kontaktus ir sudarant koaliciją tarp krikščionių demokratų ir liaudininkų

¹⁴⁰ Raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, 1937 12 03, LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3128, l. 361.

¹⁴¹ T. Sebeženkovaitė, *op. cit.*, l. 177.

¹⁴² M. Sleževičius prašė streiko organizatorių neišduoti „valstiečių liaudininkų centro“, be to, Sleževičius pareiškė, kad „atėjus momentui jisai paims staigų vadovavimą į savo rankas“ (T. Sebeženkovaitė, *op. cit.*, l. 95).

¹⁴³ Ramūnas Labanauskas, „Jaunųjų katalikų sąjūdis. Politinės formavimosi aplinkybės 1935–1936 m.“, *Naujasis židinys/Aidai*, 2006, Nr. 6–7, p. 248.

¹⁴⁴ Streikininkų vadai kalbėjosi ir su Purėniene, Bistru, Sleževičiumi (T. Sebeženkovaitė, *op. cit.*, l. 97).

kų aktyviai dalyvavo jaunieji katalikai Dielininkaitis, Skrupskelis ir jų vadovas Pakštas. Galutinai šių partijų santykiai buvo įforminti per Pasaulio lietuvių kongresą (1935 m. rugpjūčio mėn.)¹⁴⁵. Tada prie šių dviejų politinių jėgų prisijungė ir socialdemokratai¹⁴⁶. Be abejo, kad šio susitarimo rezultatas buvo prasidėjęs ūkininkų streikas¹⁴⁷.

Nors komunistai į streiką įsijungė jam jau prasidėjus, greitai ėmė vaidinti čia nemažą vaidmenį. Dar prieš tai, pasinaudomi Pasaulio lietuvių kongresu, jie dėjo pastangų užmegzti ryšius su socialdemokratų ir liaudininkų lyderiais, siūlydami socialdemokratams ir liaudininkams jungtis į LF¹⁴⁸. Liaudininkų lyderiai atmetė komunistų siūlymus, atsiskė net priimti komunistų atstovus¹⁴⁹, tačiau iš tiesų ryšius su komunistais jie (ir socialdemokratų vadai) buvo užmezgę jau anksčiau, per tarpininkus slapta kontaktuodami su LKP vadovybe Maskvoje¹⁵⁰. Be to, informaciją apie liaudininkų bendradarbiavimą su komunistais organizacijos vadovybės lygiu galėtų paremti jų bendrą veikimą žemutinėse grandyse streiko metu liudijantys faktai¹⁵¹, taip pat kairiųjų liaudininkų ir Jaunimo sąjungos bendradarbiavimas su komunistais 1936 m.¹⁵²

Suvalkijos ūkininkų streiko metu komunistai bendradarbiavo ir su krikščionimis demokratais¹⁵³. LKP veikimą Suvalkijoje streiko metu

¹⁴⁵ Ramūnas Labanauskas, „Jaunųjų katalikų sąjūdis...“, p. 250.

¹⁴⁶ Liaudininkai turėjo „informuoti socialdemokratus apie pasitarimus“. „Kai 1935 m. rugpjūčio 11–17 d. Kaune vyko pirmas Pasaulio lietuvių kongresas, tai dviejų minėtų partijų susitarimas jau buvo pasiekęs gražių rezultatų. Jos ir prie jų prisidėję socialdemokratai rodė daug solidarumo. Buvo net speciali tos koalicijos vakarienė su daugeliu vienminčių iš kitų kraštų“, žr.: Juozas Eretas, *Kazys Pakštas...*, p. 90.

¹⁴⁷ Ramūnas Labanauskas, „Jaunųjų katalikų sąjūdis...“, p. 250.

¹⁴⁸ V. Marcelis, *op. cit.*, l. 105.

¹⁴⁹ Tačiau į derybas leidosi socialdemokratų lyderė Purėnienė (V. Marcelis, *op. cit.*, l. 105).

¹⁵⁰ Žr. 55 išn.

¹⁵¹ T. Sebeženkovaitė, *op. cit.*, l. 156.

¹⁵² V. Marcelis, *op. cit.*, l. 117.

¹⁵³ Č. Bauža, „LKP taktika buržuazinės ir smulkiaburžuazinės opozicijos atžvilgiu, kovojant už demokratiją ir šalies nacionalinę nepriklausomybę 1927–1940 metais“, in: *LKP istorijos klausimai*, t. 18, Vilnius, 1976, p. 26.

kuravo LKP CK instruktorius K. Grosmanas-Didžiulis¹⁵⁴. Neabejotina, kad jo iniciatyva LKP Kauno rajono komitetas antrąją streiko dieną kreipėsi ir į Ūkininkų sąjungą kviesdamas „plačiu liaudies frontu įsitraukti į streiką“¹⁵⁵. Nors tokiai K. Grosmano ir Kauno rajono komiteto pozicijai LKP CK nepritarė, vis dėlto K. Grosmanas kietai laikėsi savo pozicijos bendradarbiauti su krikščionimis demokratais ir 1936 m. pradžioje¹⁵⁶. Vadinas, LKP vadovybėje būta pakankamai jėgų, kurios siekė bendradarbiauti su krikščionimis demokratais. Be to, tas pats K. Grosmanas slaptame susirašinėjime su LKP vadovybe teigė, kad su krikščionimis demokratais „per patikimus žmones“ buvo net sudaromos sutartys¹⁵⁷. Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad tiek krikščionys demokratai su liaudininkais, tiek komunistai planavo valstiečių žygį į Kauną, nors, galimas dalykas, nebuvo iki galo sutarta dėl datos¹⁵⁸. Todėl, atsižvelgiant į tai, kad K. Grosmanas buvo LKP CK instruktorius Suvalkijoje, o kun. M. Krupavičius tuo metu klebonavo Suv. Kalvari-

¹⁵⁴ Partinėms organizacijoms valstiečių streiko metu „betarpiškai vadovavo K. Didžiulis, tuo metu dirbęs LKP CK instruktoriumi Suvalkijoje“, žr.: *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža*, p. 369.

¹⁵⁵ T. Sebeženkovaitė, *op. cit.*, l. 182. LKP CK nariai A. Liščicas ir K. Grosmanas-Didžiulis, taip pat dalis partijos aktyvo manė esant galima sukurti liaudies frontą ir „Ūkininkų sąjungos bazėje“ (V. Marcelis, *op. cit.*, l. 102). Ir komjaunime būta nusistatymo, kad LF kuriamas tik kovai prieš tautininkus (*ibid.*, l. 103).

¹⁵⁶ 1936 m. vasario 9 d. LKP vadovams jis rašė: „Todėl aš manau, kad dabar neatidėliojant reikalinga konkrečiai, su konkrečiais pasiūlimais kreiptis tuo klausimu <...> net į kademus sudarant b. ir l. Fro dėl kovos sutvirtinimo“, žr.: Klimo (K. Grosmano-Didžiulio) laiškas LKP vadovybei, 1936 02 09, LYA, f. 77, ap. 18, b. 23, l. 23.

¹⁵⁷ „Sutartys buvo sudaromos su „k.d.“ žmonėmis“. Neabejotina, kad turimi galvoje krikščionys demokratai (Klimo (K. Grosmano-Didžiulio) laiškas LKP vadovybei, 1935 09 15, LYA, f. 77, ap. 18, b. 15, l. 9). Komunistų ryšius su krikščionimis demokratais patvirtina ir faktas, jog komunistai turėjo talkininkų ir iš bendradarbiavusių su krikščionių demokratų laikraščiu „Rytas“ – jiems buvo leidžiama nenutraukti ryšių su juo. Žr.: LKP vadovų susirašinėjimas, 1935 08 31, LYA, f. 77, ap. 19, b. 10, l. 127.

¹⁵⁸ Pasak M. Mackevičiaus, liaudininkai ir krikščionys demokratai „po ilgų svarstymų iš principo tam [masiniam ūkininkų žygiui į Kauną] buvo pritarę“, žr.: Ramūnas Labanauskas, „Jaunųjų katalikų sąjūdis...“, p. 248).; Komunistai valstiečių žygį į Kauną – „vargo žygį“ – planavo surengti 1935 m. rugsėjo 5 d., žr.: T. Sebeženkovaitė, *op. cit.*, l. 121.

joje¹⁵⁹, žinant Krupavičiaus bendravimą su juo dar iki okupacijos¹⁶⁰, taip pat atsižvelgiant į M. Krupavičiaus kontaktus su K. Grosmanu 1940 m., jau įvykus okupacijai, kai K. Grosmanas-Didžiulis tapo aukštu komunistinės valdžios pareigūnu (M. Krupavičius pažymi savo atsiminimuose, kad sulaukė iš K. Grosmano visiško jo pozicijos supratimo)¹⁶¹, galima manyti, kad kun. M. Krupavičius ūkininkų streiko metu palaikė su Grosmanu glaudžius ryšius. Be to, tokių kun. M. Krupavičiaus ryšių su komunistais ir sovietų valdžios struktūromis 1940-aisiais būta ir daugiau: 1940 m. birželio 23 d. jis parašė laišką J. Paleckiui¹⁶², kur LKDP vardu garantavo paramą jam ir jo planuojamoms reformoms¹⁶³, būta ne vieno susitikimo su sovietų valdžios žmonėmis, parengtas memorandumas „Katalikų su komunistais bendradarbiavimo reikalu“. Šį kun. Krupavičiaus aktyvumą voldemarininkas Z. Blynas apibūdino kaip piršimą komunistams „Vakarų Europos liaudies fronto taktika“ paremto bendradarbiavimo su katalikais¹⁶⁴, o liaudininkai – kaip „krikdemų–bolševikų ašį“ vietoj ankstesnės „krikdemų–liaudininkų ašies“¹⁶⁵. Todėl tenka daryti išvadą, kad toks kun. Krupavičiaus aktyvumas 1940 m. turėjo remtis ankstesne krikščionių demokratų ir komunistų bendradarbiavimo

¹⁵⁹ J. Šalčius, *Prelatas Mykolas Krupavičius*, rankraštis, LII RS, f. 54–650, l. 146. Be to, esama netiesioginių faktų, liudijančių, kad Krupavičius galėjo Grosmanui ir kitiems komunistams padėti kalėjime: Krupavičiui artimas streiko dalyvis Stasys Jackevičius-Jackus (Stasio Jackevičiaus-Jackaus laiškas Krupavičiui, 1966 08 22, LII RS, f. 54–128, l. 7), kalėjęs kartu su K. Grosmanu-Didžiuliu, paskatino kun. M. Krupavičių imtis paramos kaliniams, taigi ir K. Grosmanui, organizavimo, žr.: Suvalkijos ūkininkų streiko 1935 m. Kalvarijos apyl. pradžia, LII RS, f. F54 – 13, l. 50.

¹⁶⁰ Mykolas Krupavičius, 1940 m. liepos 11–12 d., (Atsiminimai), LII RS, f. 54–121, l. 11.

¹⁶¹ *Ibid.*

¹⁶² Istorikė R. Laukaitytė linkusi laikyti jį autentišku, žr.: Regina Laukaitytė, „Mykolo Krupavičiaus memorandumai sovietų ir vokiečių valdžiai“, p. 513.

¹⁶³ Jo Ekscelencijai Lietuvos Respublikos Prezidentui Ponui Justui Paleckiui, 1940 06 23, LII RS, f. 54–89, l. 6.

¹⁶⁴ Z. Blynas, *op. cit.*, p. 56.

¹⁶⁵ Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos vadovybė Lietuvių krikščionių demokratų partijai su Ūkininkų sąjunga ir Darbo federacija, 1946 10 06, LII RS, f. 54–26, l. 28.

patirtimi¹⁶⁶. Pagrįstai galima manyti, kad tas ankstesnis bendradarbiavimas kaip tik ir buvo paremtas kun. Krupavičiaus 1940 m. komunistams priminta „Vakarų Europos liaudies fronto taktika“¹⁶⁷. Labai tikėtina, jog būtent K. Grosmanas, su kuriuo M. Krupavičius bendravo streiko metu, galėjo M. Krupavičiui Prancūzijos liaudies fronto pavyzdį pateikti kaip tinkamo komunistų ir katalikų santykių sureguliuavimo modelį.

Suvalkijos ūkininkų streiko epizode jaunieji katalikai tiesiogiai neišnyra. Tačiau žinant jų tuometinį ideologinį artimumą kun. M. Krupavičiui¹⁶⁸, jų lyderių Dielininkaičio ir Skrupskelio aktyvų dalyvavimą formuojant prie Suvalkijos ūkininkų streiko organizavimo prisidėjusią krikščionių demokratų, liaudininkų ir socialdemokratų koaliciją bei tai, jog tuo metu (1935 m.) jaunieji katalikai dar nedrįso reikšti

¹⁶⁶ Jos, kaip matėme, iš tiesų būta Suvalkijos ūkininkų streiko metu ir vėliau. Antai už opozicinį veikimą įkalintas 1939 m. sausio mėn. žymus krikščionių demokratų veikėjas P. Karvelis kartu juo kalintiems komunistams kalbėjo: „reikią viską užmiršti ir nežiūrėti, ar esi katalikas, ar liaudininkas, ar bolševikas, ar voldemarininkas. Visi turį bendrai kovoti. <...>. Po tokios Karvelio kalbos su komunistu Grosmanu dabar visi ten esantieji komunistai bendrai su krik. demokratais ir kitais, diriguojami Karvelio, gieda šventas giesmes“, žr.: VSD biuletenis, Nr. 10, 1939 01 14, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, t. 1, l. 49. Lietuvos SSR NKVD komisaras A. Guzevičius konstatavo, kad „krikščionys demokratai stengėsi užsidirbti politinį kapitalą jau prie sovietų valdžios“, žr.: A. Guzevičiaus paskaitos Aukštojoje NKVD mokykloje stenograma, 1942, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 150, l. 50v. Pats kun. M. Krupavičius savo memorandume taip pat neužmiršo komunistinei valdžiai priminti, kad „katalikų iniciatyva buvo surinkta daug tūkstančių parašų ir įteikta smetoniniam seimui, reikalaujant visiems politiniams kaliniams amnestijos“. Žr.: Regina Laukaitytė, „1940–1942 m. dokumentai apie kunigo Mykolo Krupavičiaus memorandumus valdžios institucijoms“, in: *LKMA metraštis*, t. 27, Vilnius, 2005, p. 598.

¹⁶⁷ Yra pagrindo manyti, kad jaunųjų katalikų lyderiai P. Dielininkaitis ir Ig. Skrupskelis pritarė M. Krupavičiaus pastangoms sudaryti „krikdemų–bolševikų“ ašį (1940 m.), o kartu ir LF taktikai, nes žymus krikščionių demokratų veikėjas J. Matulionis pabrėžtinai akcentuoja, kad Dielininkaitis ir Skrupskelis susitiko su P. Pakarkliu kaip LKDP CK nariai, žr.: J. Matulionis, Kovojo ir kentėjo kartu su tauta, LII RS, f. 54–731, l. 44.

¹⁶⁸ Jis visada buvo kairesnių pažiūrų už kitus krikdemų lyderius ir, natūralu, lengviau galėjo užmegzti kontaktus su komunistais. Be to, Krupavičius parėmė jaunuosius katalikus jiems perimant „Rytą“. Plg.: Ramūnas Labanauskas, „Jaunųjų katalikų sąjūdis...“, p. 250.

savarankiškos pozicijos politiniais klausimais (jei teoriškai jų pozicija ir būtų kitokia nei Krupavičiaus), nė kiek neabejotina, kad jie pritarė tokiems kontaktams.

Kita labai svarbi akcija, tikrai liudijanti katalikų ir komunistų bendradarbiavimą, buvo parašų įstatymui dėl amnestijos politiniams kaliniams rinkimas. Kampaniją organizavo Lietuvos raudonoji pagalba. Impulsą kampanijai davė 1937 m. kovo mėn. išleistas 28-ių profesorių, gydytojų, advokatų, žurnalistų ir teisininkų atsišaukimas į Lietuvos visuomenę, kuriame raginta „be religijos skirtumų padėti antifašistams ir jų šeimoms“¹⁶⁹. Renkant parašus dalyvavo komunistai, socialdemokratų, liaudininkai, jaunimiečiai, katalikiškų organizacijų nariai. Buvo sukurti amnestijos komitetai¹⁷⁰. Informacija buvo skelbiama legaliai išėinančiuose laikraščiuose¹⁷¹. Amnestijos reikalavimą pasirašė 30–40 tūkst. žmonių¹⁷². Iš žymiųjų katalikų veikėjų – A. Stulginskis¹⁷³ ir kun. M. Krupavičius¹⁷⁴. Savo parašą padėjo taip pat jaunesiems katalikams labai artimas prof. S. Kolupaila¹⁷⁵. Akcija buvo atnaujinta 1939 m. Tuomet kolektyvinį reikalavimą amnestuoti politinius kalinius pasirašė visos Ukmergėje veikusios katalikų organizacijos: Pavasarininkų („Pavasario“) federacija, Moterų katalikių draugija, „Naujosios romuvos“ bičiulių draugija, Vincento a Paulo draugija ir kt.¹⁷⁶ Kampanija – reikšmingas faktas, liudijantis, kaip toli krikščionių demokratų lyderiai galėjo

¹⁶⁹ S. Atamukas, *op. cit.*, p. 178.

¹⁷⁰ V. Marcelis, *op. cit.*, l. 122.

¹⁷¹ *Ibid.*, l. 123.

¹⁷² I. Lempertas, *LKP strategija...*, Disertacija, l. 294.

¹⁷³ Anot A. Guzevičiaus, „peticiją pasirašė pirmieji buvusių krikščionių demokratų lyderiai“ (taip pat ir buv. prezidentas A. Stulginskis), žr.: A. Guzevičiaus paskaitos „Lietuvos Krikščionių demokratų partija“ VKGB SSR Aukštojoje mokykloje stenograma, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 150, l. 50v.

¹⁷⁴ Regina Laukaitytė, „1940–1942 m. dokumentai apie kunigo Mykolo Krupavičiaus memorandumus valdžios institucijoms“, in: *LKMA metraštis*, t. 27, Vilnius, 2005, p. 607.

¹⁷⁵ *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža*, p. 397.

¹⁷⁶ E. Senapėdienė, „Lietuvos KP vadovavimas Lietuvos Raudonajai Pagalbai (1927–1940)“, in: *LKP istorijos klausimai*, t. 40, Vilnius, 1987, p. 18.

eiti kontaktuodami su komunistais: juk jie puikiai žinojo, kad dauguma politinių kalinių buvo komunistai.

Labai svarbus katalikų ir komunistų bendradarbiavimo faktas susijęs su universiteto autonomijos gynimu nuo tautininkų valdžios kėsinosi ją suvaržyti. Aktyviai veikė universitete studijuojantys komunistai ir komjaunuoliai. Jiems buvo nurodyta įtraukti į antifašistinių frontą įvairių pažiūrų studentus, neišskiriant ir ateitininkų¹⁷⁷. 1935 m. rudenį buvo sukurtas bendro fronto komitetas, į kurį įėjo kairiųjų srovių atstovai¹⁷⁸. Svarbiausia bendro (LF) fronto akcija – VDU trijų dienų streikas dėl autonomijos naikinimo. Streiko komitetui sukurti buvo sudaryta komisija, į kurią įėjo ateitininkas Kairelis, o nuo Teisininkų ir ekonomistų draugijos – ateitininkas Rokas Tamošaitis ir liaudininkas J. Pajaujis. Komisija parengė atsišaukimą¹⁷⁹. Streikas įvyko: jame dalyvavo komunistai ir komjaunuoliai, socialdemokratai, liaudininkai ir ateitininkai¹⁸⁰, nors ir nebuvo įgyvendinti tikslai, kurių siekė komunistai¹⁸¹.

¹⁷⁷ „buvo duotas konkretus nurodymas, kad tučtuojaus pasiulit visoms studentų korporacijoms ir sikiu tartis apie metodus paremti senato protestą ir plėsti akciją studentijoj už senato palaikimą ir autonomijos ginimą“ (kalba netaisyta. – R. L.), žr.: P. Klimas (K. Grosmanas-Didžiulis), Apie konfliktą universitete, 1935 10 17, LYA, f. 77, ap. 18, b. 15, l. 29).

¹⁷⁸ Henrikas Valečka, „Atsiminimai“, ketvirtoji dalis, LYA, f. 3377, ap. 47, b. 161, l. 260; tačiau 1936 m. sausio mėn. bendras frontas jau buvo iširęs. Žr.: III parajonio kuopelių sekretorių pasitarimas, 1936 01 26, LYA, f. 77, ap. 19, b. 10, l. 50.

¹⁷⁹ Juozas Vaišnoras, „Kelios pastabos dėl Liaudies fronto organizavimo ir jo veiklos“, LYA, f. 3377, ap. 36, b. 257, l. 12.

¹⁸⁰ Klimas (K. Grosmanas-Didžiulis), Apie konfliktą universitete, 1935 10 17, LYA, f. 77, ap. 18, b. 15, l. 29; „Lietuvos aidas“ turėjo pripažinti, jog studentai varpininkai, ateitininkai, socialistai ir komunistai veikė solidariai: „Šiandien studentų varpininkų, ateitininkų, socialistų, komunistų ir kitų drumsčiančių gaivalų pastangomis bandoma pradėti V.D. universitete „streiką“, žr.: „Studentija griežtai protestuoja prieš V.D. universitete keliamus neramumus“, *Lietuvos aidas*, 1935 10 16, Nr. 238, p. 1.

¹⁸¹ Komunistų teigimu, streikas faktiškai buvo pralaimėtas. Taip įvyko, anot jų, todėl, kad „nebuvo streiko komitetas sudarytas, o ateitininkų ir kai kurie varpininkų vadai davėsi įbauginami rektoriaus ir per greit streiką atšaukė. Vis dėlto streikas turėjo didelės reikšmės“. Žr.: „Kodėl pralaimėtas streikas V.D.U.“, Kova: revoliucinės inteligentijos laikraštis, 1935 12, Nr. 1, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 584a, l. 23.

Reikšmingą vaidmenį studentų ateitininkų bendradarbiavimui su komunistais atliko minėta Studentų teisininkų ir ekonomistų draugija, kurios veikloje dalyvaudavo Teisių fakulteto įvairių pasaulėžiūrinių srovių studentai¹⁸². Jai vadovavo ateitininkas R. Tamošaitis¹⁸³, o vicepirmininku buvo J. Vaišnoras. Šios draugijos viešame susirinkime, be susirinkimą pradėjusio R. Tamošaičio bei J. Vaišnoro, kalbėjo ir komunistas, paraginęs studentus vieningai kovoti dėl universiteto autonomijos ir, jei reikės, skelbti visuotinę studentų streiką¹⁸⁴. Gali būti, jog būtent ši draugija įkūnijo ateitininkų ir varpininkų sąjungą – „bendrą frontą“ – pasireiškusią nelegaliu darbu spausdinant ir platinant atsišaukimus prieš tautininkų vyriausybę¹⁸⁵. Kadangi tuo metu varpininkai jau bendradarbiavo su komunistais, J. Vaišnoras (jis buvo varpininkų sąjungos VDU pirmininkas) 1935 m. priėmė komunisto Vlodo Niunkos pasiūlymą dėl LF organizavimo¹⁸⁶, tad labai tikėtina, kad ir ateitininkai, kurie tuo metu buvo jaunųjų katalikų įtakos veikiami, su komunistais taip pat bendradarbiavo. Patys komunistai netgi atskleidžia šio bendradarbiavimo aplinkybes. Jie pažymi, kad dėl bendro fronto buvo tariamasi „su atskirais“ universiteto studentais ateitininkais. Ateitininkams buvo siūloma skleisti bendro fronto idėją tarp savųjų, šaukti susirinkimus, kurie išrinktų

¹⁸² H. Valečka, *op. cit.*, l. 289.

¹⁸³ *Ibid.*, l. 290. Galimas dalykas, R. Tamošaitis buvo žymus Studentų ateitininkų sąjungos veikėjas, jei 1936 02 06 jam buvo pavesta vadovauti šios sąjungos susirinkimo atidarymui, žr. straipsnį „Dvasios frontas“, LYA, f. 3743, ap. 1, b. 108, l. 20). Taip pat R. Tamošaitis turėjo būti gana didelis bendradarbiavimo su kairiaisiais šalininkais, jei dalyvavo 1936 m. gegužės 1-osios minėjime, kurį surengė socialistų aušrininkų draugija. Žr.: Valdininko raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, 1936 05 02, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 226, l. 12.

¹⁸⁴ Jo kalba sutikta entuziastingai. Žr.: H. Valečka, *op. cit.*, l. 292.

¹⁸⁵ VSD biuletenis Nr. 75, 1936 03 14, *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 88, t. 2, l. 251.

¹⁸⁶ Susitikime su J. Vaišnoru V. Niunka išdėstė LKP siūlymą į liaudies frontą suburti „visos Lietuvos pažangiąsias bei demokratines jėgas, t. y. komunistus, socialdemokratų, liaudininkus ir net krikščionis demokratų“ (žr.: J. Vaišnoras, „Kelios pastabos dėl Liaudies fronto organizavimo ir jo veiklos“, l. 3), o universitete į Liaudies fronto sąjūdį turėjo būti įtraukti žaizdrininkai, aušrininkai ir ateitininkai, „užmezgant kontaktą su atitinkamų organizacijų vadovais, išaiškinus jiems Liaudies fronto tikslus“; taip pat numatyta „užmezgti ryšius su liaudininkų, socialdemokratų ir krikščionių demokratų lyderiais“ (*ibid.*, l. 4).

atstovus į bendro fronto komitetą. Anot komunistų, „pradžia buvo jau padaryta“: „vienos kitos ateitininkų korporacijos narių grupės buvo jau net išsirinkusios savo atstovus. Atrodė, jog darbas bus greitai baigtas sėkmingai, nes ateitininkų masėse bendro fronto idėja gana populiari“. Tačiau „ateitininkų vadovybė“ (turima galvoje Studentų ateitininkų sąjunga) sužinojusi apie pastangas „pritraukti ateitininkų masę prie bendro fronto“, griežtai tam pasipriešino, grasindama nepaklūstančiuosius pašalinti iš sąjungos. Nors „ateitininkų vadovybė“ „principe sutinkanti dėl bendro fronto sudarymo reikalingumo, bet norinti, kad jai būtų padaryti atitinkami pasiūlymai, kad būtų smulkiai aptartas bendro fronto reiklavimams realizuoti kelias, kovos priemonės ir t. t. Kol to nebūsią pasiūlyta, ji griežtai draudžianti atskiriems nariams prisidėti prie bendro fronto“¹⁸⁷. Tokiomis aplinkybėmis „tie išrinkti ateitininkų atstovai ir jų veiklesni organizatoriai tokio savo vadovybės įspėjimo rimtai išsigando ir nuo veikimo kol kas pasitraukė“¹⁸⁸.

Komunistai veikė taip pat ir LKDS¹⁸⁹. Nuo pat jos susikūrimo komunistai siekė pajungti krikščionis darbininkus savo įtakai: 1934 m. gegužės mėn. LKP CK įpareigojo rajono komitetus ir kuopeles sustiprinti kovą prieš „reakcinius Darbo federacijos vadus“, o šios organizacijos narius – darbininkus – „bendro fronto pagrindais traukti į antifašistinę kovą“¹⁹⁰, o 1935 m. kovo 14 d. LKP CK atviru laišku kreipėsi ir į pačius katalikiškų organizacijų darbininkus (taigi ir į LKDS narius), kviesdamas sudaryti bendrą frontą¹⁹¹. Nuo 1936 m. jau užsimenama apie ketinimus bendrą frontą siūlyti pačiai LKDS¹⁹². 1937 m. sausio mėn. LKP

¹⁸⁷ „Ateitininkai ir bendras frontas“, *Kova: revoliucinės inteligentijos laikraštis*, 1935 12, Nr. 1, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 584a, l. 23v.

¹⁸⁸ *Ibid.*, l. 24. P. Narutis taip pat liudijo, kad „buvo sakoma“, jog „prie studentų koalicijos dėjos ir komunistai“, žr.: Pilypas Narutis, *Tautos sukilimas 1941 Lietuvos nepriklausomybei atstatyti*, Oak Lawn, Ill. 1994, p. 66.

¹⁸⁹ Ją stipriai veikė jaunųjų katalikų įtaka – faktiškasis jos vadovas buvo jaunųjų katalikų lyderis P. Dielininkaitis.

¹⁹⁰ Bronius Sudavičius, *LKP kova už darbininkų klasės vienybę 1934–1937 metais*, Disertacija..., l. 218.

¹⁹¹ *Ibid.*, l. 211.

¹⁹² I. Lempertas, *LKP strategija...*, Disertacija..., l. 271.

CK plenumė nutarta LKD sąjungoje ir kitose katalikiškose darbininkų organizacijose kurti „profsąjungines grupes“, „darbininkų ratelius“ ir „į bendrą frontą traukti ne tik eilinius narius, bet atskirais atvejais ir kai kuriuos jų vietinius skyrius“¹⁹³. Kai kuriose įmonėse buvo sudaryti bendro fronto komitetai, į kuriuos „įėjo ir katalikiškų pažiūrų darbininkai“¹⁹⁴. Komunistai telkė spaustuvių darbininkus, taip pat ir priklausančius LKDS. Buvo išrinktas spaustuvių darbininkų bendro fronto komitetas, sudarytas iš „Žaibo“, „Varpo“, „Vagos“, „Raidės“ darbininkų atstovų. Komitetas organizavo spaustuvių darbininkų pasitarimus „Kominterno nutarimams apsvarstyti“¹⁹⁵.

1939–1940 m. įvairiuose LKDS skyriuose Kaune dirbo komunistai A. Dobilevičius, V. Pušinitis, L. Puteikytė. 1940 m. LKDS suvažiavime komunistę L. Puteikytę „karštai parėmė“ eiliniai suvažiavimo dalyviai“¹⁹⁶. Aktyvi komunistų ir komjaunuolių infiltracija padėjo komunistams šį tą laimėti – komunistinėmis idėjomis persiimdavo ištisi sąjungos rajonai: 1937 m. vasario mėn. LKDS valdybos posėdyje rajono valdybos narys Sendzikas dėl „kurstančių prieš kunigus“ kalbų, klausytojų nuteikinėjimo prieš kunigus, Lenino minčių propagavimo buvo pašalintas iš sąjungos narių“, o rajonas likviduotas¹⁹⁷.

Siekiant sustiprinti įtaką LKDS, dėta pastangų įtraukti į ją buvusios

¹⁹³ V. Marcellis, *op. cit.*, l. 88.

¹⁹⁴ Bronius Sudavičius, *LKP kova už darbininkų klasės vienybę (1934–1937 metai)*, p. 104.

¹⁹⁵ Bronius Sudavičius, *LKP kova už darbininkų klasės vienybę 1934–1937 metais*, Disertacija., l. 250. Katalikiškos „Žaibo“ spaustuvės atstovų dalyvavimas – reikšmingas faktas, nes šioje spaustuvėje buvo įdarbinami tik patys patikimiausi darbininkai. Tai vėlgi įrodo, kad komunistinės idėjos darė įtaką katalikams darbininkams.

¹⁹⁶ *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža*, p. 556.

¹⁹⁷ Sandarbininko „Gilutis“ pranešimas, 1937 02 07, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 168, l. 262. Toks intensyvus komunistų skverbimasis rodė, kad jie tikisi paveikti Sąjungos narių nusistatymą savo naudai, t. y. jų manymu, tam buvo galimybių. Be kita ko, komunistai tikėjosi ir LKDS vadovų prisijungimo prie parašų dėl įstatymo už amnestiją politiniams kaliniams rinkimo akcijos (Informacija iš Lietuvos, Dr. Kazio laiškas, 1937 09 02, LYA, f. 77, ap. 20, b. 4, l. 15). O kaip liudija Sendziko atvejis, tai jiems ir pavykdavo. Vadinas, būta palankaus bendradarbiavimui su komunistais dvasinio ir intelektualinio klimato.

Darbo jaunimo sąjungos narius (kurių nemaža dalis buvo komjaunuoliai arba labai paveikti komunistinės propagandos)¹⁹⁸. Tai nebuvo lengva, nes komjaunuoliai būdavo nesunkiai demaskuojami. Vis dėlto kai kurie buvę darbiečiai buvo priimti į LKDS „autonominio skyriaus“ teisėmis, su sąlyga, kad „nesikiš į sąjungos vidaus reikalus“¹⁹⁹. Vienas iš tokių komjaunuolių, veikusių Darbo jaunimo sąjungoje, o paskui perėjusių į LKDS, buvo Stasys Sinovaitis²⁰⁰. LKDS aktyviai veikė Marijampolės²⁰¹ ir Vilkaviškio²⁰² komjaunuoliai.

Esama duomenų, jog kai kurie LKDS veikėjai patys ieškojo kontaktų su komunistais. Vienas iš tokių – Alfonsas Barila, VSD žiniomis, „studentas teisininkas, karštas ateitininkas“, labai palankus komunistams, o 1937 m., VSD bendradarbio spėjimu, jau net galėjo būti įstojęs į partiją²⁰³. 1936 m. „prieš rinkimus į Seimą“ jis kaip „krikščionių darbininkų atstovas“ tarėsi su Marijampolės komunistais dėl bendro fronto su komunistais „kovai su fašistinio seimo rinkimais“²⁰⁴. Prieš tai Alfonsas Barila buvo Darbo jaunimo sąjungos veikėjas. 1937 m. spalio mėn. jis rūpinosi naujos darbininkų organizacijos, pavadintos „Globos darbininkų sąjunga“ sukūrimu. Tikėjosi, kad tokia organizacijai bus leista veikti nuo 1938 m. sausio 1 d. ir kad ji prilygs Darbo jaunimo sąjungai²⁰⁵. A. Barila ragino buvusius darbiečius stoti į naują organizaciją,

¹⁹⁸ Buvę darbiečiai buvo telkiami į „bendro fronto grupes“. Dalis jų buvo prijungti prie „kitos krikščioniškosios jaunimo sąjungos, kuriai vadovauja fašistiniai krikščioniškieji vadai“ (suprantama, turima galvoje LKDS), žr.: LKP CK ataskaita, 1937 06 22, LYA, f. 77, ap. 26, b. 2, l. 27.

¹⁹⁹ Dr. Beržo informacija apie Lietuvos komjaunimą Kominterno VK posėdyje, 1937 07 09, LYA, f. 3743, ap. 1, b. 108.

²⁰⁰ Revoliucinio judėjimo dalyvio Stasio Sinovaičio įskaitos lapas, 1966 05 30, LYA, f. 3377, ap. 46, b. 790, l. 2.

²⁰¹ LKP Marijampolės rajono ataskaita, 1936 02 26, LYA, f. 77, ap. 19, b. 9, l. 61.

²⁰² Kai kurios žinios iš Vilkaviškio rajono, 1936 03 18, LYA, f. 77, ap. 19, b. 9, l. 231.

²⁰³ Sandarbininko pranešimas, 1937 10 11, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 584a, l. 140.

²⁰⁴ *Ibid.*

²⁰⁵ Sandarbininko „Buck“ agentūrinis pranešimas, 1937 10 31, LCVA, f. 378, ap. 12, b. 658, l. 1.

pasakoję jiems apie tęsiamą darbiečių veiklą, palaikę ryšius su buvusiu Darbo jaunimo sąjungos lyderiu K. Ambrozaičiu²⁰⁶.

Jaunieji katalikai bendradarbiavo su komunistais ir kultūros srityje. P. Cvirka S. Nėriai rašė apie koalicinį „Arimų“ žurnalą, turėjusį suburti „visas liet[uvių] literatūros humaniškas jėgas – katalikus ir bedievius progresistus“²⁰⁷. V. Mykolaičio-Putino redaguojamame žurnale „Dienovidis“ (pasirodė 1938 m. pradžioje) bendradarbiavo ir katalikai B. Brazdžionis, A. Vaičiulaitis²⁰⁸. Juozas Grušas 1934 m. su lietuvių rašytojų delegacija lankėsi SSRS²⁰⁹.

Taigi, JKS santykis su komunistais 1935–1938 m. buvo nulemtas krikščionių demokratų (plačiau žiūrint, visos katalikų stovyklos) bendros taktikos veikti su visomis opozicinėmis jėgomis (taip pat ir komunistais), siekiant Smetonos valdžios nuvertimo. Tikėtina, jog bendradarbiavimas su komunistais buvo grindžiamas Prancūzijos LF pavyzdžiu. JKS atskirais atvejais tik solidarizavosi, kitais – ir aktyviai dalyvavo tokia bendradarbiavime.

JKS IR KOMUNIZMAS 1938–1940 M.

VALDŽIA IR VISUOMENĖ GRĖSMĖS NEPRIKLAUSOMYBEI AKIVAIZDOJE. Tarpukario Lietuvoje buvo jaučiama nuolatinė grėsmė valstybei, jos nepriklausomybei. Su Lenkijos ultimatumo priėmimu (1938 m. kovo 21 d.) Lietuva įžengė į dramatiškiausią savo istorijos tarpsnį. Radikalčiai besikeičianti geopolitinė Lietuvos situacija (diplomatinių santykių užmezgimas su Lenkija ir su tuo susijęs dalinis priklausomumas nuo jos, Klaipėdos praradimas 1939 m. kovo mėn., 1939 m. rugsėjo mėn. prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas, sąlygojęs Lenkijos valstybės sunaikinimą

²⁰⁶ *Ibid.*, l. 1v.

²⁰⁷ Petras Bražėnas, *Petras Cvirka*, Vilnius: Vaga, 1998, p. 115.

²⁰⁸ M. Macijauskienė, „Laimė skaityti, laimė bendrauti...“, *XXI amžius*, 2003 01 29, Nr. 8 (1112), http://www.xxiamzius.lt/archyvas/xxiamzius/20030129/atmi_01.html. Žiūrėta 2009 10 30. Redakcinę kolegiją sudarė rašytojai: V. Mykolaitis-Putinas, B. Brazdžionis, P. Cvirka, J. Šimkus, A. Venclova.

²⁰⁹ P. Palilionis, *Svajojęs apie gražų gyvenimą*. Apmatai Juozo Grušo portretui: monografiniai etiudai, Vilnius: Lietuvos rašytojų s-gos leidykla, p. 142.

iš Vokietijos ir SSRS pusės bei su tuo susijęs bendros sienos su SSRS atsiradimas, Vilniaus krašto sugražinimas ir Sovietų Sąjungos įgulų įvedimas, sėkmingas Vokietijos puolimas Vakaruose 1940 m. pavasarį) didino nesaugumo jausmą²¹⁰, vertė valdžią ir visuomenę ieškoti tinkamiausių būdų nepriklausomybei išsaugoti. Buvo svarstomi įvairių geopolitinių alternatyvų (orientacijos į vieną ar kitą šalį) privalumai.

Iki Antrojo pasaulinio karo pradžios didesnė dalis lietuvių visuomeninio politinio elito ir visuomenė orientavosi į demokratines Vakarų valstybes (D. Britaniją ir Prancūziją), kaip geriausiai galinčias garantuoti Lietuvos nepriklausomybę. Prasidėjus karui ir ypač su RA dalinių įvedimu situacija keitėsi. Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos pasyvumas kare mažino tikinčių jų pajėgumu garantuoti Lietuvos nepriklausomybę lietuvių skaičių ir didino orientacijos į Sovietų Sąjungą ar į Vokietiją šalininkų skaičių. Visuomenė vis labiau dalijosi į prosovietinę ir provokišką stovyklą²¹¹. Sprendžiant iš VSD apžvalgų, agentūrinių pranešimų, gyventojai neabejojo, kad Lietuva bus įtraukta į karą (Vokietijos ar Sovietų Sąjungos pusėje): „vokiečiai gali atsigręžti ir prieš SSRS“, o Lietuva Vokietijos–SSRS karo atveju virs „karo lauku“²¹². Prosovietiška nusiteikusieji aiškino, kad „jei nebūtų Baltijos valstybėse rusų kariuomenės bazių, tai vokiečiai šias valstybes būtų jau okupavę“²¹³. Užnemunėje buvo kalbama, kad „sovietai dar šią vasarą Pabaltijyje įvesią savo tvarką“: rusai rengiasi kariauti su vokiečiais, todėl ir „mums tai pat reikės eiti kartu su rusais prieš vokiečius“²¹⁴. Mažai kas iš gyventojų tikėjosi, kad Lietuva galės išsaugoti visišką valstybinę nepriklausomybę. Dauguma buvo įsitikinę, kad teks glaustis prie „rusų“ ar vokiečių. Pasiturinčiųjų manymu, „jei SSRS norėtų okupuoti Lietuvą, tai Lietuvos vyriausybė

²¹⁰ Žr.: *Lietuva, 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005, p. 37–48.

²¹¹ „Apskritai, atrodo, kad dabar pas mus vyksta kokia tai sovietų ir vokiečių įtakų kova. Nuo Belgijos užėmimo vokiečiai pasidarė tiesiog brutalūs“, žr.: Z. Ivinskis, *op. cit.*, 1940 05 28. „Lietuvoje siaučia ir vokiečiai, ir rusai“, *ibid.*, 1940 05 30.

²¹² VSD biuletenis Nr. 180, 1940 06 04, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 225, l. 673.

²¹³ Valstybės saugumo ir Kriminalinės policijos Marijampolės apygardos biuletenis Nr. 61, 1940 04 26, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 611, l. 133.

²¹⁴ VSD biuletenis Nr. 184, 1940 06 08, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 225, l. 687.

turėtų iš anksto būti susitarusi su Vokietija ir Lietuvą atiduoti Vokietijos globai²¹⁵. Taip pat daugelis valdininkų buvo labiau linkę būti „vokiečių, o ne komunistų priespaudoje“. Daugelio jų manymu, vyriausybė „geruoju neturėtų nusileisti Sovietų Sąjungai. Ji privalanti kreiptis į Vokietiją ir prašyti, kad pastaroji paveiktų Sovietų Sąjungą“. Jei tai nepadėtų, „visos Pabaltijo šalys ginklu turi pasipriešinti“²¹⁶. Visuose sluoksniuose vyravo nuomonė, kad „sovietų okupacijai ruošiantis, reikia iš anksto pasirūpinti įgyvendinti visų lietuvių vienybę“²¹⁷. Taigi, visuomenė svarstė ir priklausomybės nuo Sovietų Sąjungos, ir nuo Vokietijos galimybes, kaip vienodai galimas esamoje geopolitinėje situacijoje. Šios dvi orientacijos buvo antagonistinės viena kitos atžvilgiu: kurie orientavosi į Vokietiją, argumentavo komunistinės Sovietų Sąjungos Lietuvos valstybei ir lietuvių tautai keliamu pavojumi, o prosovietinės stovyklos šalininkai – Vokietijos pavojumi lietuvių tautos išlikimui. Sovietų Sąjungai priartėjus prie Lietuvos, jai simpatizuojančiųjų stovykla sparčiai augo.

Provokiškos orientacijos laikėsi nemaža dalis valdininkų, kariškių, Tautininkų sąjungos narių. 1939 m. būta Tautininkų sąjungos veikėjų bandymų surengti perversmus, orientuojantis į Vokietiją²¹⁸. Atsižvelgiant į be galo sudėtingą, jei ne beviltišką, Lietuvos geopolitinę situaciją bei 1939 m. pabaigoje–1940 m. pirmojoje pusėje vis spartesniais tempais vykusį Lietuvos visuomenės pasidalijimą į Vokietijos ir Sovietų Sąjungos šalininkų stovyklas, galima spėti, kad ta pačia

²¹⁵ Valstybės saugumo ir Kriminalinės policijos Panevėžio apygardos biuletenis Nr. 48, 1940 06 14, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 688, l. 126.

²¹⁶ Valstybės saugumo ir Kriminalinės policijos Panevėžio apygardos biuletenis Nr. 49, 1940 06 15, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 688, l. 131.

²¹⁷ VSD biuletenis Nr. 180, 1940 06 04, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 225, l. 675.

²¹⁸ Pirmąjį perversmą prieš J. Černiaus vyriausybę 1939 m. balandžio mėn. rengė J. Tūbelis, D. Zaunius ir kiti „aršūs Lietuvos – Vokietijos susiartinimo šalininkai, pasiryžę net atiduoti Lietuvą Vokietijos protektoratan“ (Visuomeninio darbo vadybos spaudos apžvalga Nr. 81, 1939 04 15, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 128, l. 107). Plk. Saladžiaus vadovaujama sąmokslininkų sąrašė buvo ir „Lietuvos aido“ redaktorius V. Alantas (*ibid.*). Dar vieną perversmą bandyta surengti 1939 m. lapkričio mėn. (VSD agentūros skyriaus politinių partijų ir organizacijų veiklos 1939 m. lapkričio mėn. apžvalga, 1939 12 13, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 569 a, l. 14–2).

logika – šlietis prie vokiečių ar „rusų“ – galėjo vadovautis ir Lietuvos valdžia. Kadangi nesama įtikinamų įrodymų, kad tautininkų režimas, prezidentas A. Smetona ar jam artimiausi pareigūnai būtų laikęsi prosovietinės orientacijos, teoriškai yra įmanoma A. Smetonos provokiška orientacija. Taip manyti verstų ir vyriausybės laikysena sovietų ultimatumo atžvilgiu. Kaip žinoma, jis buvo priimtas be mažiausio pasipriešinimo, net neįvardijus agresijos²¹⁹. Istoriografijoje dėl to kaltinamas A. Smetonos režimas, neleidęs susiformuoti pilietinei visuomenei²²⁰. Ypač emociškai valdžios ir visuomenės sutrikimą pristato istorikas L. Truska. Anot jo, „1940 m. vasara – didžiausio politinio ir moralinio nuopuolio metas, gal pats gėdingiausias laikotarpis ilgaamžėje Lietuvos istorijoje“²²¹. „Valstybės vyrų naivumas“, „proto aptemimas“, „besiribojąs su moraliniu nuopuoliu“²²² – taip L. Truska charakterizuoja valstybės ir visuomenės veikėjų laikyseną 1940 m. vasarą. Iš tiesų, gerai žinant, kad Lietuvos vyriausybė gavo visą reikalingą informaciją apie Sovietų Sąjungos pasiruošimą okupuoti Lietuvą²²³, nesant įtikinamų duomenų apie A. Smetonos ir Lietuvos vyriausybės prosovietinę orientaciją²²⁴, iškyla klausimas, kodėl nebuvo imtasi bent minimaliausių priemonių sovietų okupacijos (jei manyta, kad jos neįmanoma išvengti) padariniams sušvelninti: perspėti žmones, kuriems grėsė pavojus iš sovietų režimo pusės, gelbėti kultūrinės ir kitokias vertybes ir pan. Paaiškinimas tokios tariamai pasyvios Smetonos valdžios laikysenos sovietų okupacijos atžvilgiu galėtų būti jos provokiška orientacija: sovietų okupacijos bandyta išvengti su Vokietijos pagalba.

²¹⁹ A. Jakubčionis, *op. cit.*, p. 18.

²²⁰ *Lietuva, 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, p. 35, 36.

²²¹ L. Truska, *op. cit.*, p. 7.

²²² *Ibid.*

²²³ B. Aušrotas, *Sunkių sprendimų metai*, Vilnius: Vyr. enciklopedijų red., 1990, p. 132, 147.

²²⁴ Nors J. Urbšys, K. Škirpos teigimu, jam sakęs (sprendžiant iš konteksto 1939 m. pabaigoje), jog jei „tektų Lietuvai rinktis tarp Vokietijos Reicho ir Sovietų Sąjungos, jis būtų linkęs pasirinkti Sovietų Sąjungą“, motyvuodamas tuo, kad vokiečiai lietuviams kaip tautai pavojingesni už rusus, žr.: K. Škirpa, *Lietuvos nepriklausomybės sutemos (1938–1940)*, Chicago–Vilnius: „Lietuvos kronikos“, 1996, p. 283.

Tokia versija nėra nauja: ji buvo plačiai eksploatuojama sovietinėje historiografijoje, turint savus tikslus²²⁵. Joje²²⁶ teigiama, kad, įvedus sovietines įgulas, matant sąjungininkų neveiklumą kare, pamažu keitėsi Smetonos orientacija nuo prosąjungininkiškos į provokišką. Smetona pradėjo kurti „suartėjimo su Vokietija planus“²²⁷. Buvo zonduojama dirva dėl Vokietijos tolesnių santykių su Lietuva²²⁸. Prieita prie išvados, kad Vokietija Lietuvos klausimą laiko „nebaigtą spręsti“²²⁹. Vokietijos karo atašė E. Justas esą ne kartą kalbėjosi su Lietuvos karinių žinybų vadovais; jis vylėsi, kad jei sovietinės įgulos užpuls, Lietuvos kariuomenė ginsis²³⁰. Lietuvos kariuomenės generalinio štabo 2 skyrius, taip pat VSD vykdė žvalgybinį darbą. Buvo ruošiama dirva konfliktui tarp Lietuvos kariuomenės ir RA įgulų²³¹. Galiausiai VSD direktorius A. Povilaitis 1940 m. vasario 20 d. buvo nusiųstas į Berlyną su įgaliojimu pranešti, kad A. Smetona yra pasirengęs „perorientuoti Lietuvos politiką į Vokietiją“, susiejant Lietuvą su Vokietija²³² (t. y. pasiūlant

²²⁵ Išeivijos ir nepriklausomos Lietuvos historiografijos provokiška A. Smetonos orientacija buvo atmeta remiantis akivaizdžiais pačios Sovietų Sąjungos agresyvumą Lietuvos ir kitų Baltijos šalių atžvilgiu liudijančiais faktais (taip reaguota į sovietinės historiografijos plačiai eksploatuotą sovietų diplomatų išsakytą okupacijos pateisinimą tuo, kad esą A. Smetonos valdžia antisovietiniais veiksmais pati pažeidė 1939 m. spalio 10 d. sutartį). Be to, buvo pastebėta, kad protektorato prašymo versijai pagrįsti remiamasi iš esmės tik aukščiausių Lietuvos valstybės pareigūnų ir kariškių bei saugumo struktūrų vadovų baudžiamosiomis bylomis. Šis argumentas suprantamas, tačiau manytina, kad jis nėra pakankamas, nes sovietų baudžiamosios bylos vis dėlto plačiai naudojamos kaip istorijos šaltinis.

²²⁶ Pristatant sovietinės historiografijos požiūrį, kad ryškiau būtų atskleista provokiškos Smetonos valdžios orientacijos versija, čia pasitelkiami ir sovietų istorikų naudotų Lietuvos vadovų ir pareigūnų baudžiamųjų bylų duomenys.

²²⁷ Vytautas Kancevičius, „Lietuvos posūkis į socializmą 1940 metais“, in: *Didysis Spalis ir Lietuva*, Vilnius: Mokslas, 1977, p. 118.

²²⁸ Išrašas iš Kosto Dulksnio apklausos protokolo, 1940 09 09, LYA, f. 3377, ap., 55, b. 40, l. 91.

²²⁹ *Ibid.*, l. 92.

²³⁰ Juozo Urbšio savarankiški parodymai, 1941 11 20, LYA, f. 3377, ap., 55, b. 65, l. 42.

²³¹ Vytautas Kancevičius, „Lietuvos posūkis į socializmą 1940 metais“, p. 120.

²³² *Ibid.*

suteikti Lietuvai protektoratą²³³). Lietuvos valdžiai buvo duota suprasti, kad Vokietija paimianti Lietuvą į protektoratą ne anksčiau, kaip 1940 m. rugsėjo mėn., kad iki karo su Vakarais pabaigos ji nenorėtų angažuotis Lietuvai²³⁴. Atomazga Lietuvos santykiuose su SSRS ir Vokietija turėjo įvykti 1940 m. birželio mėn. viduryje²³⁵: sovietinės historiografijos teigimu, Smetonos valdžia vedė derybas su Vokietija dėl jos kariuomenės įvedimo į Lietuvą birželio viduryje²³⁶. Tačiau ultimatumo priėmimo dieną Vokietijos atašė E. Justas krašto apsaugos ministrui K. Musteikiui perdavė Vokietijos vyriausybės apgailestavimą, kad Vokietija negalinti padėti²³⁷.

Šiame straipsnyje nesirengiama kategoriškai angažuotis nei už, nei prieš Smetonos valdžios provokiškos orientacijos versiją, norima tik atkreipti dėmesį, kad tokia versija leistų teigti, jog tiek Smetonos valdžia, tiek opozicija ieškojo būdų netgi šioje beviltiškoje geopolitinėje situacijoje išvesti Lietuvą į saugesnius ir daugiau valstybinio savarankiškumo garantuojančius kelius. Be to, toks įvykių traktavimas leistų paaiškinti tą įtampą ir neapibrėžtumą, kuris vyravo tarp komunistų ir apskritai visuomenėje 1940 m. birželio mėn. iki okupacijos ir kas skyrė Lietuvą nuo kitų Baltijos šalių. Smetonos režimo orientacija į Vokietiją ir potencialaus Lietuvos pajungimo jai vienokia ar kitokia forma planai kairiosios visuomenės dalies buvo žinomi²³⁸. Jų baimintis ir todėl ypač džiaugtasi sulaukus Sovietų Sąjungos kariuomenės.

²³³ Vytautas Kancevičius, *1940 metų birželis Lietuvoje*, Vilnius: Mintis, 1973, p. 31.

²³⁴ *Ibid.*, p. 32.

²³⁵ Informacija apie SSRS įgulas buvo rengiama turint tikslą jas nuginkluoti – siekiant parengti „operatyvinį užpuolimo planą“ (Išrašas iš Kazio Pranckonio apklausos protokolo, 1940 08 03 – 05, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 40, l. 119). Teigiama, kad eiga RA dalinių užpuolimo plano vykdymui buvo duota gavus SSRS vyriausybės notą (*ibid.*, l. 120).

²³⁶ K. Navickas, *TSRS vaidmuo ginant Lietuvą nuo imperialistinės agresijos 1920–1940 metais*, Vilnius: Mintis, 1966, p. 308.

²³⁷ Išrašas iš Kosto Dulksnio apklausos protokolo (1940 09 09), LYA, f. 3377, ap., 55, b. 40, l. 93.

²³⁸ Jonas Šimkus, *Apie žmones, įvykius ir save*, Vilnius: Vaga, 1971, p. 440.

Apie provokišką Smetonos valdžios orientaciją žinoma ne tik iš A. Povilaičio parodymų (kritikos smaigalys dažniausiai nukreipiamas į juos²³⁹), bet ir iš kai kurių kitų valstybės vadovų ir pareigūnų – A. Merkio²⁴⁰, K. Skučo²⁴¹, J. Urbšio²⁴², K. Dulksnio²⁴³, K. Matusaičio²⁴⁴, K. Pranckonio²⁴⁵, V. Rastenio²⁴⁶ ir kitų – parodymų. Jie iš skirtingų perspektyvų pristato iš esmės tą patį kompleksą priemonių, nukreiptų prieš Lietuvai gresiančią sovietinę okupaciją: Vokietijos protektorato ir jos karinės pagalbos siekimą, orientaciją į Vokietijos ir SSRS karą, žvalgybinį darbą prieš SSRS įgulas, planą jas nuginkluoti. Be to, kai kurie nepriklausomi šaltiniai, atrodo, taip pat patvirtina visuomenėje sklandžius gandus apie planus nuginkluoti RA dalinius. Pavyzdžiui, jaunasis katalikas Z. Ivinskis tokiomis idėjomis dalijosi su V. Gustainiu²⁴⁷. Voldemarininkai siekė išstumti sovietų įgulas iš Lietuvos²⁴⁸. K. Bizausko

²³⁹ K. Butautas, „A. Povilaičio kelionė į Berlyną“, *Aidai*, 1988, Nr. 4, p. 248–257.

²⁴⁰ Savarankiški Antano Merkio parodymai, 1940 10 30, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 66, l. 48.

²⁴¹ Areštuoto Kazimiero Skučo apklausos protokolas, 1940 09 13–14, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 806, l. 88–91.

²⁴² Juozo Urbšio savarankiški parodymai, 1941 11 20, LYA, f. 3377, ap., 55, b. 65, l. 42–44.

²⁴³ Išrašas iš kaltinamojo Kosto Dulksnio apklausos protokolo, 1940 08 07, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 40, l. 76, 81; Išrašas iš kaltinamojo Kosto Dulksnio apklausos protokolo, 1940 07 31, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 40, l. 87; Išrašas iš Kosto Dulksnio apklausos protokolo, 1940 09 09; LYA, f. 3377, ap. 55, b. 40, l. 92.

²⁴⁴ Išrašas iš kaltinamojo Juozo Matusaičio apklausos protokolo, 1941 05 27, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 40, l. 100; Išrašas iš kaltinamojo Juozo Matusaičio apklausos protokolo, 1941 06 09, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 40, l. 102.

²⁴⁵ Išrašas iš Kazio Pranckonio apklausos protokolo, 1940 08 03–05, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 40, l. 120.

²⁴⁶ Vinco Rastenio parodymai, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 20, l. 76.

²⁴⁷ „Aš jam [V. Gustainiui] dėščiau, kad suomiai [turėjo būti „suomiams“. – R. L.] apsiginti neblogai sekasi. Todėl yra reikalo mums pagalvoti, kaip atsikratyti sovietų rusų įgulomis. „Ar nereikėtų ruošti jų nuginkluoti?““, žr.: Z. Ivinskis, *op. cit.*, 1939 12 25.

²⁴⁸ Išrašas iš Antano Valiukėno apklausos protokolo, 1947 10 27, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 32, l. 158.

manymu, Smetona bėgęs į Vokietiją, nes tikėjęsis, kad „vokiečiai jį vėl gražins“²⁴⁹. Tokie faktai verstų neatmesti Smetonos valdžios provokiškos orientacijos 1939 pabaigoje–1940 m. versijos kaip visiškai nepagrįstos. Šiaip ar taip, kad ir kaip ateities tyrimai vertintų versiją dėl provokiškos Smetonos orientacijos 1939 m. pabaigoje–1940 m. pirmojoje pusėje, esama pakankamai duomenų, rodančių, jog į Vokietiją orientavosi platus lietuvių visuomenės sluoksniai, ypač susiję su valdžia.

Apie Lietuvos valdžios orientaciją į Vokietiją liudytų ir sugriežtėjusios jos priemonės prieš komunistus būtent po RA dalinių įvedimo ir ypač 1940 m. birželio mėn.²⁵⁰ Sunku suvokti, kaip būtų įmanomas komunistų persekiojimas esant šalyje SSRS įguloms, jei ne parama iš Vokietijos pusės²⁵¹. Vis dėlto LKP santykis su tautininkų režimu buvo iš esmės paradoksalus: tarpvalstybiniai Lietuvos ir SSRS santykiai buvo draugiški, nepaisant to, kad Lietuvos teritorijoje veikė pagrindinė LKP, kurios centras buvo komunistinėje Sovietų Sąjungoje ir iš ten ji gaudavo paramą, o Lietuvos valdžia savo ruožtu komunistus persekiojo. Kyla klausimas, kaip įmanoma suderinti draugišką laikyseną atžvilgiu šalies, kuri rėmė Lietuvoje veikiančią judėjimą, turintį tikslą sunaikinti tą valstybę ir kaip komunistinė SSRS galėjo palaikyti draugiškus santykius su valstybe, kurios valdžia persekiojo komunistus?²⁵² Atsakant į šį klausimą, reikia konstatuoti, kad nors LKP neabejotinai laikyta vienu pavojingiausių priešų, tačiau jos nebuvo galima visiškai sunaikinti, nenorint

²⁴⁹ Z. Ivinskis, *op. cit.*, 1940 06 18.

²⁵⁰ 1940 m. birželio 1 d. A.Sniečkus buvo nuteistas 8 m. kalėti, jo bendražygiai komunistai – 6 m., žr.: *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža...*, p. 587.

²⁵¹ Lietuva, nepaisant jos perdavimo Sovietų Sąjungos įtakos sferon, ir toliau liko Vokietijos dėmesio objektas. Štai vienas Vokietijos pareigūnas nusistebėjo, kodėl Lietuva nedrįsta „artimiau bendradarbiauti su Reichu“ (VSD biuletenis Nr. 18, 1940 01 17, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 225, l. 60), išreiškė pageidavimą, kad Lietuva apsispręs, „ar ji norinti eiti su Vokietija ar su Vakarų valstybėmis“. Tas pats pareigūnas atkreipė dėmesį, kad „Vokietija ieškanti Lietuvoje sau simpatikų“ (*ibid.*, l. 62).

²⁵² Smetonos biografas A. Merkelis taip pat rašė: „Susidarė savotiška paradoksali būklė: kas komunistiška – draudžiama ir persekiojama, o kas prosovietiška – legalu ir net kai kurių kultūrininkų proteguojama“, žr.: Mindaugas Tamošaitis, „Politika, prisidengusi kultūra: apie legalią Sovietų Sąjungos penktąją koloną Lietuvoje XX a. 4-ajame dešimtmetyje“, *Kultūros barai*, 2007, Nr. 5, p. 70.

pakenkti santykiams su SSRS²⁵³. Galima spėti, jog egzistavo susitarimas su Sovietų Sąjunga dėl Lietuvos valdžios laikysenos LKP atžvilgiu²⁵⁴: greičiausiai LKP buvo leidžiama veikti sluoksniuose, kuriuose ji jau buvo spėjusi įsitvirtinti – visų pirma žydų visuomenėje. Tuo tarpu bandymas veikti lietuvių visuomenėje (ypač kaimo) buvo griežtai varžomas ir net baudžiamas – tautininkų režimas, monopolizavęs sau teisę atstovauti lietuvių visuomenei, konkurentų nepakentė. Komunistai tautininkų ideologų ir vadovų galėjo būti laikomi savotiška „tautine“ bendrija (nors ir labai agresyvia), kuria rūpintis buvo suteikta teisė SSRS, kaip kad vokiečiais leista rūpintis Vokietijai.

Toks buvo tautininkų režimo, kurio nemaža dalis šalininkų buvo provokiškos orientacijos, santykis su LKP. Tuo tarpu prosovietinės orientacijos šalininkų stovykla susiformavo veikiant baimės faktoriui dėl grėsmės Lietuvos nepriklausomybei ir net tautai iš Vokietijos pusės. Manyta, kad vokiečių kultūra, būdama kultūriniu ir civilizaciniu požiūriu kur kas aukštesnė už rusų, darytų ir didesnę poveikį ir greičiau lietuvius suvokietintų, nei rusai susovietintų. Todėl, prasidėjus karui, svarstymuose su kuo eiti: su vokiečiais ar su „rusais“, nemaža visuomenės dalis teikė pirmenybę „rusams“. Buvo tikima, kad lietuvių kultūra yra pranašesnė už rusų kultūrą, todėl pajėgs išlikti. Ši prosovietiška nusiteikusi visuomenės dalis kraštutiniu atveju buvo pasiruošusi sutikti ir su nepriklausomybės pradimu, tikintis, kad lietuviai turės galimybę plėtoti savo kultūrą bet kokiomis aplinkybėmis²⁵⁵.

²⁵³ Nebuvo baudžiama už narystę partijoje ir dalyvavimą susirinkimuose. Buvo baudžiama buvo „tik už aktyvią propagandą, – vadovavimą įvykusiai demonstracijai, raudonosios vėliavos iškabinimą, kurstymą streikuoti ir t. t.“, žr.: Vinco Rastenio parodymai, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 20, l. 45.

²⁵⁴ Šiuo požiūriu svarbi V. Gustainio nuomonė, kad lietuvių spauda nepagrįstai bijo straipsniais prieš komunizmą „Sovietuose sukelti nemalonaus ūpo. Tikrovėje gi reikia labai griežtai skirti tarptautinius santykius nuo vidaus santykių ir Lietuvos komunizmą nuo Sovietų komunizmo“ (Mindaugas Tamošaitis, „Politika, prisidengusi kultūra: apie legalią Sovietų Sąjungos penktąją koloną Lietuvoje XX a. 4-ajame dešimtmetyje“.., p. 70). Toks V. Gustainio požiūris neišvengiamai suponuoja mintį apie galimą susitarimą tarp SSRS ir Lietuvos valdžios dėl pastarosios laikysenos LKP atžvilgiu.

²⁵⁵ Prosovietinės orientacijos pasirinkimas nereiškė, kad atsisakoma nepriklausomybės, tai tik reiškė, jog besąlygiškai buvo rengiamasi laikytis reikalavimo

To meto visuomenėje būtent lietuvių kalba pagrįstas tautiškas tapo tuo minimaliausiu reikalavimu kiekvienam lietuviui, nenorinčiam būti pavadintam išdaviku. Todėl ir kultūriniais bei geopolitiniais (Lietuvos saugumo) argumentais grindžiama prosovietinė orientacija to meto visuomenėje nebuvo atmetama kaip nepatriotinė ar juo labiau išdavikiška. Būtent kultūriniai bei geopolitiniai motyvai nulėmė dalies kairiųjų pažiūrų lietuvių intelektualinio elito atstovų paramą LF. Pavyzdžiui, prof. P. Leonas pokalbyje su J. Vaišnoru pažymėjo: „Hitlerio laimėjimas būtų mirtis Lietuvai. Atremti vokiečių ekspansiją gali tik stipri, galinga šalis <...>. Tokia šalis yra Tarybų Sąjunga“²⁵⁶. Analogiškai samprotavo ir katalikai kun. M. Krupavičius²⁵⁷, P. Dovydaitis²⁵⁸ ir net A. Maceina²⁵⁹. Tie patys motyvai paaiškina ir liaudininko J. Pajaujo geopolitinius virąsus: kaip vienas iš liaudininkų lyderių ir Lietuvių aktyvistų sąjungos veikėjų jis buvo „nepriklausomos demokratinės Lietuvos“

„minimum“ – lietuvių kalba pagrįstos kultūros, neatsisakant reikalavimo „maximum“ – nepriklausomybės – jei tik tai bus įmanoma.

²⁵⁶ J. Vaišnoras, *op. cit.*, l. 11. Palankiai LF idėją priėmė ir V. Krėvė-Mickevičius bei Purėnai (*ibid.*, l. 15).

²⁵⁷ Anot kun. M. Krupavičiaus, „Lietuva turi pasirinkti: arba dabartinio valstybingumo stiprinimas, arba vokiečių puolimas. O jei vokiečiai Lietuvą užkariaus, – tai lietuvių nacija žus. <...>. Geriau Maskva negu Berlynas. Reikia išvengti karo. Mums liko nepriklausomybė tam tikrose ribose“ (apie Kalvarijos bažnyčios kleboną kunigą Krupavičių, 1941 01 10, žr.: Regina Laukaitytė, „1940–1942 m. dokumentai apie kunigo Mykolo Krupavičiaus memorandumus valdžios institucijoms“, in: *LKMA metraštis*, t. 27, Vilnius, 2005, p. 618).

²⁵⁸ Po Liaudies seimo deklaracijos dėl Lietuvos SSR įsijungimo į SSRS sudėtį P. Dovydaitis samprotavo: „Tada aš galvojau: ir ką gi? Gyvenome būdami prijungti prie carinės Rusijos (iki 1915 m.), dabar gyvensime būdami prijungti prie sovietinės. Tikėsimės, kad mūsų tautiškas nebus persekiojamas, kaip ir kitose Sovietų Sąjungos respublikose“, žr.: Savarankiški Prano Dovydaičio parodymai, 1942 06 29, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-12293, l. 52.

²⁵⁹ „Kada vokiečiai artėja prie pat Paryžiaus, A. Maceina aiškina: štai kaip būna gyvenime, iš pradžių atrodo – baisus dalykas, o paskui paaiškėja, kad nieko baisaus. Kaip mes bijojom Raudonosios armijos įgulų, kai jos atėjo 1939 m. rudenį, o žiūrėkit, vokiečiai ima Paryžių, tada, aišku, gręšis į Rytus, mums iškilis pavojus ir Raudonosios armijos įgulos mus apsaugos“, žr.: „Ar galima pasimokyti iš istorijos?“ [istorikų A. Eidinto, A. Kulakauskos, L. Mockūno, G. Rudžio, S. Sužiedėlio diskusija], *Šiaurės Atėnai*, 2001 07 21, Nr. 27, p. 10.

šalininkas, tačiau prasidėjus karui priėjo prie išvados, kad nepriklausomos Lietuvos išsaugoti neįmanoma, kad ji bus okupuota Vokietijos, todėl „reikia siekti glaudesnių ryšių su SSRS“. Todėl ir okupaciją jis priėmė kaip savaimę suprantamą šioje situacijoje ir pareiškė norą bendradarbiauti su J. Paleckio vyriausybe²⁶⁰. J. Paleckio prokomunistiškumas²⁶¹ netrukė jam 1940 m. pavasarį veikti kartu su voldemarininkais, K. Ambrozaičiu ir A. Maceina²⁶². O katalikų veikėjams A. Stulginskiui, L. Bistrui, P. Dielininkaičiui, Ig. Skrupskeliui neatrodė smerktina, įvykus okupacijai, dalyvauti bendruose pasitarimuose su prokomunistiškai nusiteikusiu liaudininku J. Vaišnoru²⁶³. Su komunistais bendradarbiavę liaudininkai, leidę laikraštį „Išvien“, tuo pat metu rėmė Lietuvių aktyvistų sąjungos veiklą²⁶⁴. Jau minėta, kad liaudininkų vadai savo iniciatyva palaikė kontaktus su LKP vadovybe²⁶⁵.

Prosovietinės orientacijos laikėsi net ir kai kurie voldemarininkai. Anot vieno iš jų, būtų gerai, kad „rusai užimtų kuo didesnę Lietuvos dalį, kad kuo mažesnė Liet. dalis atitektų vokiečiams, nes rusai nenori išnaikinti nei lietuvių tautos, nei liet. kultūros, ir lietuviai prie rusų galės, taip sakant, lietuviškai gyventi“²⁶⁶. Taigi, vokiečių baimė labai didino „rusų pusės“ šalininkų skaičių²⁶⁷. Aišku, tokia geopolitinė nemažos lietuvių visuomenės dalies orientacija prisidėjo prie to, kad LKP populiarumas išaugo.

Taigi, būtent lietuvių kalba pagristas tautiškumas buvo tas pagrindas, ta nekvestionuojama vertybė (programa „minimum“), kuri vienijo

²⁶⁰ Išrašas iš J. Pajaujo apklausos protokolo, 1941 01 28, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 63, l. 76.

²⁶¹ H. Valečka, *op. cit.*, l. 230.

²⁶² Bendradarbio „Ragėnas“ agentūrinis pranešimas, 1940 04 20, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 157, l. 63.

²⁶³ 1940 m. birželio 16 d. (Liudas Truska, Vytautas Kancevičius, *Lietuva Stalino ir Hitlerio sandėrio verpetuose: 1939–1940 m. rugpj. 3 d. Polit. įvykių kronika*, Vilnius: Mintis, 1990, p. 138).

²⁶⁴ *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža...*, p. 439.

²⁶⁵ Žr. 55 išn.

²⁶⁶ Anatolijaus (LKP vadovybės nario A. Lifšico) laiškas, 1935 04 03, LYA, f. 77, ap. 18, b. 15, l. 45.

²⁶⁷ *Ibid.*

absoliučią tautos daugumą, net ir komunistus. Būtent ištikimybė tokiam tautiškumui lėmė lietuvių tautos kultūrinio ir visuomeninio elito laikyseną 1940–1941 m. sovietų valdžios atžvilgiu: eiti į kompromisus, besąlygiškai saugant šią svarbiausią vertybę – lietuvių kalba pagrįstą tautiškumą, neatsisakant nepriklausomybės siekio ir darant viską dėl programos „maximum“, jei tai nesukels pavojaus programai „minimum“. Ši pagrindinė vertybė lėmė lietuvių pasaulėžiūrinių srovių gebėjimą tartis ir sąlygojo pamatinį solidarumą (žinoma, nepanaikinantį didelių ideologinių prieštaravimų), kompensuojantį pilietinės visuomenės trūkumą. Ištikimybė lietuvių kalba pagrįstam tautiškumui leido lietuviams sovietų okupacijos metais veikti vadovaujantis nerašytu susitarimu palaikyti vienas kitą, nevengiant ir išorinio lojalumo sovietams, prisitaikymo prie režimo – to meto lietuvių visuomenė puikiai suprato, kad už formalaus išorinio lojamumo režimui gali slypėti lietuviškasis patriotizmas. Tokios taktikos laikėsi liaudininkai²⁶⁸. Tokiais motyvais veikė krikščionis demokratas D. Jasaitis²⁶⁹, taip pat ir K. Škirpa²⁷⁰.

JKS OKUPACIJOS AKIVAIZDOJE: VISUOMENĖS RENGIMAS. Jaunieji katalikai savo susitikimuose, susirinkimuose, spaudoje svarstė Lietuvos likimo,

²⁶⁸ Liaudininkų vadovų išėivijoje manymu, po 1940 m. birželio 15 d. iškilo uždavinys „išsaugoti Lietuvos prisikėlimui kuo daugiau lietuvių“ (Lietuvių valstiečių liaudininkų sąjungos vadovybės raštas Lietuvių krikščionių demokratų partijai, Ūkininkų sąjungai ir Darbo federacijai, 1946 10 06, LII RS, f. 54–26, l. 28). Būta nusistatymo turėti postuose savo žmones (*ibid.*, l. 28v). Tikėtasi, kad „raudonasis okupantas ilgai neišsilaikys ir jam išnykus vėl bus galima tęsti valstybinį ir tautinį gyvenimą savo krašte“ (ab, „Artimo garbei ...“, *Sėja*, 1958, Nr. 1, l, LII RS, f. 54–26, l. 121). Liaudininkai buvo tikri, kad „daug dorų lietuvių dirbo valstybinės ir ūkinės įmonės“ (*ibid.*).

²⁶⁹ Jis ir po karo buvo įsitikinęs, kad jo bendradarbiavimas su okupantais „buvo naudingas tautai“. Anot jo, „pirmosios okupacijos metais buvo galima dirbti moraliai neišsižaginus“ (Domas Jasaitis, „Mano „bendradarbiavimas“ su maskviniais okupantais 1940–1941 m.“, *Lietuvių gydytojų biuletėnis*, 1970, Nr. 4 (40), p. 138). Tai buvo įmanoma, „nes visų įstaigų priešakyje buvo „lietuviai, kurie gyveno laisvos Lietuvos idėja“. Pasak D. Jasaičio, reikia „kiek galima daugiau Konradų Valenrodų“ (*ibid.*).

²⁷⁰ K. Škirpa kalbėjosi su „politiškai mąstančio, inteligentiško žmogaus įspūdį darančiu“ sovietų valdžios pareigūnu A. Bulota, tikėdamasis, jog pastarasis, grįžęs į Lietuvą, „galės turėti įtakos komunistiniam režimui“, žr.: K. Škirpa, *Lietuvos nepriklausomybės sutėmos (1938–1940)*, Chicago–Vilnius: „Lietuvos kronikos“, 1996, p. 435).

jos geopolitinės orientacijos, potencialios reakcijos, iškilus grėsmei prarasti nepriklausomybę, klausimus, reikšdavo savo nuomonę apie galimą Lietuvos orientaciją į vieną ar kitą šalį. Tokie pareiškimai jokių būdu nereiškė besąlygiško jaunųjų katalikų angažavimosi vienai ar kitai šaliai – jų pareiškimai, vertinimai, sprendimai buvo grindžiami tik naudos lietuvių tautai ir valstybei argumentais. Pavyzdžiui, 1938 m. pabaigoje Z. Ivinskis buvo nusiteikęs provokiškai: įrodinėjo, kad „geriau eiti su vokiečiais“ (taip pat ir K. Pakštas pokalbyje su juo patarė palaikyti santykius su Vokietijos ambasada)²⁷¹, su J. Griniumi sutarė kurti lietuvių–vokiečių draugiją²⁷², palankiai atsiliepė apie Vokietijos nacionalsocialistinę santvarką²⁷³. 1940 m. balandžio mėn., nors ir vadindamas J. Grinių ir P. Dielininkaitį „užkietėjusiais frankofilais“, jau rašė savo dienoraštyje, kad „dar tiki sąjungininkų pergale“, nors J. Ambrazevičius tuo metu jau viešai skelbė „savo nusivylimą sąjungininkais“, o V. Rygertas buvo pasidarius „vokiečių galybės skelbėju“²⁷⁴. O 1940 m. gegužės 11 d., reaguodamas į Vokietijos kariuomenės įsiveržimą į Belgiją ir Olandiją, Z. Ivinskis jau rašė: „Džiaugiuosi kiekvienu vokiečių pralaimėjimu“²⁷⁵.

Tuo tarpu katalikų kultūrininkų S. Šalkauskio ir prel. P. Kuraičio nuomonės išsiskyrė: S. Šalkauskis džiaugėsi „rusų“ įgulomis („rusų įgulos atrodė baisus dalykas, o dabar jei jų nebūtų, „Lietuvoje jau sėdėtų vokiečiai““)²⁷⁶, o Kuraitis manė, kad geriau rinktis vokiečius („geriau su naciais, nei su banditiškais bolševikais“²⁷⁷). Taigi, jaunųjų katalikų ir jų mokytojų kultūrininkų geopolitinės situacijos vertinimai galėjo visiškai keistis, priklausomai nuo situacijos ir turimos informacijos vienu ar kitu klausimu. Vis dėlto dauguma katalikų – taip pat ir jaunųjų katalikų – palaikė sąjungininkus ir neapkentė vokiečių²⁷⁸.

²⁷¹ Z. Ivinskis, *op. cit.*, 1938 10 22.

²⁷² *Ibid.*, 1938 11 24, l. 61

²⁷³ VSD biuletenis Nr.2, 1939 01 04, LCVA, f. 378, ap. 10, b.186, l. 8.

²⁷⁴ Z. Ivinskis, *op. cit.*, 1940 04 10.

²⁷⁵ *Ibid.*, 1940 05 11.

²⁷⁶ *Ibid.*, 1940 05 22.

²⁷⁷ *Ibid.*, 1940 04 07.

²⁷⁸ *Ibid.*, 1940 05 22.

Jaunieji katalikai, kaip ir jų mokytojai, neturėjo jokių iliuzijų dėl Lietuvos likimo ir dar gerokai iki karo pradžios buvo tikri, kad Lietuva neišvengs karo ir būsimosios okupacijos: S. Šalkauskis jau 1934 m. buvo įsitikinęs, kad Lietuva bus okupuota nacių arba sovietų²⁷⁹. Rašytojas J. Grušas po savo kelionės į Sovietų Sąjungą juto „artėjančią ekspansiją“²⁸⁰. K. Pakštas apie gresiantį nepriklausomybės praradimą 1938 m. kalbėjo jaunųjų katalikų susirinkimuose, o 1938–1939 m. žiemą ragino valdžios vyrus imtis gelbėti kultūros vertybes²⁸¹. Pakšto išvykimas į JAV (1939 m. gegužės mėn.) ten atidaryti „antrą frontą“ Lietuvos nepriklausomybei ginti buvo aprobuotas visos „romuviečių brolijos“ (t. y. katalikų kultūrininkų ir jaunųjų katalikų)²⁸². Jaunųjų katalikų šalininkas kun. A. Sušinskas dar 1940 m. Rokiškio pavasarininkų konferencijoje kalbėjo, kad „Lietuva yra bolševikų okupuota“²⁸³. Ateitininkų federacijos vadas J. Urmanas jau 1940 m. birželio 17 d. konstatavo okupacijos faktą²⁸⁴. Taip pat ir Z. Ivinskiui birželio 18 d. „atrodė, kad dabar gyvename tikrą okupaciją“²⁸⁵. Jaunųjų katalikų lyderis Skrupskelis dalyvavo tautininkų lyderio D. Cesevičiaus suorganizuotuose tautininkų, krikščionių demokratų ir liaudininkų atstovų pasitarimuose. Juose D. Cesevičius perdavė D. Britanijos valdžios sluoksnių požiūrį į Lietuvos likimą: Lietuvos patekimas „po karo mašina neišvengiamas“, tačiau po karo jai bus garantuotas pakvietimas į taikos derybas, jei tik lietuvių tauta sugebės išlikti. Todėl svarbiausias lietuvių politikų rūpestis būtų išsaugoti tautos gyvastį. D. Cesevičiaus nuomonė (kurią jis minėtuose pasitarimuose taip pat išsakė) apie galimą užsienio

²⁷⁹ K. Pakšto paklaustas, kas bus su Lietuva, kai ją okupuos naciai ar bolševikai, atsakė: „Kai naciai okupuos Lietuvą, tai jie žudys tuos lietuvius, kurie priešinsis aktyviai; kai bolševikai okupuos – žudys visus tuos, kurie priešinsis aktyviai ir kurie priešinsis pasyviai, arba nepastebimai“, žr.: K. Pakštas, „Filosofo Stasio Šalkauskio brangiam atminimui“, *Aidai*, 1957, Nr. 5, p. 204.

²⁸⁰ P. Palilionis, *op. cit.*, l. 103.

²⁸¹ J. Eretas, *op. cit.*, p. 132.

²⁸² *Ibid.*, p. 140.

²⁸³ VSD biuletenis, Nr. 128, 1940 04 19, LCVA, f. 378, ap. 10, 225, l. 481.

²⁸⁴ P. Narutis, *op. cit.*, p. 97.

²⁸⁵ Z. Ivinskis, *op. cit.*, 1940 06 18.

politikos kryptį tokia: „esą kokia politika Lietuva vadovautūsi – „bizauskinė-raštikinė politika ar smetoninė, vis tiek galutinis rezultatas bus tas, kad kariaujančios valstybės vienokią ar kitokią politinę liniją sutryps ir reikės kurti kažką naujo“²⁸⁶. Todėl manyti, kad jaunieji katalikai turėjo kokių iliuzijų dėl Lietuvos nepriklausomybės išsaugojimo, nėra pagrindo²⁸⁷.

Jaunieji katalikai netgi mąstė apie pasipriešinimo galimai okupacijai organizavimą: 1940 m. kovo mėn. 10 d. „XX amžiaus“ kolektyvo posėdyje Z. Ivinskis pasiūlė „mobilizuoti dvasines ir kultūrinės jėgas ir ruošti įvairiems eventualumams, pavyzdžiui, kokiam sovietų okupacijai“. Z. Ivinskio idėją „per spaudą kelti mūsų moralinę ir kultūrinę lygį“ ypač palaikė Skrupskelis²⁸⁸. Pasirengimo galimai okupacijai klausimą Z. Ivinskis kėlė ir platesnėje visuomenėje: 1940 m. gegužės 22 d. Šaulių sąjungos Kultūros ir švietimo skyriaus viršininkui V. Daugvardui ir K. Bizauskui, „Skrupskeliui ir Dielininkaičiui dalyvaujant“, jis aiškino, kad „reikia rūpintis mūsų ateities planais <...>. Gal Lietuva būtų okupuota, ar išdalyta? Kaip tada laikytis inteligentijai? Kokios jai turi būti paruoštos instrukcijos? Gal pagaliau ruošti, norint apsaugoti vadus nuo sunaikinimo, išsiųsti keliasdešimt tūkstančių inteligentų emigracijon. Visam tam turi būti planai“²⁸⁹.

KVC 1940 m. pradžioje, reaguodamas į SSRS įgulų įvedimą, pradėjo „vesti akciją, kad tautininkai gražintų spaudai laisvę“, nes „jau yra atėjęs maksimumas laiko viešai ir iš esmės supažindinti tautą apie jai gresiantį pavojų“²⁹⁰.

²⁸⁶ „Iš pokalbio su buvusiu Lietuvių tautininkų sąjungos sekretoriumi (1939–1940 m.) Domu Cesevičiumi“, in: *LKP istorijos klausimai*, t. 46, Vilnius, 1990, p. 101.

²⁸⁷ Taigi, K. Skrupskelio teiginys, kad tik „po Seimo [Liaudies seimo. – R. L.] geros valios stebėtojas nebegalėjo abejoti okupacijos faktu“ (K. Skrupskelis, *op. cit.*, p. 103) vargu ar pagrįstas. Juk ir kun. Krupavičius Lietuvos–SSRS savitarpio pagalbos sutartį 1939 m. spalio 17 d. įvertino taip: „jau mes nepriklausomybę esame praradę“, žr.: Povilas Dogelis, „Konfliktų metai ...“ [ištraukos iš dienoraščio], *Kardas*, 1994, Nr. 1–2, p. 26.

²⁸⁸ Z. Ivinskis, *op. cit.*, 1940 03 10.

²⁸⁹ *Ibid.*, 1940 05 22.

²⁹⁰ P. Narutis, *op. cit.*, p. 380.

Šaulių sąjungoje, kurios veikloje dalyvavo ir nemaža katalikų, ypač pavasarininkų, taip pat ir jaunųjų katalikų šalininkų, irgi buvo vykdomas pasipriešinimo galimai sovietų okupacijai darbas. Kauno Pilies kuopoje Nr. 2 1940 m. birželio 12 d. buvo sukviestas kuopos vadovų ir instruktorių susirinkimas pasipriešinimui RA aptarti. Jame buvo pristatytas senamiesčio gynybos planas²⁹¹. Plano realizacijai buvo numatyta 900 žmonių; jiems duotos instrukcijos, gavus įsakymą, paskirtose vietose „ginkluotu būdu priešintis Raudonajai armijai“²⁹². Tokius planus turėjo ir kitos šaulių kuopos, be to, pasipriešinimo RA planai buvo žinomi ir visuomenei: neatsitiktinai 1940 m. birželio 15 d. vakare kai kuriose vietose vyrai savanoriškai mobilizavosi – „rinkosi į bendruoju mobilizacijos planu numatytas rinkimosi vietas <...>“, o šauliai „išsidalijo <...> ginklus ir vietomis apsikasė gintis <...>“²⁹³.

Jaunieji katalikai veikė ir politinėmis priemonėmis. Vadovautasi bendrais katalikų stovyklos interesais, kurių svarbiausi buvo Smetonos režimo nuvertimas ir valstybingumo gynimas. Tam jie nevensė bendradarbiavimo ir su radikaliais dešiniaisiais (voldemarininkais)²⁹⁴, ir su radikaliais kairiaisiais (komunistais). Su pastaraisiais bendro veikimo būdavo imamasi ypač krizinėmis režimui sąlygomis. Tokios susiklostė po Lenkijos ultimatumo priėmimo, kai visuomenėje kilo pasipiktinimo režimu banga. Tuomet komunistams pavyko su opozicinėmis partijomis (taigi ir su krikščionimis demokratais²⁹⁵) pasiekti susitarimą „mobili-

²⁹¹ Išrašas iš kaltinamojo Viktoro Stankevičius apklausos protokolo, 1940 10 22, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 58, l. 2.

²⁹² *Ibid.*, l. 3.

²⁹³ A. Mž. [Antanas Mažiulis], „1941 birželio sukilimas“, *Lietuvių enciklopedija*, t. 29, South. Boston, 1963, p. 166.

²⁹⁴ Su jais jaunieji katalikai kartu veikė 1938 m. gruodžio–1939 m. kovo mėn. Lietuvių aktyvistų sąjungoje. Prie kontaktų su jais užmezgimo prisidėjo A. Maceina: voldemarininkų prašomas jis rašė jiems jų tautinę programą (Z. Ivinskis, *op. cit.*, 1938 12 05).

²⁹⁵ Atkreiptinas dėmesys, kad, kaip ir anksčiau, JKS buvo susijęs su krikščionimis demokratais, sudarydamas atskirą autonominių JKS „kolektyvą“ greta krikščionių demokratų siaurąja prasme „kolektyvo“. Šių dviejų kolektyvų vieningumas siekiant politinių tikslų 1939 m. net sustiprėjo, nes buvo sukurti bendri „katalikų komitetai“ (VSD biuletėnis Nr. 123a, 1939 05 24, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, l. 162). Todėl neabejotina, kad, minint krikščionis demokratų, turimas galvoje ir JKS.

zuoti mases, sudarinėti vietose veiksmų vienybės komitetus, o Kaune kovo 27 d. surengti masinę darbo žmonių demonstraciją²⁹⁶. Vis dėlto pasiekto susitarimo įgyvendinti nepavyko, nes krikščionių demokratų vadovybė po kurio laiko atsisakė telkti savo šalininkus²⁹⁷. Tačiau tokie susitarimai rodė išaugusį komunistų populiarumą lietuvių visuomenėje ir jų įtakos pripažinimą.

Klaipėdos atidavimas Vokietijai buvo dar didesnis smūgis valdžiai. Viešai buvo prabilta apie „tautininkų valdymo bankrotą“, pradėta reikalauti „greito ir radikalaus valdžios pertvarkymo“²⁹⁸. Respublikos prezidentas buvo priverstas patvirtinti „vieningo darbo“ vyriausybę²⁹⁹. Permainų siekis išsiliejo masinių susirinkimų ir mitingų, kuriuose reikalauta tautininkų sąjungos uždarymo³⁰⁰, banga bei pastangomis sukurti visus lietuvius turėjusį suvienyti patriotinį frontą³⁰¹. Jaunieji katalikai „XX amžiaus“ puslapiuose apie patriotinį frontą rašė labai entuziastingai³⁰². Publikacijose matyti bendras tautos daugumos antitautininkiškas nusiteikimas³⁰³. Kaip ir kitos politinės visuomeninės jėgos, jie siekė vadovauti patriotiniam

²⁹⁶ S. Atamukas, *op. cit.*, p. 206.

²⁹⁷ *Ibid.*, p. 206.

²⁹⁸ *Lietuva, 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija...*, p. 40.

²⁹⁹ *Ibid.*

³⁰⁰ Būdingesnieji visuomenės susirinkimai ir juose priimtose rezoliucijos, 1939 04 02, LCVA, f. 378, ap. 10, b.569 a, l. 50, 55, 75.

³⁰¹ Savanorių sąjungos vadovybė 1939 m. kovo 27 ir 30 d. išleido atsisaukimus, raginančius Lietuvos visuomenę sudaryti patriotinį frontą Lietuvos nepriklausomybei stiprinti (*Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža...*, p. 442); *Lietuva, 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija...*, p. 41).

³⁰² „Patriotinis lietuvių frontas“, *XX amžius*, 1939 03 30, Nr. 73, p. 4; Servus, „Frontas“, *XX amžius*, 1939 03, 31; Servus, „Jungiantieji pradai“, *XX amžius*, 1939 04 05; Ig. Petrikonis, „Vienybės keliais“, *XX amžius*, 1939 04 05; J. Lazauskas, „Dėl konsolidacijos“, *XX amžius*, 1939 04 15, Nr. 84; J. Petrikonis, „Tarp nuotaikos bangų“, *XX amžius*, 1939 05 17; „Pasikalbėjimas su red. Kardeliu“, *XX amžius*, 1939 06 17, Nr. 135, p. 5 ir kt.

³⁰³ K. Bauba, „Srovių vienybė“, *XX amžius*, 1939 07 19, Nr. 161; VSD agentūros skyriaus 1939 m. gegužės mėn. politinių partijų ir organizacijų veiklos apžvalga, 1939 06 13, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 569 a, l. 43.

frontui³⁰⁴. Dar labiau suintensyvėjo jų bendradarbiavimas su kairiosiomis jėgomis – liaudininkais ir socialdemokratais³⁰⁵.

Patriotinio fronto organizavimą entuziastingai palaikė komunistai, vykusiai pasinaudoję staiga sukilusiomis antivokiškėmis visuomenės nuotaikomis. Komunistai pabrėžė, kad jie „rems demokratinių jėgų susitarimą, jeigu jis bus nukreiptas į kovą prieš voldemarininkus, prieš fašizmą, už demokratiją ir už Lietuvos nepriklausomybės gynimą“³⁰⁶. Komunistų manymu, susitarimas galėtų apimti ir „tuos sluoksnius, kurie dar yra tautininkų įtakoje“³⁰⁷. 1939 m. balandžio 7 d. LKP pareiškė, kad „ji rems visus naujosios vyriausybės veiksmus ir priemones, siekiančias ginti ir stiprinti šalies nepriklausomybę“³⁰⁸. Per Lietuvą nusiritusiuose masiniuose susirinkimuose ir mitinguose neretai kalbėdavo prokomunistiškai nusiteikę veikėjai, buvo reikalaujama paleisti politinius kalinius³⁰⁹. Atsižvelgiant į padidėjusį komunistų aktyvumą ir sparčiai augantį jų populiarumą, patriotinio fronto kūrimas (baiminantis LF susiformavimo) buvo uždraustas³¹⁰. Tačiau komunistai J. Černiaus vyriausybės atžvilgiu ir toliau laikėsi kuo „didžiausios tolerancijos“³¹¹. Katalikų stovykla taip pat demonstravo norą bendradarbiauti su komunistais³¹².

Po RA dalinių įvedimo 1939 m. spalio mėn. LKP CK parengė naują partijos strategiją ir taktiką, „nukreiptą betarpiškai į tiesioginį socialistinės revoliucijos rengimą“³¹³. Buvo atsisakyta bendradarbiavi-

³⁰⁴ Bendradarbių „Juozaitis“, „Gruodis“, „Žabalas“, „Jonkaitis“ pranešimas, 1939 03 31, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 398.

³⁰⁵ VSD agentūros skyriaus 1939 m. gegužės mėn. politinių partijų ir organizacijų veiklos apžvalga, 1939 06 13, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 569 a, l. 43.

³⁰⁶ S. Atamukas, *op. cit.*, p. 215.

³⁰⁷ *Ibid.*

³⁰⁸ *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža...*, p. 443.

³⁰⁹ *Ibid.*, p. 445.

³¹⁰ *Ibid.*, p. 443, 445; *Lietuva, 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, p. 41.

³¹¹ G. Janauskas, *op. cit.*, l. 71.

³¹² J. G. „Dėl katalikų santykių su laisvamaniais“, *Panevėžio garsas*, 1939 01 21, Nr. 4, p. 1.

³¹³ V. Marcellis, *op. cit.*, l. 166.

mo su liaudininkų, krikščionių demokratų ir kitų partijų vadovais, LF raginant kurti tik iš „apačios“³¹⁴. Suprantama, tokiomis aplinkybėmis bet koks viešesnis jaunųjų katalikų bendradarbiavimas su komunistais turėjo būti nutrauktas. Vietoj to suintensyvėjo kontaktai su dešiniąja visuomenės dalimi. A. Merkio vyriausybės laikais pradėti pasitarimai su jaunaisiais tautininkais: Dielininkaitis ir Skrupskelis dalyvavo trijų partijų (krikdemų, tautininkų ir liaudininkų) komiteto krašto politikai koordinuoti veikloje, siekiant naujo Seimo³¹⁵ bei prezidento³¹⁶. 1940 m. pradžioje vėl buvo atnaujinti kontaktai su voldemarininkais: pastarieji rengė naują perversmą ir kvietė katalikų veikėjus prisijungti. 1940 m. pavasarį jau būta aiškaus susitarimo su voldemarininkais daryti bendrą perversmą³¹⁷. Nuo karo pradžios „XX amžiaus“ puslapiuose vis dažniau pasirodydavo simpatija III Reichui dvelkiantys straipsniai³¹⁸.

Tačiau tuo pat metu buvo palaikomi kontaktai ir su prosovietine visuomenės dalimi. Jos atstovų būta Tėvynės sąjungoje, kuri perėmė Vilniui vaduoti ir Vakarų Lietuvos sąjungų teises, taip pat iš dalies atstojė patriotinę frontą, nors jos veikimas buvo siauresnio – kultūrinio – pobūdžio³¹⁹. Tarp tokių prosovietinės ar net prokomunistinės orientacijos asmenų minėtini Tėvynės sąjungos Centro valdybos vicepirmininkas Paulius

³¹⁴ *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža...*, p. 576.

³¹⁵ „Atsakymai [Domo Cesevičiaus] į Valstybės saugumo organų pastatytus man klausimus“ (1972 03 06)”, *Kultūros barai*, 1992, Nr.12, p. 55.

³¹⁶ Romualdas Šakenis, „Domas Cesevičius (1902 11 13 – 1986 03 14)”, in: *Domas Cesevičius*, Vilnius: Margi raštai, 1998, p. 88.

³¹⁷ Teigiama, kad „vadinamasis nacionalistų štabas tuo reikalu turįs kai kurį susitarimą su dr. Ambrozaičiu, dr. Pajauju ir dr. Maceina“, žr.: Bendradarbio „Ragėnas“ agentūrinis pranešimas, 1940 04 20, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 157, l. 63.

³¹⁸ Pranas Dielininkaitis, „Iš III Reicho socialinės politikos“, *XX amžius*, 1939 08 24, Nr. 191; 1939 09 14, Nr. 211; 1939 09 20, Nr. 216.

³¹⁹ „Tėvynės sąjunga – masinė kultūrinė organizacija“, *XX amžius*, 1939 07 14, Nr. 157, p. 5. Tarp jos iniciatorių, įėjusių į steigiamąjį komitetą, tokie ryškūs prosovietinio nusiteikimo veikėjai kaip J. Šimkus, K. Binkis, A. Miškinis, P. Slavėnas, A. Juška, J. Paleckis (*ibid.*, p. 5). 1940 m. sausio 4 d. pirmajame Tėvynės sąjungos suvažiavime išrinkta jos Centro valdyba. Jos narys buvo ir jaunasis katalikas J. Ambrzevičius (garbės teisme ir A. Damušis), žr.: „Suvažiavimų dienos Vilniuje“, *XX amžius*, 1940 01 05, p. 9.

Slavėnas (bendradarbiavęs su jaunaisiais katalikais Naujosios romuvos bičiulių sąjungoje, rašęs į „XX amžių“)³²⁰, L. Dovydėnas, J. Šimkus, K. Binkis, A. Miškinis, J. Paleckis, P. Pakarklis³²¹. S. Kolupailos, kuris buvo labai artimai susijęs su jaunaisiais katalikais³²², ryškiai prosovietinį veikimą 1940–1941 m. galėjo nulemti apie Tėvynės sąjungą susibūrusių visuomenės veikėjų specialiai pasirinkta taktika: šios sąjungos grupės narių susirinkime, įvykusiame Kaune pirmosiomis okupacijos dienomis S. Kolupila taip pat dalyvavo³²³.

Dalis Tėvynės sąjungos iniciatorių ir organizatorių buvo aktyvūs kalinių globos draugijose. 1940 m pavasarį Kalinių globos draugijos³²⁴ ir komunistės M. Meškauskienės pastangomis sudaryta delegacija lankėsi pas prezidentą A. Smetoną politinių kalinių klausimu³²⁵. L. Dovydėnas, 1940–1941 m. rodęs prosovietinį aktyvumą, buvo Žmogaus globos draugijos sekretorius³²⁶. „Soterijos“ draugijos pirmininkui A. Juškai paprašius, jos vicepirmininkas S. Kolupaila dalyvavo 1940 m. birželio 19 d. posėdyje iš Kauno kalėjimo paleistiems politiniams kaliniams padėti. Posėdyje dalyvavo ir krikščionis demokratas A. Tumėnas³²⁷, buvęs tuo metu sudaryto Politiniams kaliniams globoti komiteto nariu³²⁸.

Okupacijai (sovietų ar nacių) ruošiasi ir stiprinant katalikų visuomenės struktūras. Šiuo požiūriu buvo labai svarbus 1939 m. rudenį „Pavasario“ federacijoje, o nuo 1940 m. pradžios ir Ateitininkų

³²⁰ Tėvynės sąjungos vadovybės sudėtis, 1940 02 01, LCVA, f. 402, ap. 5, b. 252, l. 6.

³²¹ Tėvynės sąjungos Centro valdyba, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 270, l. 1.

³²² Kaltinamojo Juozo Urbšio parodymai, surašyti paties ranka, 1942 02 11, LYA, f. K–1, ap. 8, b. 118, l. 159.

³²³ Pasitarimas įvyko 1940 birželio 21 d. (J. Gimbutas, J. Danys, *Steponas Kolupaila*, Čikaga: Akademinės skautijos leidykla, 1974, p. 179).

³²⁴ Jos valdybos vicepirmininkas buvo P. Dovydaitis, žr.: Pažyma apie Praną Dovydaitį, LYA, f. K–1, ap. 58, b. P–12293, l. 91.

³²⁵ Liudas Dovydėnas, „Mano kelias į Liaudies seimą“, in: *Lietuvių archyvas*, t. 3, Kaunas: Studijų biuro leidinys, 1942, p. 48.

³²⁶ *Ibid.*

³²⁷ J. Gimbutas, J. Danys, *op. cit.*, p. 179.

³²⁸ Liudas Dovydėnas, „Mano kelias į Liaudies seimą“ ..., p. 49.

federacijoje pradėtas formuoti kovūnų („militantų“) sąjūdis³²⁹. Kovūnai turėjo būti „kovojančios Bažnyčios kariai“, „artimiausi kunigo bendradarbiai“³³⁰. Bet manyta, jog pavyks išvengti kovūnų egzistavimo juridinio įteisavimo: jie turėjo būti „slapti veikėjai“, nesinaudojantys „kovūno titulu“, pasižymintys doru gyvenimo būdu, tačiau liekantys „nematomi ir nežinomi“³³¹. „Kovūnai“ turėjo taikyti naujus darbo metodus: dirbti individualiai („partizanišku būdu“), kreipdamiesi į kiekvieną asmenį atskirai, atsižadėdami „iškilmingų susirinkimų“³³². Neabejotina, kad organizuojant kovūnų sąjūdį buvo numatoma okupacija. Apie tai galima spręsti iš J. Ereto minčių 1940 m. vasario 5–6 d. Kaune kovūnų sąjūdžio organizuotuose kursuose kunigams³³³.

Kovūnus buvo patariama organizuoti ir LKDS'e³³⁴. Darbui šioje sąjungoje jaunieji katalikai teikė labai didelę reikšmę. Tai rodo, sakysim, ir tai, kad po 1940 m. gegužės 12–13 d. Vilniuje vykusio LKDS suvažiavimo jos vadovybėje atsirado net 3 JKS nariai: Centro valdybos nariais buvo išrinkti P. Dielininkaitis (valdybos vicepirmininkas), A. Maceina (sekretorius), o pirmuoju kandidatu tapo J. Grinius (jis reikalui esant turėjo pakeisti P. Dielininkaitį)³³⁵. Centro valdybos pirmininku iš-

³²⁹ 1940 sausio mėn. kovūnus pradėta organizuoti moksleivių ateitininkų sąjungos kuopose (S. Lopajevas, *LKP požiūris į buržuazines partijas Lietuvoje*, Vilnius: Mintis, 1974, p. 212). Kovūnų grupės buvo formuojamos iš aktyvesnių, labiau išsilavinusių pavasarininkų ir kitų organizacijų narių. Pirmieji kovūnams parengti kursai vyko 1939 m. spalio mėn., žr.: Pažyma Respublikos prezidentui, ministrui pirmininkui, vidaus reikalų ministrui, 1939 12 04, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 187, l. 513.

³³⁰ Buvo planuojama kad kovūnų „posėdžių metu būsią rašomi du protokolai: oficialūs – trumpi ir slapti – smulkūs“ (*ibid.*, l. 512).

³³¹ VSD biuletenis Nr. 44, 1940 02 09, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 225, l. 173.

³³² *Ibid.*, l. 172.

³³³ J. Eretas konstatavo, kad „tarptautinė padėtis bloga, artėja katastrofa“ (*ibid.*), „Lietuvai tenka būti tarp komunizmo ir nacionalsocializmo“ (*ibid.*). Anot Ereto, „valstybės aparatas esąs trapus, valstybė galinti žlugti, bet jei bus tvirta visuomenė, ji vėl atgis“ (*ibid.*).

³³⁴ Valstybės saugumo ir Kriminalinės policijos Panevėžio apygardos biuletenis Nr. 34, 1940 04 26, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 688, l. 90.

³³⁵ LDF vicepirmininko dr. Jono Griniaus ir LDF sekretoriaus Antano Maceinos raštas VLIK'ui, 1952 09 09, LII RS, f. 54–740, l. 20.

rinktas P. Dovydaitis, o kitais jos nariais – artimas jaunesiems katalikams adv. J. Katilius, K. Bajerčius, Matuzevičiūtė ir V. Kalakauskas³³⁶. Dvasios vadu Kauno arkivyskupo metropolito paskirtas kun. Juozas Baltramonaitis³³⁷. Sąjungoje taip pat aktyviai veikė 1940–1941 m. antisovietiniame pasipriešinime dalyvavę ankstesni valdybos nariai kunigai Puišys³³⁸ ir Liukas³³⁹, Cezaris Surdokas, kurį laiką ėjęs LKDS reikalų vedėjo pareigas³⁴⁰.

LKDS buvo viena svarbiausių būsimojo antisovietinio pasipriešinimo pajėgų, 1940-aisiais turėjusi 52 skyrius ir apie 10 000 narių³⁴¹. Siekiant apsaugoti darbininkus nuo komunizmo, jie buvo supažindinami su jo idėjomis, gyvenimu SSRS³⁴². Buvo suformuluotas darbininko pragyvenimą atitinkantis standartas, numatytos priemonės jam pasiekti³⁴³. Po RA dalinių įvedimo buvo suorganizuota ištisa antikomunistinė kampanija³⁴⁴. Per vyriausybės atstovą Vilniaus kraštui K. Bizauską imtasi priemonių „perimti visas Vilniaus karšto darbininkų organizacijas ir iš ten pradėti darbininkų organizavimą visoje Lietu-

³³⁶ „Darbininkų žodžiai kunigaikščių mieste“, *Darbininkas*, 1940 05 19, Nr. 20, p. 1.

³³⁷ LDF vicepirmininko dr. Jono Griniaus ir LDF sekretoriaus Antano Maceinos raštas VLIK'ui, *op. cit.*

³³⁸ Lietuvos krikščionių darbininkų sąjungos dienoraštis (1939 m. lapkričio 1 d.–1940 m. birželio 30 d.), Mokslų akademijos RS, f. 280–115, l. 44.

³³⁹ *Ibid.*, l. 67v.

³⁴⁰ Cezario Surdoko laiškas V. Vaitiekūnui, 1951 09 02, *LII RS*, f. 54–739, l. 59.

³⁴¹ V. Kalakauskas, „Didėja krikščionių darbininkų sąjūdis“, *XX amžius*, 1940 05 04, Nr. 100, p. 6; Narystė sąjungoje galėjo patenkinti pačius įvairiausių darbininkų poreikius: sąjungoje veikė ar buvo organizuojami scenos mėgėjų būreliai, chorai, orkestrai, sporto būreliai, sporto kambariai su skaityklomis, knygynėliu, radiju, organizuojami rankdarbių, virimo, bendro lavinimosi kursai ir kt. (*ibid.*).

³⁴² Raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, 1937 12 09, LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3128.

³⁴³ Pranas Dielininkaitis, „Geresnės ateities besiekiant“, *XX amžius*, 1936 09 25, Nr. 131, p. 3; Spectator, „Darbo stovykla ar darbo pareiga?“, *XX amžius*, 1936 11 05, Nr. 114, p. 3.

³⁴⁴ Vyko antikomunistiniai darbininkų mitingai, susirinkimai, žr.: V. Kalakauskas, „Didėja krikščionių darbininkų sąjūdis“, *op. cit.*

voje³⁴⁵. Darbininkai buvo kviečiami pareikšti savo valią susirinkimuose³⁴⁶. Juose buvo iškelti radikalūs reikalavimai valdžiai. Viename iš tokių susirinkimų P. Dielininkaitis pareikalavo įvykdyti radikalią žemės reformą, „išparceliuoti miestuose sklypus ir išdalyti darbininkams“, sudaryti sąlygas darbininkams pasistatyti namelius, atimti sklypus ir namus iš nesąžiningai juos įgijusių“, pakelti atlyginimus darbininkams, „įsteigti draudimo senatvėje kasas“ ir mokėti darbininkams vaikų priedus. Taip pat P. Dielininkaitis pareikalavo „pašalinti iš dirbtuvių svetimtaučius, o geresnes vietas atiduoti lietuviams“³⁴⁷. LKDS suvažiavime (1940 m. gegužės 12 ir 13 d.) J. Katilius ragino darbininkus „būti pasiruošusius viskam“, organizuotis į korporacijas, „kovoti su slavišku gaivalu“³⁴⁸.

Jaunųjų katalikų vadovaujamos katalikiškos draugijos paragino ir Bažnyčios vadovybę, kuri yra „didžiausias moralinis veiksnys“, imtis „efektyvaus reformų darbo“: bažnytinius patarnavimus padaryti prieinamesnius neturtingesniesiems, atsisakyti beneficijų (bažnytinių žemių), pamoksluose, spaudoje daugiau dėmesio skirti socialinio teisingumo propagavimui, skatinti katalikus dirbti socialinį darbą, paspartinti socialinių veikėjų rengimo darbą³⁴⁹. Visam organizaciniam „katalikų veikimui suaktyvinti“ ir atskirų draugijų darbui koordinuoti prie KVC Centro valdybos buvo įsteigtas vykdomasis biuras, kurį sudarė tų draugijų generaliniai sekretoriai³⁵⁰.

³⁴⁵ Bendradarbio „Žiebis“ pranešimas, 1940 01 31, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 419.

³⁴⁶ 1939 m. spalio 20 d. LKDS platino lapelius, kuriuose darbininkai buvo kviečiami „pareikšti savo valią“, žr.: VSD biuletėnis Nr. 244, 1939 10 23, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 187.

³⁴⁷ VSD biuletėnis Nr. 244, 1939 10 23, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 187, l. 290.

³⁴⁸ VSD biuletėnis Nr. 164, 1940 05 20, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 225, l. 618.

³⁴⁹ Jų ekselencijoms Lietuvos vyskupams, „Pro memoria“, 1939 12 07, KAKA, b. 175, l. 35. Radikalesnių reformų būtinumas argumentuojamas tautos egzistencijai iškilusia grėsme: „Gyvename ypatingą metą. Masių skurdas ir didžiųjų pasaulio galybių pasijudinimas graso fizinei ir dvasinei daugelio, o jų tarpe ir mūsų tautos egzistencijai“ (*ibid.*, l. 34).

³⁵⁰ Katalikų visuomenės darbuotojų pareiškimas, apie 1939 12–1940 01, KAKA, b. 175, l. 40. Vykdomasis biuras įsteigtas argumentuojant geopolitiniais pokyčiais: „Politinių sienų ir įtakų pakitėjimas Rytų Europoje užklupo mūsų tautą tiems įvykiams menkai pasiruošusią“, žr.: *ibid.*, l. 36.

Daug dėmesio skirta vyrų religingumui puoselėti. Tai siejosi su bendra lietuvių tautos savigarbos ugdymo strategija: stiprinti organizacinę lietuvių tautos pradžą. Siekta atsverti moterų pamaldumo sentimentalumą vyrų racionalumu, veiklumu, griežtumu, taip katalikybę darant konkurentablesnę. Vadovautasi ir totalitarinių režimų organizuojamų masinių renginių, demonstruojančių drausmę, tvarką, jėgą, pavyzdžiu³⁵¹. Vyrų katalikybės ugdymu rūpinosi J. Eretas, kurio pastangomis 1932 m. buvo įvykdyta „Pavasario“ federacijos reorganizacija – įkurtos mergaičių, vyrų ir jaunesniųjų pavasarininkų sąjungos. Skatintas vyrų religingumo viešas praktikavimas³⁵², aktyvus dalyvavimas pamaldose³⁵³.

Vyrų katalikybę turėjo padėti ugdyti ir 1934 m. įkurta Lietuvos vyrų katalikų sąjunga. Jai nuo pat jos įkūrimo vadovavo jaunasis katalikas J. Grinius³⁵⁴. Sąjunga buvo orientuota į kaimą, o miestų vyrus turėjo sutelkti LKDS³⁵⁵. 1939 m. Katalikų vyrų sąjungos veiklos suaktyvinimui daug dėmesio skyrė P. Dielininkaitis³⁵⁶. 1939 m. lapkričio 6 d. įvykusiame „XX amžiaus“ kolektyvo uždaramame susirinkime Lietuvos katalikų vyrų sąjungos sustiprinimui nutarta paskirti specialų instruktorių (juo paskirtas J. Dagelis)³⁵⁷.

³⁵¹ Savo paskaitoje „Katalikų vyrų sąjūdžiai užsienyje, pavasarininkų vyrų judėjimas Lietuvoje“ P. Dielininkaitis kalbėjo, kad „Katalikus vyrus reikia priruošti prie kareiviavimo. <...>. Užsienyje katalikų vyrų demonstracijose dalyvauja net kareiviai su uniformomis“ (1934, LCVA, f. 438, ap. 1, 686, l. 65v). Anot P. Dielininkaičio, „minia negalvoja. Ją veikia plevėsuojančios vėliavos, drąsūs ir griežti veidai, kariška eisena, rikiuoti būriai“ (*ibid.*, l. 67).

³⁵² Raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, 1937 12 02, LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3128, l. 355; Sandarbininko „Merysonas“ praneimas, 1932 11, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 1534, l. 153v.

³⁵³ Bendradarbio „Sprindys“ praneimas, 1939 06 07, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 405.

³⁵⁴ Raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, 1937 11 30, LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3128, l. 352.

³⁵⁵ *Ibid.*, l. 353.

³⁵⁶ Bendradarbio „Sprindys“ praneimas, 1939 06 07, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 405.

³⁵⁷ Bendradarbio „X“ praneimas, 1939 11 06, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1812, l. 72.

1939–1940 m. VDU gen. štabo majoro V. Bulvičiaus dėstytas kursas „Krašto karinis rengimas“, kur studentai buvo supažindinami su totalinio karo ir okupacijos metodais, „užnugarinio karo“ veiksmams³⁵⁸, bei Bulvičiaus perspėjimai apie gresiančią okupaciją³⁵⁹ daug prisidėjo prie jaunosios vadų kartos, susitelkusios po LAF vėliava³⁶⁰, parengimo.

Jaunųjų katalikų įtakoje vykęs ateitininkų katalikybės liberalėjimas, sekuliarėjimas, reiškęs katalikybės ekskliuzyvumo atsisakymą, didino ateitininkų galimybes bendradarbiauti su kitų pasaulėžiūrinių srovių atstovais. Tai rodo darnus skirtingų pasaulėžiūrinių srovių atstovų bendradarbiavimas Studentų koalicijoje³⁶¹, o sovietų bei nacių okupacijos metais – katalikų dalyvavimas kitų pasaulėžiūrinių gupių sukurtuose pasipriešinimo centruose³⁶².

IŠVADOS. Katalikybę ir komunizmą geriausiai charakterizuoja jų santykis su atitinkamu mokymu (doktrina): išskirtinos atviroji ir uždaroji (tradicinė katalikybė ir marksistinis komunizmas) jų forma. Atviroji katalikybė ir atvirasis komunizmas remiasi tuo pačiu visuotiniu pagrindu. Ant krikščionybės pamatų susiformavusiame Vakarų pasaulyje konstatuotina atvirosios katalikybės ir atvirojo komunizmo konvergencija. Tradicinė katalikybė kaip idealus tipas atstovauja dogmatizuotai idealistinio mąstymo formai, o marksistinis komunizmas – materialistinio mąstymo formai.

³⁵⁸ P. Narutis, *op. cit.*, p. 217.

³⁵⁹ J. Pajaujis, „Išgyventa“, *Kultūros barai*, 1993, Nr. 5, p. 48.

³⁶⁰ P. Narutis, *op. cit.*, p. 218.

³⁶¹ *Ibid.*, p. 66.

³⁶² Vilniuje Laisvės kovotojų sąjungoje kaip Lietuvių fronto atstovas dalyvavo Jurskis (Išrašas iš Vytauto Jurgučio apklausos protokolo, 1945 03 29, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 63 l. 303), o D. Jasaitis – Kairiųjų ir tautininkų sudaryto Vyriausiojo lietuvių komiteto veikloje kaip Šiaulių komiteto pirmininkas (Savarankiškas Klemenso Bruniaus parodymas, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 37 l. 107). Lietuvių frontui priklausę katalikų veikėjai noriai leidosi į bendradarbiavimą su nekatalikais. Štai į Lietuvių frontą A. Damušis pakvietė savo pažįstamą skautų lyderį Matą Martinaitį tam, kad šis patrauktų skautus (Kaltinamojo M. Martinaičio apklausos protokolas, 1953 04 10, LYA, f. K–1, ap. 58, b. 27355/3, l. 250).

Progresuojantis nuo XX a. 4-ojo dešimtmečio Vakarų Europos susiskaldymas į du ideologinius politinius blokus – komunistinį ir fašistinį – skatino Bažnyčios ir katalikų visuomenės pasaulėžiūrinę diferenciaciją ir formavimąsi radikalių socialinių sąjūdžių, bendradarbiaujančių tiek su fašizmu, tiek su komunizmu. Kominterno VII kongrese įteisinta naujoji – LF – taktika įgalino atviresnio komunizmo susiformavimą. Atviresnės katalikybės ir atviresnio komunizmo sankirta sudarė prielaidas platesniam, nei iki tol buvo katalikų ir komunistų bendradarbiavimui.

Naujoji taktika LKP sulaukė nemažo senosios taktikos („sektantizmo“) šalininkų pasipriešinimo. Buvo atliktas partijos ir Kauno rajono vadovybių „valymas“. Atnaujinta partijos vadovybė ryžtingai ėmėsi naujos taktikos įgyvendinimo. Labiausiai į LF bandyta patraukti Socialdemokratų partiją ir Valstiečių liaudininkų sąjungą.

Komunistų ir katalikų tarpusavio santykius lėmė jų mokymų ekskliuzyvinis pobūdis, ribojęs viešo bendradarbiavimo galimybes. Bendradarbiavimo iniciatyvą rodė komunistai, siūlydami katalikiškų organizacijų nariams, skyriams ar organizacijoms „in corpore“ įsijungti į LF. Ideologiniai principai trukdė viešai bendradarbiauti su fašistine laikoma LKDP. Didžiausios sėkmės komunistai sulaukė Lietuvos darbo jaunimo sąjungoje.

JKS bendradarbiavimą su komunistais įgalino jų ideologijos tautinis ir socialinis angažuotumas bei tradicinės transcendencinės orientacijos nykimas ir šiaurinės (žemiškosios, socialinės) stiprėjimas jų katalikybės sampratoje, katalikybei atliekant dorovinio tautos idealo vaidmenį. Jaunųjų katalikų spaudoje buvo ryškios simpatijos LF, pasisakyta už tautos vienybę, reikalauta socialinių reformų. Jaunųjų katalikų santykius su komunistais 1935–1938 m. lėmė jų ideologinių nuostatų artimumu kairiesiems krikščionims demokratams (kun. M. Krupavičiui), jų lyderių aktyviu dalyvavimu opozicinių jėgų sutelkimo darbe 1934–1935 m. bei bendra opozicinių jėgų veikimo logika grindžiamas solidarizavimasis su krikščionimis demokratais, pastariesiems bendradarbiaujant su komunistais LF pagrindu Suvalkijos ūkininkų streike ir renkant parašus po peticija dėl amnestijos politiniams kaliniams bei jaunųjų katalikų skatinamų studentų ateitininkų

bendradarbiavimas su komunistais universiteto autonomijos gynimo akcijoje. Komunistų nuolatinis dėmesys LKDS ir aktyvus veikimas joje rodė ir joje veikus bendradarbiavimą su komunistais įgalinančias ideologines tendencijas.

LKP įtaką lietuvių visuomenėje lėmė ne tiek komunizmo idėjos, kiek baimė dėl Vokietijos keliamos grėsmės Lietuvos nepriklausomybei ir lietuvių tautai eksploatavimas, orientaciją į Sovietų Sąjungą siūlant kaip išeitį Lietuvos geopolitinėms problemoms spręsti. Provokiška ir prosovietinė orientacija visuomenėje laikytos lygiavertėmis. LKP leista veikti žydų visuomenėje, bet varžytas jos veikimas lietuvių visuomenėje. Smetonos valdžios laikyseną sovietų okupacijos atžvilgiu 1939 m. pabaigoje–1940 m. pirmojoje pusėje galėjo nulemti Vokietijos protektorato ir karinės pagalbos siekimas.

Lietuvių kalba pagrįstas tautiškas daugumos lietuvių laikytas aukščiausia, pamatine vertybe – programa „minimum“, ginama visomis aplinkybėmis, o kova dėl nepriklausomybės išsaugojimo ar atgavimo buvo programa „maximum“.

Jaunieji katalikai bei jų mokytojai katalikai kultūrininkai neturėjo iliuzijų dėl Lietuvos nepriklausomybės išsaugojimo ir dar gerokai iki sovietinės okupacijos svarstė sovietų arba nacių okupacijos padarinius lietuvių tautai. Jaunųjų katalikų orientacija į vieną ar kitą valstybę tebuvo taktinio pobūdžio ir nereiškė tapatinimosi su jomis. Jų nuostatas išreiškė besąlygiškas lietuvių tautos interesų gynimas, kuris įgalino juos 1938–1940 m. bendradarbiauti tiek su voldemarininkais, tiek su komunistais Patriotiniame fronte, Tėvynės sąjungos bei Kalinių globos draugijose.

Jaunieji katalikai rengė katalikų visuomenę okupacijai (sovietų ar nacių): „Pavasario“ ir Ateitininkų federacijose intensyviai formuotas kovūnų sąjūdis, buvo dedamos pastangos ugdyti vyrų katalikybę – tuo tikslu aktyvinta Lietuvos katalikų vyrų sąjungos veikla. Darbininkų atsparumą komunistinėms idėjoms stiprino LKDS antikomunistinis veikimas. V.Bulvičiaus karinio rengimo dėstymas universitetuose prisidėjo prie LAF'o karinės vadovybės rengimo. Buvo skatinamos socialinės reformos, turinčios sumažinti socialinę įtampą. Jaunųjų katalikų pasaulėžiūros sekuliarėjimas prisidėjo prie kontaktų palaikymo su nekatalikais okupacijos metais.

SANTRUMPOS

- CK – Centro komitetas
JKS – Jaunųjų katalikų sąjūdis
KAKA – Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas
KVC – Katalikų veikimo centras
LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas
LF – Liaudies frontas
LII RS – Lietuvos istorijos instituto Rankraščių skyrius
LYA – Lietuvos ypatingasis archyvas
LKJS – Lietuvos komunistinė jaunimo sąjunga
LKP – Lietuvos komunistų partija
MAB RS – Mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius
RA – Raudonoji armija
VDU – Vytauto Didžiojo universitetas
VSD – Valstybės saugumo departamentas
VSP – Valstybės saugumo policija